

Indholdsfortegnelse

1. INDLEDNING, AFGRÆNSNING OG METODE.....	3
PROBLEMFORMULERING	7
2. BESKRIVENDE DEL	8
2.1 LEDELSENS ANSVAR FOR UDARBEJDELSEN AF ÅRSRAPPORTEN	8
2.2 REVISORS ANSVAR FOR REVISION AF ÅRSREGNSKABET	13
2.3 GOING CONCERN I REGNSKABSMÆSSIG HENSEENDE	19
2.4 GOING CONCERN I REVISIONSMÆSSIG HENSEENDE	21
2.5 GRUNDLÆGGENDE BETINGELSER FOR AT IFALDE ERSTATNINGSANSVAR	23
2.5.1 Tab.....	24
2.5.2 Ansvarsgrundlag.....	25
2.5.3 Årsagsforbindelse	27
2.6 HÅBLØSHEDSTIDSPUNKTET SOM ERSTATNINGSRETSLIGT BEGREB.....	28
2.7 LEDELSENS ERSTATNINGSRETLIGE ANSVAR	30
2.7.1 Ledelsens erstatningsretlige ansvar for årsregnskabet.....	31
2.7.1.1 Oplysninger om usikkerheder om going concern i årsregnskabet	31
2.7.1.2 Udarbejdelse af årsregnskabet efter det rigtige princip.....	32
2.7.2 Ledelsens erstatningsretlige ansvar i forhold til håbløshedstidspunktet	33
2.8 REVISORS ERSTATNINGS- OG REVISIONSRETLIGE ANSVAR I FORHOLD TIL GOING CONCERN.....	34
2.8.1 God revisorskik.....	35
2.9 SAMMENFATNING.....	41
3. ANALYSERENDE DEL.....	43
3.1 SAMMENLIGNING AF DET TIDSMÆSSIGE ASPEKT	43
3.2 SAMMENLIGNING AF ELEMENTERNE I VURDERINGEN	45
3.3 SAMMENLIGNING AF HANDLINGSMULIGHEDER.....	47
3.4 DOMSANALYSE.....	47
3.4.1 Ledelsens erstatningsretlige ansvar i relation til håbløshedstidspunktet.....	48
UfR1961.515H A/S Filotex.....	48
UfR1977.274H Havemann Lyngby A/S	50
UfR1998.1137H OKStimist A/S	52
FED1999.428ØL – GH Støberierne A/S	55
UfR1999.591H – E.K. Jensen Biler ApS.....	56
UfR2000.188H – Maskinfabrik A/S.....	58
UfR2007.497H – Calypso Verdensrejser A/S.....	60
3.4.2 Revisors erstatningsretlige ansvar i relation til going concern	63
UfR1978.653H A/S Tradetex	63
UfR1982.1062ØL Poul Schnack A/S	66
FED1998.124VL XApS	67
UfR2001.781H – VMHH A/S	69
UfR2014.1346H – eHuset A/S.....	71
3.4.3 Ledelsens- og revisors erstatningsansvar i relation til selskabets fortsatte drift... 74	
UfR2015.2075H Memory Card Technology	74
3.4.4 Resultat af domsanalysen	77
4. VURDERENDE DEL.....	82
4.1 ANSVARSFORSIKRINGEN.....	82
4.2 BØR DER INDFØRES EN ANSVARSBEGRÆNSNING FOR LEDELSE OG REVISOR?.....	83
5. KONKLUSION.....	87

6. EXECUTIVE SUMMARY	91
FORKORTELSER	93
HENVISNINGER	93
RETSKILDER.....	93
DOMSLISTE	94
LITTERATURLISTE.....	95

1. Indledning, afgrænsning og metode

Et område der har været genstand for mange erstatningssager er ledelsens- og revisors ansvar. Af ældre dato kan nævnes sagerne om selskaberne Nordisk Fjer, Havemanns Magasin og Hafnia Forsikringsselskab mens der af nyere sager kan nævnes selskaber som Memory Card Technology og OW Bunker. Det er med andre ord, et område indenfor erstatningsretten, der har eksisteret over en lang årrække. Investorer, kreditorer, medier m.fl. står, efter afgørelserne, tilbage med spørgsmålet om, hvordan det kunne gå så galt for det pågældende selskab. Denne udvikling medfører, at fokus på selskabets ledelse og revisor øges. Burde ledelsen have indstillet driften af selskabet, inden det gik galt? Burde revisor have opdaget at der var noget galt i forbindelse med sin revision, og derfor have taget forbehold i påtegningen på årsregnskabet? Hvis revisor foretager en blank påtegning på et selskabs årsregnskab, hvori der er væsentlige fejl, herunder en bristet forudsætning for going concern, stilles revisor i et dårligt lys og risikerer at ifalde ansvar. På den anden side, kan revisor ikke være overforsigtig og tage forbehold blot "for at være på den sikre side", da han i så fald udsætter klienten for store ulemper ved at tage forbehold på et "ikke væsentligt fejlbehæftet" årsregnskab, da klienten risikerer ikke at kunne opnå fornyet kredit, optage nye lån mv. I sidste ende risikerer klienten at gå konkurs, og så er revisor ligeledes dårligt stillet og risikerer også hér at ifalde erstatningsansvar. En undersøgelse viser da også, at revisor er påpasselig med at tage forbehold for going concern, da der kun i 60% af tilfældene, hvor der afsiges konkursdekret indenfor 12 måneder efter regnskabsårets udløb, er taget forbehold eller afgivet supplerende oplysninger.¹ Det er således en balancegang for revisor at beslutte hvornår et forhold er væsentligt og gennemgribende nok til, at der skal tages forbehold. Desuden eksisterer en såkaldt forventningskløft mellem regnskabsbrugerne på den ene side og revisor på den anden side, herunder hvad regnskabsbrugerne forventer, at revisor udfører af opgaver i forbindelse med en revision og på den anden side hvad revisor egentlig udfører af opgaver i en revision. Denne forventningskløft øges yderligere i tilfælde, hvor revisor kommer i mediernes søgelys efter en børsnoteret virksomheds konkurs, da revisor ikke har mulighed for at udtale sig om sagen, grundet revisors skrappe tavshedspligt. I forhold til ledelsen, er der to faktorer der gør sig gældende, da det både påhviler ledelsen, at oplyse omkring eventuelle usikkerheder om fortsat drift i årsregnskabet og at udarbejde årsregnskabet efter det korrekte regnskabsprincip, herunder enten going concern- eller realisationsprincippet. Ledelsen skal således først vurdere om der eksisterer usikkerheder der er forbundet med selskabets fortsatte drift, som skal oplyses i årsregnskabet, hvorefter

¹ Bisgaard, Anders (2013), s.10

ter det på et senere tidspunkt skal vurderes om regnskabspraksis skal ændres til et realisationsprincip. Det påhviler i relation hertil, ledelsen at indstille eller tilpasse selskabets drift, inden det er for sent, da en videreførsel af selskabet kan være ansvars-pådragende.

Ovenstående har medført, at der af regnskabsbrugerne anlægges et stigende antal erstatningssager mod både ledelse og revisor, efter et selskab er gået konkurs, da investorernes og kreditorernes tab ofte kan være, af ikke ubetydelig størrelser.² Efter dansk rets almindelige erstatningslære kræves det, for at kunne ifalde ansvar, at der er handlet culpøst, hvilket vil sige med forsæt eller uagtsomt. Det store antal erstatningssager der findes på området, inkluderer både domfældelse og frikendelse. Det relevante spørgsmål bliver da, hvilke faktorer retten lægger vægt på, når det vurderes, at ledelsen har handlet culpøst ved at fortsætte driften af et såkaldt "håbløst" selskab, samt hvilke faktorer der lægges vægt på, når revisor dømmes erstatningsansvarlig på grund af en blank påtegning af et "håbløst" selskab. Det er i denne forbindelse interessant at undersøge, hvorvidt der foreligger ligheder og forskelle på tidspunktet hvor ledelsen bør indse, at det ikke er forsvarligt at fortsætte driften (håbløshedstidspunktet) og tidspunktet, hvor det bør stå klart for revisor, at der ikke skal foretages en blank påtegning på et selskabs årsregnskab, men i stedet et forbehold for going concern (forbeholdstidspunktet).

Specialets formål er således at finde ligheder og forskelle i ledelsens erstatningsretlige ansvar og revisors erstatningsretlige ansvar – begge i relation til going concern. Specialet afgrænses først og fremmest i geografisk henseende i forhold til erstatningsretten. Her afgrænses til at omhandle dansk erstatningsret. Derudover afgrænses specialet til udelukkende at omfatte kapitalselskaber, herunder aktie- og anpartsselskaber efter SL §1, stk. 1. Yderligere afgrænses fra ledelsens- og revisors strafferetlige ansvar, da dette ikke relaterer sig til formålet med specialet. Konkursretten afgrænses der ligeledes fra, da denne beskæftiger sig med fordelingen af det insolvente selskabs aktiver og passiver, efter en konkurs. Revisors disciplinærretlige ansvar afgrænses der endvidere fra, da dette ikke direkte kan sammenlignes med ledelsens- og revisors erstatningsansvar, da formålene med de to former for ansvar er forskellige. Disciplinærafgørelserne har til formål at sanktionere revisor i form af en advarsel eller bøde (og i værste fald en frakendelse), mens formålet med erstatningsafgørelser er genoprejsning af skadelidte i form af et pengebeløb. Denne forskel udgør begrundelsen for

² Weerd, John van der (2011) & Bøggild, Frank og Kolja Staunstrup (2015a)

ikke at inddrage disciplinærafgørelserne i dette speciale. Endelig afgrænses i et vist omfang fra det selskabsretlige, herunder kapitaltabsreglerne, hvilket begrundes i omfanget i specialet samt specialets problemfelt. Ovenstående afgrænsninger foretages grundet i et ønske om at tilføje dybde til specialet. Der fokuseres således udelukkende på erstatningsansvaret, mere specifikt, erstatningsansvaret i forbindelse med fortsat drift både i forhold til ledelsen og revisor. Revisors erstatningsretlige ansvar læner sig op af revisors revisionsretlige ansvar, hvorfor dette også vil blive beskrevet. Revisors revisionsretlige ansvar beskæftiger sig med de pligter der påhviler revisor, herunder vurderingen af selskabets mulighed for going concern. Revisor kan udføre forskellige typer af erklæringer med forskellige grader af sikkerhed, herunder revision, udvidet gennemgang, review samt assistance. Revision giver den højeste grad af sikkerhed for, at årsregnskabet ikke er behæftet med væsentlige fejl og mangler og her er revisors opgaver omfangsrige. Udvidet gennemgang er muligt at vælge for virksomheder i regnskabsklasse B³ og her er tale om en gennemgang af årsregnskabet, blot hvor der ikke foretages ligeså omfattende opgaver af revisor som ved en revision, jf. Erklæringsbekendtgørelsens §9. Der er hertil specielle tilfælde i ÅRL §135, stk. 2 og 3, hvor virksomheder i regnskabsklasse B ikke kan vælge anvende udvidet gennemgang i stedet for revision. Dette er eksempelvis tilfældet såfremt virksomheden ejer kapitalandele og udøver bestemmende indflydelse i en virksomhed, hvor der er revisionspligt. Et review er en gennemgang, hvor regnskabsbrugerne opnår en begrænset sikkerhed, da revisors opgaver ej er omfattende, jf. Erklæringsbekendtgørelsens §12. Assistance giver ingen form for sikkerhed, da der blot er tale om, at revisor hjælper med at opstille virksomhedens årsregnskab. Review og assistance kan kun vælges af virksomheder omfattet af regnskabsklasse A (personejede virksomheder, herunder I/S såfremt der deltager ikke-juridiske personer heri, jf. ÅRL §3) samt helt små virksomheder der er omfattet af regnskabsklasse B⁴, der har fravalgt revision efter ÅRL §135 (hertil er der dog særtilfælde, hvor der alligevel kræves revision af de helt små virksomheder i regnskabsklasse B i medfør af ÅRL §135, stk. 6 og 7, herunder såfremt virksomheden har fået en bøde for at overtræde regnskabslovgivningen eller såfremt Erhvervsstyrelsen ved undersøgelse af årsrapporten konstaterer væsentlige fejl eller mangler i forhold til regnskabslovgivningen). Specialet afgrænses til udelukkende at omhandle erklæringstypen revision og der afgrænses således fra udvidet gennem-

³ Klassificeres som små virksomheder i regnskabsklasse B, såfremt virksomheden i to på hinanden følgende regnskabsår ikke overstiger følgende beløbsgrænser: 44 mio. kr. i balancesum, 89 mio. kr. i nettoomsætning og 50 ansatte, jf. ÅRL §7, stk. 2

⁴ Klassificeres som helt små virksomheder i regnskabsklasse B (mikrovirksomheder), såfremt virksomheden i to på hinanden følgende regnskabsår ikke overstiger følgende beløbsgrænser: 4 mio. kr. i balancesum, 8 mio. kr. i nettoomsætning og 12 ansatte, jf. ÅRL §135.

gang, review og assistance. Det følger i forlængelse heraf, at der med ordet "revisor" i specialet, henvises til den godkendte revisor, omfattet af Revisorloven, jf. dennes §1. I projektet anvendes en juridisk retsdogmatisk metode, da målet er, at beskrive og analysere retstilstanden i Danmark. Herunder inddrages empiri i form af afgørelser fra danske domstole. Hertil er der den udfordring, at nogle af afgørelserne er af ældre dato, hvor der var andre gældende regler end der er på nuværende tidspunkt. Dette medfører, at der kan opstå modstrid mellem de afgørelser der inddrages og de regler der gælder på nuværende tidspunkt. Såfremt denne modstrid er væsentlig, vil de da-gældende regler blive inddraget, for at imødegå denne udfordring. Det er vigtigt at nævne, at afgørelserne fra danske domstole har forskellig grad af præjudikatværdi, da der både foreligger afgørelser fra Lands- og Højesteret. Der vil således blive lagt forskellig vægt på afgørelserne i analysen, alt efter hvilken præjudikatværdi den pågældende dom har. Udgangspunktet for specialet er retspositivistisk, hvorved menes, at det er den fastsatte gældende lovgivning der udgør udgangspunktet, og der afgrænses derfor fra et naturretligt udgangspunkt. Der er tale om et gennemreguleret område, hvilket også taler for at anvende et retspositivistisk udgangspunkt. Der er dog visse områder, hvor der er en naturretlig tendens, herunder eksempelvis begrebet god revisorskik, der ikke er direkte lovreguleret, men skal finde sit fortolkningsbidrag i andre retskilder, herunder soft-law retskilder.

Der er netop blevet vedtaget en ændret revisorlov, på baggrund af et ændret selskabsdirektiv fra EU. Dette direktiv skulle senest være implementeret i national ret d. 17. juni, hvorfor den ændrede revisorlov ligeledes trådte i kraft hér. Det vil derfor være denne ændrede revisorlov, der vil blive anvendt i dette projekt. Desuden er en række af de bekendtgørelser der har hjemmel i Revisorloven, netop blevet ændret. Dette gælder blandt andet erklæringsbekendtgørelsen og uafhængighedsbekendtgørelsen. Disse er ændret, således at de er i overensstemmelse med den ændrede Revisorlov og hvad angår erklæringsbekendtgørelsen, så denne er i tråd med de for nyligt ajourførte standarder, hvilket blandt andet medfører, at revisors påtegning ændres i måden hvorpå denne udformes (men ikke på, hvornår revisor skal tage forbehold eller afgive supplerende oplysninger). Endelig er Årsregnskabsloven ligeledes for nyligt blevet ajourført. I specialet vil der blive taget højde for disse ændringer, således at det er nyeste regler der anvendes i specialet, herunder den ajourførte Årsregnskabslov, Revisorlov, bekendtgørelser og standarder.

Projektet er opbygget med følgende struktur: afsnit 2 indeholder en beskrivende del, herunder ledelsens ansvar for udarbejdelsen af årsrapporten og revisors ansvar for

revision af årsregnskabet. Derudover redegøres for begrebet going concern, både i regnskabsmæssig- og revisionsmæssig henseende, da der er forskel på disse. Her er det relevant at nævne, at ansvar i denne forbindelse ikke skal forstås ansvar i juridisk terminologi, hvormed menes, at konsekvensen af, at ledelsen ikke udarbejder årsrapporten ikke i sig selv udmønter sig i et juridisk ansvar, herunder erstatningsansvar, strafansvar mv. Det juridiske ansvar kan dog følge indirekte, såfremt der efterfølgende anlægges sag mod ledelsen. I del 2 beskrives de grundlæggende betingelser for at ifalde erstatningsansvar samt ledelsens- og revisors erstatningsretlige ansvar indenfor emnet. I del 3 sammenholdes ledelsens- og revisors pligter i relation til going concern i et tidsmæssigt- og vurderingsmæssigt perspektiv samt en sammenligning af de handlingsmuligheder ledelsen og revisor har. Herefter sammenholdes retspraksis i en domsanalyse, herunder hvilke kriterier der lægges vægt på i forhold til, hvornår ledelsen dømmes erstatningsansvarlig ved at fortsætte driften samt hvilke kriterier der lægges vægt på, når revisor dømmes erstatningsansvarlig. Endelig følger i del 4, en vurdering af den retspolitiske situation, herunder af ansvarsforsikringen og i denne forbindelse hvorvidt der bør indføres en lovpligtig ansvarsforsikring for ledelsen, såvel som der findes for revisor samt en vurdering af, hvorvidt der bør indføres en begrænsning i revisors- og ledelsens erstatningsansvar. Der er tale om en kort vurdering, hvilken lægger op til en mundtlig diskussion.

Problemformulering

Hvilke ligheder og forskelle er der på ledelsens erstatningsretlige ansvar for at indstille driften inden håbløshedstidspunktet og revisors erstatningsretlige ansvar for at tage forbehold for going concern?

2. Beskrivende del

Der påhviler ledelsen og revisor forskellige opgaver i relation til årsrapporten. Derfor opdeles og beskrives disse for sig i nedenstående afsnit. Derudover er der forskel på begrebet "going concern" alt efter om begrebet anvendes i regnskabsmæssig henseende eller i revisionsmæssig henseende. Derfor redegøres ligeledes for dette begreb i to særskilte afsnit. Mens going concern som begreb således relaterer sig til både ledelsen og revisor, relaterer håbløshedstidspunktet sig derimod kun til selskabets ledelse og relaterer sig således ikke til revisors erstatningsansvar, hvorfor der ikke findes et afsnit om håbløshedstidspunktet i forhold til revisor. Kapitlets afsnit 2.5, omhandler de grundlæggende betingelser der skal være opfyldt, før erstatningsansvar kan statueres. Herefter beskrives ledelsens erstatningsretlige ansvar, som kan opdeles i to forskellige ansvar: 1) ledelsens erstatningsretlige ansvar for, at årsregnskabet er udarbejdet efter det rigtige princip, herunder going concern- eller realisationsprincippet og 2) ledelsens erstatningsretlige ansvar for at indstille driften, når det bør stå klart at selskabet ikke kan fortsætte. Endelig beskrives revisors erstatnings- og revisionsretlige ansvar, herunder revisors ansvar for at udføre revisionen i overensstemmelse med god revisorskik.

2.1 Ledelsens ansvar for udarbejdelsen af årsrapporten

Reguleringsformerne på det regnskabsmæssige område udgøres af lovgivning, internationale standarder (før 2004 hed forkortelserne for disse IAS, mens de efter 2004 kaldes IFRS), samt en lang række andre retsfor skrifter, herunder vejledninger, anbefalinger, afgørelser og erhvervsstyrelsens praksis.⁵

Under begrebet lovgivning, er den vigtigste nationale lov på området Årsregnskabsloven. Af forarbejderne hertil fremgår det, at loven er udarbejdet således at den er tilpasset de internationale standarder.⁶ Lovgiver har således forsøgt at gøre årsregnskabsloven IFRS-konform. Dette taler for, at IFRS kan anvendes til fortolkningsbidrag. Herefter er der bekendtgørelser, der fastsætter de overordnede regler i Årsregnskabsloven nærmere. En bekendtgørelse skal, for at være gyldig, have hjemmel i en lov, hvilket betyder at bekendtgørelsens retskildestatus er på niveau med loven, såfremt hjemmelskravet er opfyldt. På regnskabsområdet findes kun få bekendtgørelser der detailregulerer forskellige områder, herunder IFRS-bekendtgørelsen for virksomheder

⁵ Elling, Jens (2014), s. 53 ff.

⁶ Lovbemærkninger til lovforslag L 117

der anvender de internationale standarder.⁷ I national henseende, findes endvidere en regnskabsvejledning for klasse B- og C-virksomheder. Formålet med denne vejledning er, som ordet tilsigter, at vejlede i udarbejdelsen af årsregnskabet. Vejledningen er udarbejdet af et privat udvalg (Regnskabsteknisk Udvalg, REGU), under foreningen FSR – danske revisorer og har således ingen formel retskildeværdi og er derfor heller ej bindende at anvende. Ledelsen kan *vælge* at anvende den, og såfremt det fremgår af årsrapporten, at denne anvendes og overholdes, er det da også et krav, at den de facto er anvendt og overholdt. Desuden kan vejledningen anvendes til fortolkningsbidrag på områder, hvor loven er tavs. Endelig er vejledningen og IFRS ikke væsentlige forskellige, hvilket ligeledes understreger, at den kan anvendes til fortolkningsbidrag, da også loven er udarbejdet som IFRS-konform, jf. ovenfor. I praksis har vejledningen således en vis retskildeværdi. Endelig findes der, på retskildeområdet for regnskab: anbefalinger, afgørelser fra Finanstilsynet (før: Fondsrådet) samt Erhvervsstyrelsens praksis, som alle har dét kendetegn, at de har lav eller ingen retskildeværdi. De sidst nævnte retskilder kan anvendes til forståelse og fortolkning af de andre retskilder, der har højere retskildeværdi.

EU spiller en yderst central rolle på området. På regnskabsområdet eksisterer et direktiv, der er implementeret i dansk national ret.⁸ Derudover findes IFRS-forordningen (EU) nr. 1606/2002 af 19. juli 2002 om anvendelse af internationale regnskabsstandarder, der har til formål at kræve at alle EU-registrerede virksomheder skal udarbejde deres koncernregnskaber efter de internationale standarder (IAS/IFRS). I Danmark har det fået dén betydning, at *alle* børsnoterede selskaber skal anvende standarderne ved udarbejdelsen af selskabets årsregnskaber, da det i ÅRL §137, stk. 2, er bestemt, at også børsnoterede selskaber, der ikke indgår i en koncern, skal anvende IFRS. En forordning som denne er direkte bindende og gælder umiddelbart i alle medlemsstater, jf. art. 288 i traktat om den Europæiske Unions Funktionsområde, hvilket vil sige, at forordningen hverken skal eller må implementeres.⁹ Forordningens retskildeværdi er på niveau med love, dog med den tvist, at såfremt der opstår en regelkonflikt mellem en bestemmelse i national lov og en bestemmelse i en EU-forordning, finder princippet om EU-rettens forrang anvendelse, hvilket vil sige, at EU-reglen skal anvendes.¹⁰

⁷ IFRS-bekendtgørelsen

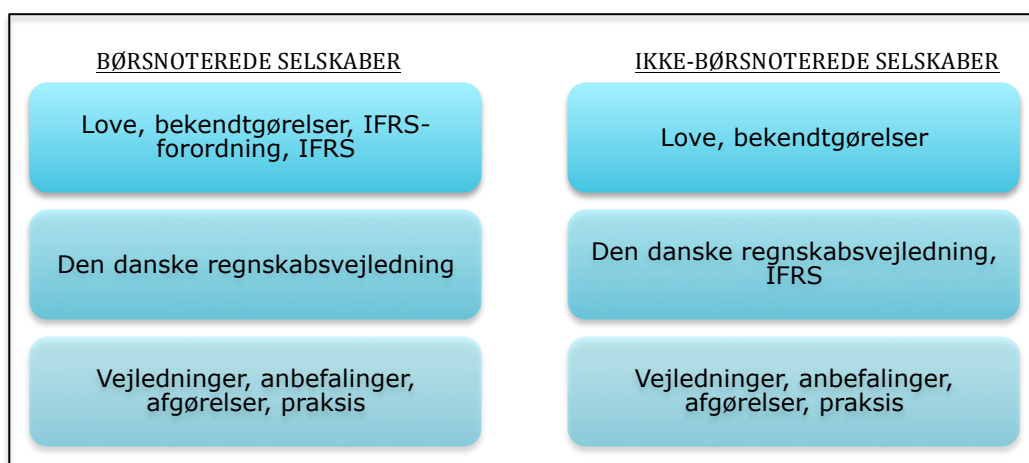
⁸ Direktiv 2013/34/EU, som erstatter de tidligere to direktiver, nemlig det 4. og 7. regnskabsdirektiv

⁹ Neergaard, Ulla og Ruth Nielsen (2010), s. 129 f.

¹⁰ Neergaard, Ulla og Ruth Nielsen (2010), s. 240 ff.

De internationale regnskabsstandarter udfærdiges, i modsætning til lovgivningen, af den private sektor, IASB (International Accounting Standards Board). Det er fastsat i ovennævnte forordnings art. 3, at EU-Kommissionen, med bistand fra et regnskabs-teknisk udvalg, skal vedtage de standarder der skal finde anvendelse, for hvilke der er fastsat krav til, herunder krav om gennemsigtighed, relevans, pålidelighed mv. I med-før af *bekendtgørelse om anvendelse af internationale regnskabsstandarter IFRS for virksomheder omfattet af årsregnskabsloven*¹¹, er det endvidere muligt for selskaber, der er omfattet af årsregnskabsloven, jf. ÅRL §1 at anvende standarderne.¹² Dette kræver blot, at de internationale standarder anvendes fuldt ud, at standarderne overholder Årsregnskabslovens bestemmelser og at det er de standarder der er godkendt af EU der alene anvendes.¹³

Sammenfattende kan det konkluderes, om retskilderne på regnskabsområdet, at den danske årsregnskabslov udgør en rammelov, hvorefter det er op til området selv, at udfylde denne.¹⁴ Retskildeværdien af de internationale standarder og den danske regnskabsvejledning for klasse B- og C-virksomheder, i forhold til ledelsens udarbej-delse af årsrapporten, er dog formelt ikke-eksisterende, da det er valgfrit om disse vil følges. Det erindres dog, at Årsregnskabsloven er IFRS-konform, hvorfor IFRS i prak-sis har retskildeværdi, da den ligeledes kan anvendes til fortolkning, hvor loven er tavs. Nedenstående viser en illustration af retskilderne på regnskabsområdet, opstillet efter retskildeværdi. Det bemærkes, at direktiver ikke indgår i figuren, da forudsæt-ningen for, at disse er gyldige, er, at de er implementeret i national ret.

Figur 1: Oversigt over de regnskabsmæssige retskilder
Kilde: egen tilvirkning

¹¹ IFRS-bekendtgørelsen

¹² IFRS-bekendtgørelsen

¹³ Elling, Jens (2014), s. 60 ff.

¹⁴ Elling, Jens (2014), s. 59

Det fremgår af ÅRL §8, at det er selskabets ledelse der er ansvarlig for udarbejdelsen af selskabets årsrapport. Ledelsen består af selskabets ansvarlige ledelsesorganer der varetager den øverste ledelse og den daglige ledelse, jf. ÅRL bilag 1, A. 6. Den øverste ledelse er, i medfør af selskabsloven, bestyrelsen, såfremt selskabet både har en bestyrelse og en direktion eller tilsynsrådet i selskaber der har en direktion og et tilsynsråd, jf. SL §5, nr. 5. Én af disse to former for ledelsesstruktur vil altid gøre sig gældende i aktieselskaber, jf. SL §111, hvorimod et anpartsselskab kan nøjes med at have en direktion uden en bestyrelse, hvorfor direktionen hér vil udgøre det øverste ledelsesorgan, jf. SL §5, nr. 5. Den daglige ledelse udgøres altid af direktionen, jf. SL §117.

Sammenfattende kan det konkluderes, at ansvaret for udarbejdelsen af årsrapporten påhviler direktionen, bestyrelsen og tilsynsrådet, såfremt de sidste to organer findes i selskabet. Alle medlemmer af ledelsen skal endvidere underskrive årsrapporten i dennes ledelsespåtegning, jf. ÅRL §9. Heri erklærer ledelsen, at årsregnskabet giver et retvisende billede i medfør af ÅRL §11, samt at årsrapporten er udarbejdet i overensstemmelse med gældende lovgivning. Det påhviler altså ene og alene den ansvarlige ledelse at årsrapporten bliver udfærdiget, at årsregnskabet giver et retvisende billede af selskabets aktiver og passiver, finansielle stilling samt resultat og at den aflægges i overensstemmelse med gældende lovgivning eller standarder. Efter den ajourførte Årsregnskabslov, bliver det dog muligt for ledelsen at *undlade* at underskrive årsrapporten, jf. ÅRL §9a, såfremt det ansvarlige ledelsesorgan kun udgøres af ét medlem.¹⁵ Dette kunne eksempelvis tænkes i et anpartsselskab, med alene én direktør som det ansvarlige ledelsesorgan. I et aktieselskab vil det således aldrig være muligt at undlade ledelsespåtegningen, da der, jf. ovenstående, altid forefindes minimum to ledelsesorganer. Det er dog tvivlsomt, hvor udbredt denne undtagelse vil blive i praksis, da revisor formentlig vil råde ledelsen til at underskrive en ledelsespåtegning under alle omstændigheder, da det må anses som usandsynligt, at revisor ønsker at underskrive en årsrapport, som ikke ledelsen selv har underskrevet. Derudover beskrives det i De Internationale Standarder om Revision, ISA 700 om udformning af en konklusion og afgivelse af erklæring om et årsregnskab, at revisors erklæring ikke kan underskrives af revisor, før ledelsen har godkendt årsregnskabet. I praksis vil revisor således kræve, at ledelsen på den ene eller anden måde underskriver et dokument, hvori de godkender årsregnskabet, da revisor i modsat fald ikke overholder standarderne, hvilket yderligere understreger, at denne bestemmelse næppe får megen betydning i praksis.

¹⁵ Medmindre der er tale om en virksomhed i klasse D, hvilket i praksis formentlig aldrig vil finde sted.

Ydermere påhviler det ledelsen at udarbejde en ledelsesberetning, jf. ÅRL §§22, 78 og 102, for henholdsvis klasse B-, C- og D-selskaber. Før ændringen af Årsregnskabsloven kunne selskaber i regnskabsklasse B undlade at have denne med, jf. den dagældende årsregnskabslov nr. 1253 fra 2013, medmindre der var sket væsentlige ændringer i virksomhedens aktiviteter og økonomiske forhold, herunder going concern problemer, jf. den dagældende Årsregnskabslovs §22, jf. §77. I forhold til dette speciales problemformulering har ændringen ingen betydning, da ledelsesberetningen, før ændringen ville skulle medtages, såfremt der forelå going concern problemer, mens den nu, under alle omstændigheder, skal medtages for virksomheder i regnskabsklasse B.

Årsregnskabsloven indeholder ingen konkret bestemmelse der pålægger ledelsen at foretage en vurdering af going concern. Det følger blot af ÅRL §13, stk. 1, nr. 4, at årsregnskabet skal udarbejdes efter en going concern forudsætning, medmindre driften ikke kan eller skal fortsætte. Derudover fremgår det af suppleringskravet i ÅRL §11, stk. 2, at ledelsen skal tilføre yderligere oplysninger i årsregnskabet, såfremt anvendelsen af de øvrige regler ikke er tilstrækkelige til at give et retvisende billede, hvilket blandt andet vil sige oplysninger om usikkerheder vedrørende going concern. Efter den danske regnskabsvejledning, påhviler det ledelsen at foretage en vurdering af virksomhedens evne til at fortsætte driften, jf. afsnit 3.3.1 i denne. Det kræves ligeledes efter IAS 1, at ledelsen foretager en vurdering af selskabets evne til at fortsætte driften. Sammenholder man suppleringskravet i ÅRL §11, stk. 2 med IAS 1 og den danske regnskabsvejledning kan det udledes at der altså påhviler ledelsen en selvstændig pligt til at foretage en going-concern vurdering, på trods af, at dette ikke direkte fremgår af Årsregnskabsloven. Såfremt ledelsen vurderer, at der hersker væsentlig usikkerhed om selskabets evne til at fortsætte driften, har ledelsen således en pligt til at oplyse dette i årsregnskabet, jf. ÅRL §11, stk. 2 (suppleringskravet), samt IAS 1, art. 23 og den danske regnskabsvejledning afsnit 6.4.1. Dette uddybes i afsnit 2.7.1.1. Alternativet til at udarbejde årsregnskabet efter et going concern princip er at anvende et realisationsprincip, hvor driften ikke antages at fortsætte. Sammenfattende kan det konkluderes, at ledelsen altid har en regnskabsretlig pligt til at foretage denne going concern vurdering af selskabet, hvad enten der aflægges årsregnskab efter IFRS eller efter Årsregnskabsloven. Hvordan denne going-concern vurdering skal foretages, uddybes i afsnit 2.3. Det er herefter revisors opgave at påse, at denne going concern forudsætning er realistisk, jf. nedenstående.

2.2 Revisors ansvar for revision af årsregnskabet

På revisionsområdet udgøres retskilderne ligeledes af lovgivning og også her en lang række "soft-law" retskilder, herunder standarder, vejledninger, etiske regler, udtalelser, afgørelser, responsa samt praksis. Lovgivningen består primært af Revisorloven, der suppleres af særlovgivning, herunder Hvidvaskloven, Selskabsloven og Årsregnskabsloven. Der findes også, på revisionsområdet, bekendtgørelser, der har til formål at detailregulere områder, hvor loven fastlægger det overordnede. Eksempler på bekendtgørelser på revisionsområdet er Uafhængighedsbekendtgørelsen, Erklæringsbekendtgørelsen og Virksomhedsbekendtgørelsen.

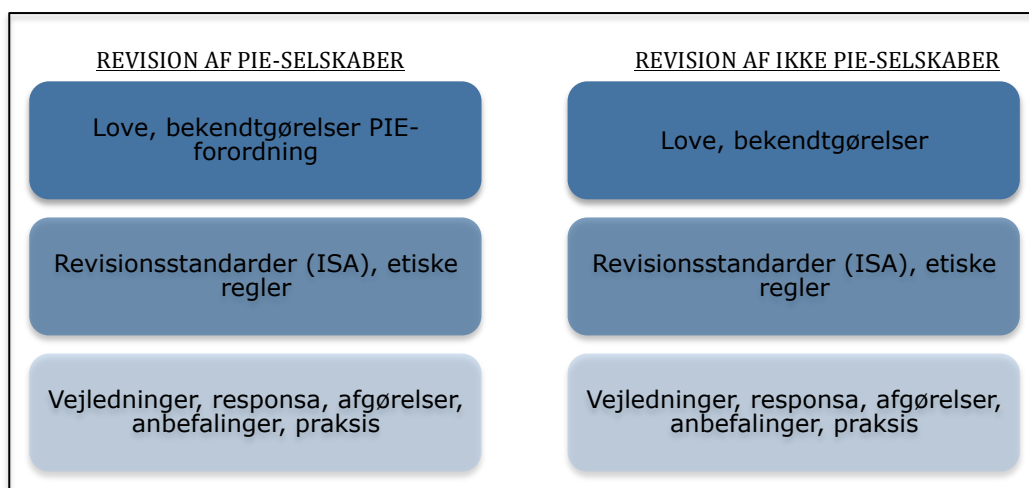
På revisionsområdet findes der, ligesom på regnskabsområdet, international regulering. Denne udgøres først og fremmest af det ændrede 8. Selskabsdirektiv, der blev implementeret i dansk ret d. 17. juni 2016, hvilket i Danmark blev gjort i blandt andet Revisorloven og Selskabsloven. Det oprindelige direktiv gav, og giver stadig, mulighed for, at EU-kommissionen kan vedtage de internationale revisionsstandarder, således deres retskildeværdi, rent formelt set, vil blive en realitet. Der er dog endnu ikke vedtaget en forordning, det medfører at EU-landene skal anvende de internationale standarder på revisionsområdet, som tilfældet er på det regnskabsretlige område. Derudover findes en særlig forordning, som retter sig mod revision af PIE-selskaber (selskaber af interesse for offentligheden) der, ligesom den ændrede Revisorlov, trådte i kraft d. 17. juni 2016 (dog med visse overgangsregler). PIE-selskaber udgøres, efter den nye Revisorlov, af virksomheder med kapitalandele, gældsinstrumenter eller andre værdipapirer optaget til handel på et reguleret marked indenfor EU/EØS, kreditinstitutter, pengeinstitutter og forsikringsselskaber, jf. RL §1a, stk. 1, nr. 3.

De internationale standarder oversættes af FSR – danske revisorer, hvilket betyder at de internationale og nationale standarder er sammenfaldende. Hertil har FSR – danske revisorer, udarbejdet et servicenotat hvori yderligere krav ifølge dansk lovgivning fremgår. Dette notat har dog ingen retskildeværdi, da kravene findes andetsteds i lovgivningen, herunder eksempelvis i Revisorloven. Standarderne (ISA'erne) fungerer ikke blot som et udfyldende normsæt, der kan anvendes hvor love og bekendtgørelser ikke er uddybende nok, herunder eksempelvis RL §16, der beskriver at erklæringsopgaver skal udføres i overensstemmelse med god revisorskik. De tillægges ligeledes en vis retskildeværdi i praksis, da det altid fremgår af revisors erklæring, at revisionen er udført efter internationale standarder om revision og yderligere krav ifølge dansk lovgivning. Denne udtalelse udspringer af Erklæringsbekendtgørelsen §5, stk. 4, hvori det fremgår, at revisor i afsnittet "grundlag for konklusion" skal oplyse om hvilke standarder der er anvendt ved revisionen. Da der kun findes ét sæt standarder, må

det konkluderes, at lovgiver hér har tænkt på ISA'erne. Endelig fremgår det i indledningen til ISA 200, at ISA 200 *"indeholder krav, som fastlægger den uafhængige revisors generelle ansvar i forbindelse med alle revisioner, herunder kravet om at overholde ISA'erne."*¹⁶

På baggrund af ovenstående må standarderne tillægges en vis retskildeværdi på trods af, at de ikke, rent formelt set, har retskildeværdi.

Retskilderne suppleres, ligesom på regnskabsområdet, af vejledninger, udtalelser fra REVU, afgørelser, responsa og praksis, som også her kan danne grundlag til bedre forståelse af- og fortolkningen af lovgivningen. Nedenstående viser retskilderne på revisionsområdet, oplistet efter deres retskildeværdi:

Figur 2: Oversigt over de revisionsmæssige retskilder
Kilde: Egen tilvirkning

Revisors opgave består i revision af årsregnskabet (Revisorlovens §1), samt at foretage et konsistentstjek af ledelsesberetningen (Erklæringsbekendtgørelsens §5, stk. 1, nr. 7 med hjemmel i RL §16, stk. 5). Nødvendigheden af revision, skal findes i, at regnskabsbrugerne har en interesse i, at de kan stole på årsregnskabet, da en uafhængig person har foretaget revision af dette. Desuden eksisterer den såkaldte principal/agent problematik, hvorefter ledelsen, der udarbejder årsrapporten anses som agenten, mens principalen kan være en aktionær der ikke deltager ledelsen af selskabet. Der kan eksistere modstridende interesser mellem agenten og principalen og da agenten besidder væsentlig mere viden om selskabet end principalen, har agenten mulighed for at manipulere med årsregnskabet for egen vindings skyld, eksempelvis

¹⁶ ISA 200: Den uafhængige revisors overordnede mål og revisionens gennemførelse i overensstemmelse med internationale standarder om revision

såfremt der, for ledelsen, eksisterer en resultatorienteret incitamentsordning.¹⁷ Ydermere anfører Flint (1988), at der eksisterer en forventningskløft mellem revisorens opgaveudførelse og forventningerne brugerne har hertil, herunder at brugernes forventninger er for høje i forhold til, hvad revisor egentlig udfører af opgaver. Denne kløft må ikke blive for stor, da tilliden til revisor i så fald mistes.¹⁸ Det fremgår i denne forbindelse af Revisorlovens §16, stk. 1, 1. pkt., at:

"Revisor er offentlighedens tillidsrepræsentant under udførelse af opgaver efter § 1, stk. 2."

Det er med andre ord vigtigt, at omverdenen har tillid til revisor. Derfor har IESBA, et organ under IFAC, udarbejdet et sæt "Code of Ethics for Professional Accountants", hvilke FSR – danske revisorer, har oversat til "Ethiske regler for Revisorer". Alle der er medlem af FSR – danske revisorer, skal overholde dette regelsæt, grundet FSR's medlemskab af IFAC, hvorfor de etiske regler udgør en vis retskildeværdi, jf. ovenstående figur 2. I de etiske regler for revisorer opereres med fem etiske grundlæggende principper, jf. afsnit 100.5: integritet, objektivitet, professionel kompetence og fornøden omhu, fortrolighed samt professionel adfærd. Disse fem grundlæggende etiske principper er desuden lovfæstet i Revisorlovens §16, stk. 1, hvilket betyder at revisor skal overholde disse, for at overholde god revisorskik, som uddybes i afsnit 2.6.4. De etiske principper der er lovfæstet i lovgivningen har naturligvis retskildeværdi på samme niveau i loven i figur 2. Integritet retter sig mod at revisor altid er ligefrem og ærlig samt behandler alle ens. Objektivitet omhandler primært revisors uafhængighed, hvilken er så vigtig, at den også er reguleret i selvstændige bestemmelser i Revisorloven. Endvidere indeholder PIE-forordningen og RL §25 regler for tvungen rotation. Efter RL §25, skal den underskrivende revisor udskiftes senest 7 år efter, at vedkommende er udpeget til opgaven. Dette gælder for PIE-selskaber samt "megavirksomheder", der overskrider to ud af tre kriterier for medarbejderstab, balancesum samt nettoomsætning. Denne interne rotation gælder tillige for ledende revisionspartnere, jf. PIE-forordningens artikel 17, stk. 7. Desuden findes der i PIE-forordningens artikel 17 en regel om tvungen firmarotation (ekstern rotation), hvorefter udgangspunktet er, at der skal roteres efter 10 år, hvilken kan forlænges til 20 år under visse forudsætninger, 24 under yderligere forudsætninger og endelig kan Erhvervsstyrelsen forlænge perioden med 2 år. Endelig er der i Revisorlovens §16, stk. 5 og §24, stk. 4, sket uddelegering til Erhvervsstyrelsen, til at fastsætte nærmere regler og etik og uafhængighed. Heraf udspringer uafhængighedsbekendtgørelsen og vejledningen til denne. Hvis det viser sig, at revisor har afgivet erklæring på et selskab, hvor han ikke var uaf-

¹⁷ Flint, David (1988), p. 26

¹⁸ Flint, David (1988), p. 10 f.

hængig og denne ikke-uafhængighed ikke fremgår af erklæringen, kan revisor med bøde, jf. RL §54, stk. 1.

Professionel kompetence og fornøden omhu relaterer sig til, at revisor kun påtager sig opgaver, hvis der er adgang til den rette kompetence samt at revisor vedligeholder sin faglige viden og færdigheder. Fortrolighed knytter sig til revisors tavshedspligt mens professionel adfærd omhandler, at revisor skal overholde al relevant lovgivning og anden regulering.

Revisors kommunikationsmiddel til regnskabsbrugerne er, jf. RL §19, revisionspåtegningen. Dette er revisors endelige produkt, efter en periode med forskellige kontroller af selskabet. Revisor anfører heri sin konklusion på det udførte arbejde, hvilket udmønter sig i enten en blank påtegning eller en modificeret påtegning i form af et forbehold eller/og en eller flere supplerende oplysninger. Elementerne i revisors påtegning er, efter den ændrede erklæringsbekendtgørelse og de ajourførte standarder følgende:¹⁹

	<u>EKLB</u>	<u>ISA</u>
1. Titel – herunder, at der er tale om den uafhængige revisor	x	x
2. Adressat	x	x
3. Revisors erklæring om regnskabet	x	x
a. Konklusion	x	x
b. Grundlag for konklusion	x	x
c. (Omtale af væsentlig usikkerhed vedrørende fortsat drift)	x	
d. Supplerende oplysninger vedrørende forståelse af regnskabet	x	x
e. (For børsnoterede: Centrale forhold ved revisionen efter ISA 701)		x
f. Supplerende oplysninger vedrørende forståelse af revisionen		x
g. Ansvar for regnskabet	x	x
a) Den daglige ledelses og den øverste ledelses ansvar for regnskabet	x	x
b) Revisors ansvar for revisionen af regnskabet	x	x
h. Supplerende oplysninger vedrørende andre forhold	x	
i. Udtalelse om ledelsesberetningen	x	
4. Revisors underskrift	x	x
5. Revisors adresse	x	x
6. Dato	x	x

Begrebet "forbehold" er et overordnet begreb, hvorunder der findes forskellige former for forbehold, herunder konklusion med forbehold, afkræftende konklusion samt manglende konklusion, jf. ISA 705 og EKLB §6, stk. 3, hvorefter overskriften "konklusion" skal ændres til "konklusion med forbehold", "afkræftende konklusion" eller "manglende konklusion", jf. EKLB §6, stk. 4-6.

¹⁹ BEK 2016-06-17, nr. 736, ISA 700, ISA 701, ISA 706

Hvornår revisor har pligt til at tage forbehold, fremgår af nedenstående tabel:

Arten af forhold, der er årsag til modifikationen	Indvirkningen på regnskabet af fejlen eller den mulige fejl vurderes væsentlig, men ikke af gennemgribende betydning for regnskabet retvisende billede som helhed	Indvirkningen på regnskabet af fejlen eller den mulige fejl vurderes væsentlig og af (mulig) gennemgribende betydning for regnskabet retvisende billede som helhed
Uenighed med ledelsen Regnskabet indeholder efter revisors opfattelse væsentlig fejlinformation	Konklusion med forbehold	Afkræftende konklusion
Begrænsning i revisors arbejde Revisor kan ikke opnå tilstrækkeligt og egnet revisionsbevis og kan derfor ikke udelukke tilstedeværelsen af væsentlig fejlinformation	Konklusion med forbehold	Manglende konklusion

Tabel 1: Oversigt over revisors typer af forbehold

Kilde: EKL §6 & REVU's udtalelse om modifikationer til konklusionen i den uafhængige revisors erklæring

Det fremgår af ovenstående tabel, at revisor skal foretage en væsentlighedsbetragtning af det pågældende forhold. Revisor skal opnå en høj grad af sikkerhed for, at årsregnskabet som helhed er uden væsentlig fejlinformation, jf. det forklarende materiale til ISA 705 (A2). Derudover skal revisor vurdere, om forholdet er gennemgribende, da dette er et afgørende kriterium for, hvilken type af forbehold revisor skal anvende. Når dette skal fastlægges, skal revisor vurdere, om forholdet påvirker flere regnskabsposter, om forholdet udgør en substantiel del af det samlede årsregnskab eller om der er tale om, at en oplysning er grundlæggende for brugerens forståelse af årsregnskabet, jf. ISA 705, afsnit 5.

"Konklusion med forbehold" repræsenterer dét, der også kaldes et "bortset fra-forbehold". Her er revisor enten uenig med ledelsen eller er blevet begrænset i sit arbejde, men forholdet er "kun" væsentligt og ikke gennemgribende i årsregnskabet. Det er derfor det, der også kan kaldes et "lille" forbehold. Som eksempler herpå, kan nævnes en situation, hvor varelageret er værdiansat for højt i forhold til revisors vurdering (uenighed med ledelsen), eller en situation, hvor revisor ikke modtager nødvendige dokumenter (begrænsninger i revisors arbejde).

En "afkræftende konklusion" gives, når revisor er uenig med ledelsen og forholdet er både væsentligt og gennemgribende. Et eksempel på en sådan situation er dér, hvor ledelsen har aflagt årsregnskabet under forudsætning af going concern, hvor revisor ikke finder dette er den rette forudsætning.

Endelig undlades en konklusion (manglende konklusion), når revisor har været så begrænset i sit arbejde, at det ikke er muligt at foretage en konklusion, grundet ikke tilstrækkeligt, egnet revisionsbevis. Et eksempel herpå kan være at hele selskabets bogholderi er brændt ned og at det derfor er umuligt for revisor at udforme en konklusion.²⁰

²⁰ Füchsel, Kim, Peter Gath, Lars Bo Langsted og Jens Skovby (2015), s. 236 f.

Af ovenstående kan det udledes, at der grundlæggende findes to situationer, hvor revisor skal tage forbehold, nemlig såfremt der foreligger uenighed med ledelsen eller hvis der har været begrænsninger i revisors arbejde. Hertil kræves, at revisor som nævnt ovenfor foretager en væsentlighedsbetragtning, samt vurderer om forholdet er af gennemgribende karakter.

Revisor har endvidere mulighed for at modificere sin påtegning i form af supplerende oplysninger. Forskellen mellem et forbehold og en supplerende oplysning er, at en supplerende oplysning ikke påvirker revisors konklusion, jf. EKLB §7, stk. 1, hvilket også er årsag til, at supplerende oplysninger placeres efter revisors konklusion. Der kan både være tale om, at revisor henviser til centrale poster eller noter i årsregnskabet, der er afgørende for brugerens forståelse af årsregnskabet eller gør opmærksom på forhold der ikke er opgivet i årsregnskabet, men som er centrale for brugerens forståelse af revisionen eller andre forhold. Denne opdeling angiver de overskrifter, som supplerende oplysninger opdeles i, jf. EKLB §7 og ISA 706. Erklæringsbekendtgørelsen opererer med to former for supplerende oplysninger, EKLB §7, nemlig:

- Supplerende oplysninger vedrørende forståelse af regnskabet, og
- Supplerende oplysninger vedrørende andre forhold

ISA 706 opererer ligeledes med to typer af supplerende oplysninger, jf. ISA 706, afsnit 5, herunder:

- Supplerende oplysninger vedrørende forståelse af regnskabet, og
- Supplerende oplysninger vedrørende forståelse af revisionen

Erklæringsbekendtgørelsen og ISA 706 opererer således med to søjler af supplerende oplysninger, hvoraf den ene type af supplerende oplysning er sammenfaldende, nemlig "forståelse af regnskabet", hvilket betyder at der sammenfattende findes tre typer af supplerende oplysninger, jf. Erklæringsbekendtgørelsen og ISA 706.²¹

"Supplerende oplysninger vedrørende forståelse af regnskabet" kan eksempelvis bestå af, at ledelsen har skrevet en note der indeholder forudsætninger for, at virksomheden kan fortsætte sin drift. Såfremt revisor er enig i disse, skal revisor ikke tage forbehold, men medtage en supplerende oplysning, hvori usikkerheden beskrives og hvor revisor henviser til ovenstående note, da den er central for brugerens forståelse af regnskabet.²²

²¹ Derudover findes en særlig type af supplerende oplysning efter ISA 800, som revisor skal afgive, såfremt der er tale om et regnskab, der er udarbejdet efter en bestemt begrebsramme med særligt formål, jf. ISA 800, afsnit 14. Denne type af supplerende oplysning er dog ej relevant i nærværende fremstilling, hvorfor den er udeladt.

²² REVU's udtalelse om supplerende oplysninger i den uafhængige revisors erklæring

”Supplerende oplysninger vedrørende forståelse af revisionen” kan forekomme, såfremt selskabet er rykket fra regnskabsklasse B til regnskabsklasse C og ikke før har været revideret, men blot anvendt udvidet gennemgang. Her skal revisor give supplerende oplysning om, at sammenligningstillene i rapporten ej er revideret, da selskabet ikke tidligere har været underlagt revisionspligt og dermed ej fået revideret deres årsregnskab, jf. ISA 710, afsnit 14.

”Supplerende oplysninger vedrørende andre forhold” er forhold der ikke som sådan har noget med årsregnskabet at gøre. Det fremgår her, af EKL §7, stk. 2, at revisor altid skal give en supplerende oplysning, hvis bogføringsloven ikke er overholdt, såfremt denne overtrædelse ikke er uvæsentlig, eller hvis revisor opnår en begrundet formodning om, at ledelsen risikerer, at ifalde et juridisk ansvar i form af et strafferetligt- eller erstatningsretligt ansvar. Endelig skal revisor heri oplyse om overtrædelse af anden lovgivning, herunder selskabslovgivningen.

Endelig fremgår det af EKL §6, stk. 9, at revisor skal oplyse, hvis en modifikation er af så afgørende betydning, at generalforsamlingen ikke bør godkende årsregnskabet. Dette krav findes ikke i ISA’erne og er således et særligt dansk krav. Processen er, at ledelsen aflægger og underskriver årsrapporten som de første, hvorefter revisor underskriver sin påtegning. Efter dette, skal årsrapporten godkendes på generalforsamlingen, inden den indsendes til erhvervsstyrelsen. Revisor har hér mulighed for at råde generalforsamlingen til ikke at godkende denne, på baggrund af et alvorligt forbehold og såfremt revisor mener, at ledelsen er i stand til at udarbejde et mere retvisende årsregnskab.²³ Et eksempel herpå, er hvis ledelsen har aflagt årsregnskabet efter en forudsætning om going concern, som revisor har taget forbehold for i form af en afkræftende konklusion. Dette forhold medfører, at hele årsregnskabet er udarbejdet på et forkert grundlag og at revisor i denne situation skal anbefale generalforsamlingen ikke at godkende årsregnskabet, da ledelsen har mulighed for at udarbejde et bedre årsregnskab, nemlig under forudsætning af realisationsprincippet.

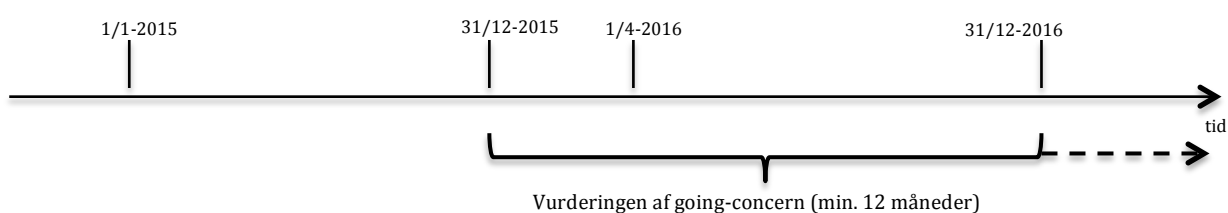
2.3 Going Concern i regnskabsmæssig henseende

I forbindelse med udarbejdelsen af selskabets årsrapport, gælder en række grundlæggende kvalitetskrav, jf. ÅRL §13. Ifølge ÅRL §13, stk. 1, nr. 4, skal en årsrapport udarbejdes efter et ”going-concern” princip, hvilket efter lovens ordlyd, betyder at årsrapporten skal aflægges med forudsætning om fortsat drift. Årsregnskabsloven define-

²³ Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013), s. 116

rer således begrebet, hvorefter modstykket til going concern er en forudsætning om ikke at fortsætte driften, jf. ÅRL §13, stk. 1, nr. 4, 2. pkt. Ifølge IAS 1, art. 23, skal der ved udarbejdelsen af et årsregnskab *"foretages en vurdering af virksomhedens evne til at fortsætte driften"*. Sammenfattende har en ledelse således to muligheder for udarbejdelsen af et årsregnskab, 1) forudsætning af going concern, eller 2) forudsætning af likvidation. Der eksisterer altså, som også tidligere nævnt, en regnskabsmæssig pligt, for selskabets ledelse til, at der foretages en vurdering af selskabets mulighed for at fortsætte driften. Seehausen (2011) anfører, at der findes fem elementer i ledelsens vurdering af going concern, hvorefter det er ledelsens pligt at: 1) foretage en vurdering af going concern ved hver udarbejdelse af en årsrapport, hvilket vil sige, at ledelsen har pligt til at foretage en vurdering aktivt ved hver udarbejdelse, 2) foretage en vurdering af going concern på aktivitetsniveau frem for virksomhedsniveau, såfremt selskabet består af flere forskellige aktiviteter, da nogle af disse kan være non-going concern, 3) vurderingen af going concern skal ske fra balancetidspunktet og min. 12 måneder frem, hvilket uddybes nedenfor, 4) vurderingen skal ske på baggrund af al tilgængelig viden og 5) graden af overbevisning for going concern er et realismekriterium, hvilket vil sige at ledelsen skal vurdere om det er realistisk at selskabet kan fortsætte driften eller ej.²⁴

Vurderingen af going concern skal, som beskrevet, foretages minimum 12 måneder fra balancedagen og gerne mere, jf. IAS 1, afsnit 24. Nedenstående figur viser vurderingsperioden for et selskab med balancedag d. 31/12-2015 med godkendelse d. 1/4-2016 på generalforsamlingen:

Figur 3: Ledelsens tidsmæssige vurdering af going concern
Kilde: Egen tilvirkning

Det fremgår af ovenstående figur, at ledelsens vurderingsperiode løber fra balancedagen og minimum 12 måneder frem. Ledelsens vurderingstidspunkt ligger dog på et senere tidspunkt, nemlig lige inden, ledelsen underskriver årsrapporten (aflæggelsestidspunktet).²⁵ Dette medfører en periode der løber fra balancetidspunktet (i ovenstående

²⁴ Seehausen, Jesper (2011), kapitel 2.3

²⁵ Seehausen, Jesper (2011), kapitel 2.3

ende tilfælde, d. 31.12.2015) og frem til ledelsens underskrift på årsrapporten, hvori der kan opstå going concern problemer. Såfremt forudsætningen for going concern brister i dette tidsrum, skal årsregnskabet udarbejdes på grundlag af realisationsprincippet, jf. IAS 10, afsnit 14 og 15. Der kan på denne måde opstå spekulationer i, hvornår ledelsen aflægger, da en sen aflæggelse medfører en mindre risikoperiode med hensyn til de 12 måneder, mens en tidlig aflæggelse kan skyldes et bevidst valg om, at såfremt der opstår going concern problemer kan ledelsen argumentere for, at disse ikke kunne have været forudset. Hvis ledelsen vurderer, at der forelægger going concern problemer skal disse oplyses, hvilket uddybes i afsnit 2.7.1.1. Ovenstående skal ikke forstås således, at det er nok, at ledelsen foretager en going concern vurdering denne ene gang, da der påhviler ledelsen forskellige pligter i henhold til Selskabsloven, der gør, at ledelsen løbende skal vurdere selskabets økonomiske stilling, herunder eksempelvis pligten til at påse, at selskabets kapitalberedskab til enhver tid er forsvarligt.

2.4 Going concern i revisionsmæssig henseende

I forbindelse med revisionen af årsregnskabet, skal revisor foretage en vurdering af going concern, hvilket følger af, at i medfør af EKL §5, stk. 3, skal revisor vurdere om den regnskabsmæssige begrebsramme er overholdt, herunder Årsregnskabsloven og dermed også forudsætningen for going concern. Efter den "nye" påtegning, skal revisor medtage et særskilt afsnit, såfremt der hersker væsentlig usikkerhed vedrørende fortsat drift, jf. EKL §5, stk. 1, nr. 3. Efter EKL §6, stk. 2, litra c, skal revisor altid skal modificere sin påtegning, når årsregnskabet er aflagt efter forudsætning om going concern, og revisor ikke finder dette muligt. Der kan derimod godt eksistere usikkerheder om going concern i et årsregnskab, der er aflagt med going concern forudsætningen, dette kræver dog at disse usikkerheder omtales, da revisor, såfremt disse usikkerheder er omtalt tilstrækkeligt, kan "nøjes" med en supplerende oplysning vedrørende forståelse af regnskabet.

Hvis ledelsen aflægger årsregnskabet på grundlag af fortsat drift og revisor ikke er enig i dette, skal dette udmønte sig i en afkræftende konklusion. Dette gælder også såfremt ledelsen oplyser om de usikkerheder der eksisterer. I så fald ledelsen oveni købet ikke tilfører tilstrækkelige oplysninger om usikkerhederne, er der i teorien tale om to forskellige forbehold, nemlig både en konklusion med forbehold, grundet de utilstrækkelige oplysninger og en afkræftende konklusion, grundet uenigheden med ledelsen om den fortsatte drift.

Sammenfattende kan det illustreres ved hjælp af nedenstående tabel:

Going concern valgt som regnskabsprincip	Relevant valg	Omtale af usikkerhed	
		Tilstrækkelig	Utilstrækkelig
		Supplerende oplysning vedrørende forståelse af regnskabet	Konklusion med forbehold for manglende oplysninger
	Ikke relevant valg	Afkæftende konklusion (og eventuelt forbehold for manglende oplysninger)	
Going concern ikke valgt som regnskabsprincip	Relevant valg	Supplerende oplysning vedrørende forhold i regnskabet	

Tabel 2: Oversigt over tilfælde hvor revisor skal tage forbehold eller afgive supplerende oplysninger i forhold til Going Concern

Kilde: Erklæringsvejledningen s. 22 med egen tilvirkning

En uddybelse af going concern forudsætningen findes i ISA 570. Efter indledningen til ISA 570, afsnit 6, er det revisors ansvar, at:

”Opnå tilstrækkeligt og egnet revisionsbevis for, at den daglige ledelses anvendelse af forudsætningen om fortsat drift ved udarbejdelsen og aflæggelsen af regnskabet er passende, samt at konkludere, hvorvidt virksomhedens evne til at fortsætte driften er forbundet med væsentlig usikkerhed”

Det påhviler altså revisor, dels at opnå tilstrækkeligt og egnet revisionsbevis for, at ledelsens anvendelse af forudsætningen af fortsat drift er passende men også selv at foretage en vurdering af virksomhedens evne til at fortsætte driften. Som det endvidere står beskrevet i ISA 570, er revisors erklæring ikke en garanti for, at selskabet fortsætter driften. Der kan opstå uforudsete begivenheder der gør, at selskabet opløses enten frivilligt eller ved tvang, der skyldes begivenheder som ingen kunne forudse.

Det anføres i relation til revisor af Seehausen (2011), at der ligeledes indgår fem elementer i vurderingen af going concern, herunder: 1) revisor skal altid foretage en going concern vurdering, også selvom der ikke umiddelbart er tegn på, at der er usikkerheder, 2) vurderingen skal ske på aktivitetsniveau da denne skal følge ledelsens vurderingsniveau, 3) revisors vurdering skal følge ledelsens tidsmæssige vurdering, hvilket vil sige min. 12 måneder fra balancedagen, hvilket også fremgår af ISA 570, afsnit 13. Derudover skal revisor være opmærksom på trusler mod going concern forudsætningen gennem hele revisionsprocessen, lige fra planlægning til påtegning, samt vurdere begivenheder efter balancedagen i forhold til forudsætningen om going concern, 4) revisor skal både opnå tilstrækkeligt, egnet revisionsbevis for, at ledelsens forudsætning om going concern er passende, konkludere på grundlag af det opnåede

revisionsbevis hvorvidt der er usikkerheder forbundet med going concern samt fastslå konsekvenserne for revisors erklæring og endelig 5) overbevisningskriteriet for revisors vurdering af going concern er et kvalificeret sikkerhedskriterium, da revisor skal vurdere om selskabet med høj grad af sikkerhed kan fortsætte eller ej.²⁶

I det forklarende materiale til ISA 570, er der oplistet eksempler på forhold, der kan rejse tvivl om forudsætningen for going concern. Disse er opdelt i tre kategorier, nemlig: økonomiske forhold, herunder negativ egenkapital eller arbejdskapital, manglende evne til at betale kreditorer ved forfald, manglende evne til at overholde betingelserne i låneaftaler, driftsforhold, herunder tab af nøglepersoner i den daglige ledelse uden genansættelse, arbejdskonflikter, en ny succesfuld konkurrent samt andre forhold, herunder manglende overholdelse af kapitalkrav eller andre lovpligtige krav, katastrofer der indtræffer, hvor der ikke findes en forsikring m.fl.

2.5 Grundlæggende betingelser for at ifalde erstatningsansvar

Der er i relation til dette speciales problemfelt, tre grupper af skadelidte: selskabet, kapitalejerne og tredjemand, herunder kreditorer. Det følger ligeledes af SL §361, at det er disse tre grupper af skadelidte, lovgiver har tænkt på i relation til selskabserstatningsret. Såfremt både en særskilt kreditor og kurator anlægger krav om erstatning, har den enkelte kreditors krav forrang, da dette skal sikre, at kreditor ikke får "dobbel". Dette kan udledes af dommen UfR2014.1346H (eHuset). Der sondres i erstatningsretten mellem erstatning i- og udenfor kontraktsforhold (henholdsvis det kontraktmæssige erstatningsansvar og deliktansvaret). I forhold til revisors erstatningsansvar relaterer dette sig på den ene side til klienten som er i kontraktsforhold som følge af den indgåede arbejdsaftale og på den anden side til tredjemand i form af kreditorer og investorer, som værende uden for kontraktsforhold med revisor. Revisor kan ifalde erstatningsansvar overfor såvel klienten som tredjemand. I forhold til klienten kan dette komme på tale, såfremt revisor tager forbehold for going concern, hvor der ikke har været grundlag for dette og klienten på grund af dette forbehold lider et økonomisk tab. Denne situation vil dog formentlig kun sjældent forekomme. Omvendt set, kan erstatningsansvar uden for kontrakt komme på tale, såfremt revisor giver en blank påtegning på et årsregnskab, hvis selskab ikke er going concern. Denne situation vil oftere forekomme end ovenstående, da revisor som nævnt i indledningen er

²⁶ Seehausen, Jesper (2011), kapitel 3

påpasselig med at tage forbehold. Revisor skal således være yderst påpasselig i sin påtegning. Dette er forsøgt illustreret i nedenstående figur 4.

Sit. 1: Going Concern årsregnskab → Blank påtegning → Selskabet går konkurs → Selskabets/ejernes/tredjemands tab

Sit. 2: Going Concern årsregnskab → Konklusion med forbehold → Selskabet går konkurs → Klientens tab

Figur 4: Revisors risiko for erstatningsansvar
Kilde: Egen tilvirkning

I relation til dette speciale er det situation 1 (og dermed deliktansvaret) der har interesse, da det er revisors blanke påtegning der er genstandsfelt for undersøgelse af revisors erstatningsretlige ansvar.

Det er dog ikke i sig selv nok, at revisor tager enten et fejlagtigt forbehold eller udformer en fejlagtig blank påtegning for at ifalde erstatningsansvar. Det kræver ydermere, at alle de grundlæggende betingelser er opfyldt herfor, jf. nedenfor.

Selskabets ledelse kan ligeledes ifalde erstatningsansvar, såfremt selskabets drift ikke indstilles inden håbløshedstidspunktet er indtrådt, hvilket uddybes i afsnit 2.6 og 2.7.

Overordnet set, skal tre grundlæggende betingelser være opfyldt, før der kan statueres erstatningsansvar. For det første skal der være lidt et tab, hos en anden end skadevolder. Herefter skal der foreligge et ansvarsgrundlag hos den person der er skyld i skaden (skadevolder), herunder eksempelvis culpa. I figur 4, er den culpøse handling revisors påtegning, enten i form af en blank eller med forbehold (der er naturligvis mange timers arbejde bag denne påtegning, som er den egentlige culpøse handling). Endelig kræves, at der er den fornødne forbindelse mellem de to nævnte, nemlig ansvarsgrundlaget og skaden. I figur 4, skal der således være årsagssammenhæng mellem revisors påtegning og skadelidtes tab. Det bemærkes, at der i det følgende, når der omtales "handling" både menes handlinger og undtagelser (passivitet), da begge dele kan medføre erstatningsansvar.²⁷

2.5.1 Tab

For at erstatningsansvar overhovedet kan komme på tale, skal der naturligvis være noget at erstatte, nemlig et tab. Dette tab skal selvsagt have ramt en anden, end den der er skyld i tabet, da det ikke giver megen mening at tale om erstatningsansvar overfor sig selv. Erstatning ydes i penge, hvilket medfører at den indtrufne skade må kunne omsættes hertil for at kunne erstattes, eksempelvis i form af mistet indtægt.²⁸

²⁷ Eyben, Bo Von og Helle Isager (2011), s. 23 og 67

²⁸ Eyben, Bo Von og Helle Isager (2011), s. 25

Skadelidte skal stilles, som om skaden ikke var sket, hvilket omvendt betyder at der ikke må ske berigelse af skadelidte i medfør af erstatningen. Endvidere påhviler det skadelidte at begrænse sit tab, således skadelidte ikke blot ser til, mens der mistes mere og mere. Erstatningens størrelse begrundes, som dét tab der anses som værende en følge af den ansvarspådragende handling. Såfremt skadelidte lider tab, der er større end hvad der kan tilregnes skadevolder, er det altså ikke hele tabet, der skal erstattes af skadevolder.²⁹

2.5.2 Ansvarsgrundlag

Dansk erstatningsret bygger på et ulovhjemlet ansvarsgrundlag, nemlig culpa. Culpa er den almindelige erstatningsregel, hvortil der er visse undtagelser, herunder et objektivt ansvar, hvorved der kan ifaldes erstatningsansvar for hændelige skader. For at der foreligger et objektivt ansvar kræves det dog at dette er lovfæstet, hvilket det blandt andet er i færdselsloven.³⁰

Med culpa menes der uagtsomhed eller forsæt, hvor der med uagtsomhed menes, om skadevolder har handlet på en uforsigtig måde.³¹ Uagtsomhed kan opdeles i simpel og grov, hvor der med simpel menes, at der er handlet uforsigtigt (det man også kan kalde for "en smutter"), mens der ved den grove uagtsomhed, er en mere indlysende fare for en skade. I erstatningsretten sondres ikke på samme måde som indenfor andre ansvarsformer (eksempelvis strafferetten), mellem disse to, da hensigten med erstatning er, at skadelidte får genoprejsning. Hvad enten der er handlet simpelt uagtsomt eller groft uagtsomt, kan skadelidte altså kræve erstatning, såfremt de resterende betingelser er til stede. Sondringen bliver dog alligevel relevant i de tilfælde, hvor ansvaret er dækket af en forsikring, jf. nedenfor. Desuden får sondringen betydning for, om der kan blive tale om lempelse af erstatningsansvaret, hvilket der som udgangspunkt ikke kan ved de grove uagtsomme handlinger.³² Ved forsæt menes der, at der er handlet direkte med dét mål at påføre en given skade, altså en handling der er bevidst, hvad enten dette er et direkte forsæt eller en handling, hvor skadevolder har forholdt sig accepterende til at en skadelidende handling indtræffer.

Den målestok der anvendes til at fastlægge om der foreligger culpa, er en samfundsmæssig reguleret form for Bonus Pater Familias vurdering. Den klassiske romerske opfattelse af Bonus Pater Familias (oversat: den gode familiefar) retter sig imod,

²⁹ Eyben, Bo Von og Helle Isager (2011), s. 319 f.

³⁰ Eyben, Bo Von og Helle Isager (2011), s. 83

³¹ Eyben, Bo Von og Helle Isager (2011), s. 83 f.

³² Samuelsson, Morten (2008), kapitel 4.2

hvordan en almindelig fornuftig familiefar ville have handlet. Denne klassiske opfattelse har dog ændret sig over tid, således at culpavurderingen i dag, sker ud fra en situationsbestemt Bonus Pater Familias. Dette betyder, at vurderingen foretages ved en sammenligning af, hvordan en fornuftig, gennemsnitlig, god udøver ville handlet, på tidspunktet, indenfor det pågældende område. Selskabets ledelse bedømmes således ud fra en culpavurdering, hvorved der sammenlignes med hvordan andre fornuftige, almindelige og gode ledelsesmedlemmer ville handle i en lignende situation.³³ Da der kræves culpa for at ifalde erstatningsansvar, kræves det tillige, at ledelsen har handlet uagtsomt eller med forsæt, på tidspunktet, hvor driften ikke indstilles hvor den burde. Dog kan culpanormen variere i tilfælde, hvor et ledelsesmedlem besidder en særlig kompetence, eksempelvis fordi det pågældende medlem er advokat.³⁴

I relation til revisor, betegnes erstatningsansvaret som regel: professionsansvaret. Hvad der helt præcist menes hermed, er diskuteret i litteraturen. Formentlig begrundet af, at der for det første hersker tvivl om selve definitionen af begrebet "profession" og for det andet spørgsmålet om, hvorvidt der er tale om et skærpet ansvar. På den ene side, er der forfattere der argumenterer for, at der er tale om en skærpet form for culpavurdering, herunder eksempelvis Foged-Ladefoged (2014), der begrundet dette med, at der er tale om et skærpet ansvar fordi revisor skal leve op til de handlemåder man forventer af en revisor som offentlighedens tillidsrepræsentant.³⁵ På den anden side, er der forfattere der argumenterer for, at der blot er tale om et begreb uden reelt indhold, da culpavurderingen netop går ud på, at sammenligne med hvad en fornuftig og redelig udøver indenfor det pågældende område ville handle. Med dette menes, at der inden for visse professionelle erhverv, herunder revisor, ikke sammenlignes med en "almindelig" bonus pater familias uden faglig viden på området, da dette ikke ville give megen mening.³⁶ Derfor vil de fleste formentlig fortolke professionsansvaret i overensstemmelse med sidstnævnte og det tiltrædes derfor ikke, at professionsansvaret er en skærpet ansvarsform, men at der blot er tale om en differentieret culpamålestok, der er situationsbestemt og at hele professionsansvarsbegrebet derfor er et begreb uden reelt indhold. Det anføres desuden i litteraturen, at såfremt en person påtager sig en opgave, hvortil den pågældende ikke har den faglige ekspertise, skal denne alligevel bedømmes efter den pågældende culpamålestok. Et eksempel herpå er, at såfremt en revisor der rådgiver om juridiske forhold der normalt falder udenfor revisorhvervet, skal denne bedømmes efter culpamålestokken for advokater.³⁷

³³ Eyben, Bo Von og Helle Isager (2011), s. 86 f.

³⁴ Hansen, Søren Friis og Jens Valdemar Krenchel (2011), s. 553

³⁵ Foged-Ladefoged, Lise Kolding (2014)

³⁶ Langsted, Lars Bo (2004), s. 242 f.

³⁷ Ulfbeck, Vibe (2010), s. 26

2.5.3 Årsagsforbindelse

Den sidste grundlæggende betingelse i erstatningsretten er kravet om årsagsforbindelse mellem ansvarsgrundlaget og tabet. Det kræves, at der foreligger en juridisk årsagsforbindelse, hvormed menes, at der for det første kræves at tabet er en direkte følge af den ansvarspådragende handling og for det andet, at tabet er en adækvat (påregnelig) følge af den pågældende handling, hvilket betyder, at risikoen for at lige netop den pågældende skade indtræffer øges ved den pågældende handling.³⁸ Der skal således både foreligge kausalitet i form af, at handlingen skal være årsag til tabet og adækvans i form af, at risikoen for netop den pågældende skade indtræffer, øges.

I relation til revisors arbejde, betyder ovenstående således, at såfremt revisors arbejde var udført korrekt og skadelidte havde lidt samme tab, vil erstatning være udelukket, da revisors ikke-korrekt udførte arbejde i så fald ikke var årsag til tabet. Det er med andre ord, ikke erstatningspådragende for revisor at udføre sit arbejde forkert, medmindre dette er årsag til tabet hos skadelidte. Skadelidte skal således have disponeret på baggrund af revisors udførte arbejde, før der kan foreligge erstatningsansvar, hvilket vil sige at tredjemand skal have disponeret på grundlag af revisors påtegning. Selskabets ledelses beslutning om, at fortsætte selskabet skal ligeledes være årsag til at kreditor eller investor lider tab og at dette tab er en adækvat følge af den culpøse handling (at fortsætte selskabet). Årsagssammenhængen kan være svær at bevise i praksis og bevisbyrden påhviler den skadelidte, der skal overbevise dommeren, minimum, om at den pågældende handling kunne have været skyld i skaden. Heri skal dog foreligge en vished, da bevisgrundlaget ellers er for spinkelt.³⁹

På trods af, at ovenstående grundlæggende betingelser er opfyldt, kan det alligevel forekomme, at der ikke statueres erstatningsansvar, såfremt der foreligger en objektiv ansvarsfrihedsgrund efter straffelovens bestemmelser. Her kan blandt andet være tale om nødret, hvorefter en handling ikke straffes og dermed (som hovedregel), heller ej pålægges erstatningsansvar, når den er nødvendig for at redde person eller gods, som enten tilhører én selv eller tredjemand. Endvidere kan skadelidte have medvirket til skaden, hvilket også kan påvirke skadevolders ansvar og lempe dette, jf. EAL §24, stk. 2 (egen skyld). Et eksempel herpå kan være dér hvor banken har indgående kendskab til et selskabs økonomi, grundet de får tilsendt kvartalsregnskaber herfra. På trods af dette hæver de selskabets kredit, udelukkende på baggrund af en blank påtegning fra revisor, selvom banken er klar over, hvorledes økonomien i selskabet i virkeligheden ser ud. I en efterfølgende erstatningssag, der opstår, fordi selskabet går

³⁸ Eyben, Bo Von og Helle Isager (2011), s. 295

³⁹ Eyben, Bo Von og Helle Isager (2011), s. 289 f.

konkurs, vil retten formentlig nå frem til, at der foreligger egen skyld, således at erstatningen deles mellem parterne eller frafaldes revisor, selvom revisor har lavet en fejlagtig påtegning.

Det udspringer af samme bestemmelses stk. 1, at såfremt der foreligger særlige omstændigheder, kan dette lempe erstatningsansvaret. Endelig bestemmer EAL §25, stk. 2, der henviser til EAL §19, stk. 3, at såfremt en skade er dækket af en ansvarsforsikring, ifaldes ikke erstatningsansvar, medmindre skaden er forvoldt med grov uagtsomhed eller med forsæt. Dette medfører, at revisors lovpligtige ansvarsforsikring som udgangspunkt vil dække udgifterne til erstatningen, medmindre revisor har handlet groft uagtsomt eller med forsæt, da revisor i givet fald selv skal erstatte det indtrufne tab (denne dækkes dog i første omgang af revisors lovpligtige garantiforsikring).⁴⁰ Erstatningsansvaret er et krav der forældes efter hovedreglen i forældelsesloven, hvilket er efter 3 år.

2.6 Håbløshedstidspunktet som erstatningsretligt begreb

Håbløshedstidspunktet relaterer sig til selskabets ledelse og dennes ansvar og er således udenfor revisors erstatningsretlige ansvar. Håbløshedstidspunktet kan defineres som dét tidspunkt, hvor det bør være klart for selskabets ledelse, at selskabet ikke kan fortsætte sin drift og derfor må standse denne for ikke at påføre selskabets kreditorer yderligere tab.⁴¹ Det påhviler med andre ord selskabets ledelse, hele tiden, at vurdere selskabets økonomiske situation. Hertil kræves, at ledelsen har de nødvendige informationer, således at denne vurdering kan foretages.⁴² Det afgørende er således ikke, hvorvidt de selskabsretlige regler om blandt andet kapitaltab i SL §119, er iagttaget, men såfremt ledelsens selskabsretlige pligter er tilsidesat, kan dette indgå i bedømmelsen af, hvorvidt ledelsen har handlet culpøst.

Der skal være en realistisk mulighed for at fortsætte selskabet, da det ellers kan blive tale om et erstatningsretsligt ansvar for selskabets ledelse. Dette betyder omvendt, at den ledelse, der på trods af, at ledelsen må indse, at en videreførelse af selskabet er håbløst, handler ansvarspådragende, da kreditorernes tab herved forøges.⁴³ Den culpøse handling består i, at fortsætte selskabet, på trods af, at dette tidspunkt er indtrådt.

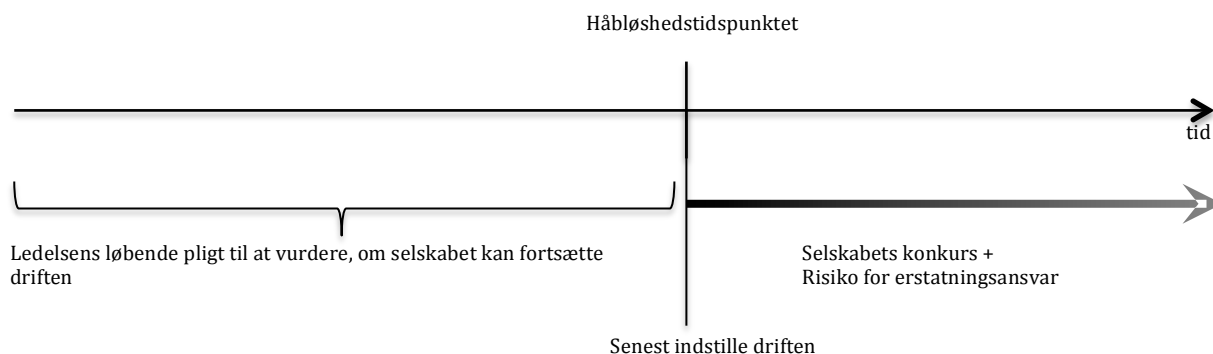
⁴⁰ Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013), s. 369 f.

⁴¹ Hansen, Søren Friis og Jens Valdemar Krenchel (2011), s. 562 f.

⁴² Werlauff, Erik (2013), s. 604 ff.

⁴³ Werlauff, Erik (2014), s. 180 f.

Dette kan illustreres ved hjælp af nedenstående tidslinje:

Figur 5: Tidslinje over forløbet for, hvornår selskabets ledelse kan risikere, at ifalde erstatningsansvar
Kilde: Egen tilvirkning

Efter ovenstående figur, kan det udledes, at jo længere væk selskabets konkurs ligger fra håbløshedstidspunktet, jo mindre er risikoen for at ledelsen ifalder erstatningsansvar. Dette begrundes i, at jo længere væk fra dette tidspunkt konkursen sker, jo mindre vil årsagssammenhængen formentlig være (og jo sværere vil den være at bevise), mellem ledelsens ansvarspådragende handling (at fortsætte selskabet) og dét tab der konstateres hos tredjemand. Omvendt kan ledelsen risikere, at såfremt årsagssammenhængen bevises, vil tabet, ledelsen skal erstatte forøges, jo længere væk fra håbløshedstidspunktet, selskabet standses.

Det er vigtigt at slå fast, at der ikke er tale om en entydigt begreb. Håbløshedstidspunktet er bestemt af selskabets forhold og skal således vurderes individuelt fra selskab til selskab. Der er således ingen entydig definition af, hvornår man kan sige, at håbløshedstidspunktet foreligger. Det kan således ikke antages, at blot fordi selskabet har mistet hele sin egenkapital er der tale om et håbløst selskab. Selskabet kan muligvis have likvider nok til at betale dets kreditorer, på trods af en mistet egenkapital. Det centrale er, om ledelsen besidder informationer der gør, at de har viden om, at selskabet ikke har en realistisk mulighed for at fortsætte. Det er dog ikke ansvarspådragende at være optimistisk, såfremt denne optimisme bunder i en realistisk tilgang.⁴⁴ Desuden er det ikke ansvarspådragende at foretage beslutninger på baggrund af et forretningsmæssigt skøn jf. den såkaldte "Business Judgement Rule", der er uddybet i afsnit 2.7.1.2. Det relevante spørgsmål er, om der kan udledes generelle kriterier for, hvornår der kan konkluderes, at ledelsen har handlet uagtsomt, ved at lade driften af selskabet fortsætte. De kriterier der lægges vægt på i retspraksis vil blive gennemgået i afsnit 4.2 i den analyserende del af specialet.

⁴⁴ Hansen, Søren Friis og Jens Valdemar Krenchel (2011), s. 563

2.7 Ledelsens erstatningsretlige ansvar

Ledelsens erstatningsretlige ansvar er lovfæstet i SL §361, stk. 1. Herefter kan et ledelsesmedlem ifalde erstatningsansvar såfremt et ledelsesmedlem, under udførelsen af deres hverv forsættligt eller uagtsomt har tilføjet selskabet skade. Hvorvidt denne bestemmelse er nødvendig er tvivlsomt, eftersom den blot opridser dansk erstatningsrets ovennævnte grundlæggende betingelser for at ifalde erstatningsansvar. Såfremt bestemmelsen ikke eksisterede, ville et ledelsesmedlem således på samme grundlag kunne ifalde erstatningsansvar. Foruden denne regel, er der ligeledes en lempelsesregel i SL §363, stk. 1, hvorefter erstatningen kan *"nedsættes, når dette findes rimeligt under hensyn til skyldgraden, skadens størrelse og omstændighederne i øvrigt"*. Skyldgraden omhandler hvor uagtsomt der er handlet (eller forsætteligt). Skadens størrelse relaterer sig til det beløbsmæssige, mens omstændighederne i øvrigt kan være skadevolders økonomiske forhold. Denne regel suppleres af den almindelige lempelsesregel i EAL §24, hvorefter ansvaret kan lempes når ansvaret vil virke urimeligt tyngende eller når ganske særlige omstændigheder i øvrigt gør det rimeligt.

Såfremt selskabet går konkurs, er det ofte i kreditorernes interesse at vide, om der er givet kredit på et tidspunkt der ligger efter håbløshedstidspunktet. Såfremt ledelsen har opnået kredit efter dette tidspunkt, kan der risikeres erstatningsansvar. Dette medfører, at i situationer, hvor det ikke går selskabet godt driftsmæssigt, skal ledelsen være forsigtige med at foretage dispositioner, der kræver nye lån da de ellers risikerer at blive mødt med et erstatningsansvar. Det kræver dog, som benævnt tidligere, at ledelsen her har indset, at selskabet ikke kan fortsætte og at de resterende grundlæggende betingelser for erstatningsansvar er opfyldt.⁴⁵

Erstatningsansvar sker på individniveau, hvilket omvendt betyder, at der ikke, som udgangspunkt, foreligger et kollektivt erstatningsansvar for ledelsen. Dermed ikke sagt, at hele ledelsen ikke kan ifalde erstatningsansvar – det kan den, såfremt hele ledelsen er stævnet af skadelidte. Man taler i denne forbindelse om et solidarisk ansvar, hvor et enkelt medlem kan komme til at betale hele erstatningen, med regres mod de øvrige ledelsesmedlemmer efterfølgende. Hvert medlem af ledelsen skal således vurderes for sig. Dette medfører, at det ligeledes påhviler hvert enkelt medlem af ledelsen, at vurdere selskabets likvide situation og dets going concern muligheder. Såfremt et ledelsesmedlem ikke er enig i, at en given disposition bør foretages, grundet håbløshedstidspunktets foranstående, må dette medlem tilkendegive dette, enten i form af at få det tilføjet i bestyrelsesprotokollen eller ved at udtræde af ledelsen. I så fald kan erstatningen frafalde.

⁴⁵ Samuelsson, Morten (2008), kapitel 6

Ledelsen vurderes som benævnt, ud fra en almindelig culpanorm, hvilket vil sige, at ledelsen måles i forhold til en anden gennemsnitlig ansvarlig ledelse. Ledelsen kan risikere, at ifalde erstatningsansvar på to områder, der relaterer sig til going concern. Det ene område, er selve aflæggelsen af årsrapporten. Denne skal aflægges efter going concern eller et realisationsprincip. Såfremt den aflægges på grundlag af going concern og det viser sig, at selskabet ikke kan fortsætte driften, risikerer ledelsen altså at ifalde erstatningsansvar. Det andet område er det ovenfor nævnte håbløshedstidspunkt. Såfremt ledelsen fortsætter driften af selskabet efter dette tidspunkt, risikeres ligeledes et erstatningsretligt ansvar. Hvis ledelsen aflægges årsregnskabet på grundlag af going concern og dette ikke er det korrekte valg, kræves det, at revisor tager forbehold herfor, da revisor ellers kan risikere at ifalde erstatningsansvar. Såfremt revisor ikke tager forbehold, bliver spørgsmålet da, om erstatningsansvaret skal placeres hos ledelsen, som jo har ansvaret for udarbejdelsen og aflæggelsen af årsrapporten eller om det placeres hos revisor, der skal revidere årsregnskabet og i denne forbindelse "opdage" fejlen(e). Helt grundlæggende og logisk må det være ledelsens ansvar i sidste ende, da det, som beskrevet, er deres ansvar at få aflagt årsregnskabet i overensstemmelse med enten going concern eller realisationsprincippet. Det er dog ofte revisor der bliver stævnet af skadelidte, grundet "the deep pocket effekt", jf. afsnit 4.1.

2.7.1 Ledelsens erstatningsretlige ansvar for årsregnskabet

I forhold til selskabets årsregnskab, kræves der to ting af ledelsen. Først skal ledelsen foretage en vurdering af selskabets mulighed for at fortsætte driften. Hvis der er usikkerheder behæftet herved, skal disse usikkerheder oplyses i årsregnskabet, jf. nedenstående afsnit. Herudover skal ledelsen, såfremt det vurderes, at det ikke er muligt for selskabet at fortsætte eller det ikke skal fortsætte, udarbejde årsregnskabet efter realisationsprincippet i stedet for et going concern princip. Tidspunktet for, hvornår ledelsen oplyser om usikkerheder i relation til going concern, ligger således før tidspunktet, hvor ledelsen udarbejder årsregnskabet efter et realisationsprincip. Hvis ikke ledelsen oplyser om usikkerheder ved going concern i årsregnskabet, kan de risikere, at ifalde erstatningsansvar, da de har en regnskabsmæssig pligt hertil i medfør af ÅRL §11, stk. 2 (suppleringskravet), samt IAS 1, art. 23.

2.7.1.1 Oplysninger om usikkerheder om going concern i årsregnskabet

Såfremt der eksisterer usikkerheder, der relaterer sig til selskabets fortsatte drift, skal disse oplyses i årsregnskabet. Det følger, som tidligere nævnt, af ÅRL §11, stk. 1, at årsregnskabet skal give et retvisende billede af selskabets aktiver, passiver, finansielle stilling og resultat samt at ledelsesberetningen skal give en retvisende redegørelse for

de forhold denne omfatter. Derudover fremgår der af suppleringskravet i ÅRL §11, stk. 2, at såfremt reglerne i Årsregnskabsloven ikke er tilstrækkelige til at give et retvisende billede, skal der gives yderligere oplysninger i årsregnskabet. FSR – danske revisorer, har udarbejdet et notat, hvori det fremgår at Revisionsteknisk Udvalg og Regnskabsteknisk Udvalgs opfattelse af, hvorledes usikkerheder vedrørende going concern placeres er, at usikkerhederne skal medtages i både ledelsesberetningen og i årsregnskabet. Det anbefales hér, at usikkerhederne beskrives detaljeret i en note i årsregnskabet og herefter at usikkerhederne nævnes i ledelsesberetningen med tydelig henvisning til noten, da dette således opfylder Årsregnskabslovens krav om et retvisende billede i forhold til årsregnskabet og den retvisende redegørelse af ledelsesberetningen.⁴⁶ Dette betyder omvendt, at såfremt usikkerhederne blot omtales i ledelsesberetningen, er kravet om det retvisende billede af årsregnskabet ej opfyldt, da oplysningerne i så fald ikke medgår heri. Omvendt giver ledelsesberetningen ikke en retvisende redegørelse, såfremt usikkerhederne ej nævnes heri, hvilket er årsag til ovenstående krav om at nævne usikkerhederne begge steder. Hvis der aflægges årsregnskab i overensstemmelse med IFRS, er det et krav, at usikkerheden af going concern omtales i noterne, jf. IAS 1. Dette skyldes at IAS kun regulerer udarbejdelsen af *årsregnskabet* og ikke *årsrapporten*.

Såfremt oplysninger om usikkerheder ved going concern ej oplyses, kan det som beskrevet ovenfor medføre erstatningsansvar, da det påhviler ledelsen, at aflægge årsrapporten, jf. ÅRL §8. Usikkerheder om going concern relaterer sig ikke ligeså meget til håbløshedstidspunktet, som valg af rette regnskabsprincip gør. Dette udspringer af, at usikkerheder vedrørende going concern ikke nødvendigvis betyder at håbløshedstidspunktet er passeret, hvorimod et årsregnskab, udarbejdet på going concern basis, med efterfølgende konkurs, tyder på, at tidspunktet netop var passeret ved udarbejdelsen af årsregnskabet, jf. nedenfor.

2.7.1.2 Udarbejdelse af årsregnskabet efter det rigtige princip

Det påhviler, som benævnt ledelsen at udarbejde årsregnskabet efter det rigtige princip, herunder going concern eller realisationsprincippet. Denne vurderingen relaterer sig til håbløshedstidspunktet, da et årsregnskab, udarbejdet efter going concern princippet, hvor going concern ej er realistisk, knytter sig til, at håbløshedstidspunktet var overskredet allerede ved udarbejdelsen af årsregnskabet. Udarbejdelse af et årsregnskab efter going concern princippet i et selskab der i det efterfølgende regnskabsår går konkurs, tyder derfor i retningen af, at ledelsen har handlet culpøst, ved ikke at

⁴⁶ FSR – danske revisorer (2009)

vælge det rette regnskabsprincip. Det erindres dog, at samtlige erstatningsretlige grundbetingelser skal være opfyldt.

2.7.2 Ledelsens erstatningsretlige ansvar i forhold til håbløshedstidspunktet

I medfør af Selskabsloven, påhviler der ledelsen en lang række pligter og opgaver.

Ledelsen kan som udgangspunkt ikke ifalde ansvar for forretningsmæssige skøn, også kaldet "The Business Judgement Rule". Denne medfører, at såfremt ledelsen har foretaget en disposition i god tro, kan ledelsen ikke ifalde ansvar, hvis det efterfølgende viser sig at denne disposition er tabsgivende.⁴⁷ Denne regel gælder dog ikke ubetinget for alle dispositioner der foretages i god tro. For at ledelsen ikke ifalder erstatningsansvar, skal der være tale om en disposition, der har været forsvarlig forretningsmæssigt begrundet og der skal foreligge et fyldestgørende beslutningsgrundlag herfor.⁴⁸

At ledelsen fortsætter selskabet på trods af en tabsgivende situation vil formentlig ikke være nok til at ifalde erstatningsansvar for fortsat drift, medmindre den tabsgivende situation har kostet selskabet dyrt, således at det ikke er realistisk at fortsætte selskabet efterfølgende. Et relevant spørgsmål er i denne situation hvor længe der skal gå, før tabet viser sig. Hvis der er tale om en disposition, hvor resultatet først viser sig flere år efterfølgende, er det svært at bestemme, på hvilket tidspunkt man kan sige at håbløshedstidspunktet er indtrådt. Var det da dispositionen blev foretaget? var det i perioden mellem disposition og resultat af denne eller var det da resultatet viste sig? Dette kan resultere i, at ledelsen er mere forsigtig i deres valg af dispositioner. Det kan eventuelt bevirke, at ledelsen undgår en given disposition, fordi ledelsen har viden om, at de risikerer at ifalde ansvar, hvis det går galt. Såfremt den givne disposition undgås og den ellers ville have været indtjenende for selskabet, er dette næppe hensigtsmæssigt. Desuden kan ovenstående udmønte sig i en principal/agent problematik, i form af, at bestyrelsen som øverste ledelse overvåger direktionen som den daglige ledelse, for at sikrer sig, at der ikke findes et latent ansvar. Dette kan føre til splid i selskabets ledelse, hvilket ligeledes ikke er hensigtsmæssigt for selskabet. Med et stigende antal erstatningssager mod selskabets ledelse, kan det formentlig ikke undgås at ovenstående problemer indtræder i et vis spænd. Derfor vil ledelsen ofte opnå et solidt grundlag for, at den pågældende disposition var omhyggelig undersøgt, således at ledelsen i en eventuel erstatningssag har gode beviser for, at selskabet ikke var håbløst.⁴⁹

⁴⁷ Hansen, Søren Friis og Jens Valdemar Krenchel (2011), s. 554

⁴⁸ Bøggild, Frank og Kolja Staunstrup (2015b)

⁴⁹ Samuelsson, Morten (2008), kapitel 3.1

2.8 Revisors erstatnings- og revisionsretlige ansvar i forhold til going concern

Der findes ingen selvstændig bestemmelse for revisors erstatningsretlige ansvar i Revisorloven. Derimod findes der i SL §361, stk. 2, en bestemmelse om, at SL §361, ligeledes finder anvendelse for selskabets revisor. Der må dog igen sættes tvivl ved effekten af denne bestemmelse, da også revisor kan ifalde erstatning efter dansk rets almindelige betingelser. Revisors erstatningsretlige ansvar kan pålægges hvis revisor har handlet uagtsomt eller med forsæt i forhold til dennes påtegning. Revisors påtegning adresseres formelt til kapitalejerne, jf. opbygningen af revisors påtegning i afsnit 2.2. Denne adressering medfører dog ikke, at det udelukkende er kapitalejerne der kan anlægge erstatningssag mod revisor. Andre der lider et tab med årsagssammenhæng til en culpøs udformet påtegning, kan ligeledes anlægge erstatningssag mod revisor. Den formelle adressering har således ingen juridisk betydning i forhold til erstatningsretten.

I forhold til tredjemand (kreditorer, investorer mv.), er der ikke tale om et kontraktforhold. Dette udelukker som tidligere nævnt ikke erstatningsansvar. I medfør af RL §16, om at revisor er offentlighedens tillidsrepræsentant, påhviler det revisor at varetage offentlighedens interesser, hvilket også understreger at det ikke kun er kapitalejerne der kan anlægge erstatningssag mod revisor. Forbindelsen mellem de der kan søge om erstatning på den ene side og revisor på den anden side er altså revisors påtegning. Der foretages naturligvis megen arbejde forinden denne påtegning, således at, eksempelvis en manglende eller en mangelfuld planlægning af revisionen, kan medføre en mangelfuld revision, som herefter medfører en forkert konklusion (eksempelvis en blank påtegning på et ikke going-concern selskab).⁵⁰

Revisors interne- og eksterne rapportering af going concern samt vurderingen heraf, udgør revisors revisionsretlige ansvar.⁵¹ Den interne rapportering er dog ikke relevant i denne sammenhæng, da denne beskæftiger sig med kommunikationen mellem revisor og ledelse i revisionsprotokollen. Den eksterne rapportering er revisors påtegning. Dét, at det er revisors påtegning der giver udslaget for, om revisor kan ifalde erstatningsansvar, kan ligeledes begrundes i, at revisor som offentlighedens tillidsrepræsentant netop må have grund til at vide, at et årsregnskab, der er revideret af den pågældende, anvendes til, blandt andet, at opnå kredit (hvilket domstolene også direkte har fastslået i UfR1982.595H), da revisors påtegning jo netop har til formål at tilføje mere troværdighed til årsregnskabet. Revisors påtegning har således betydning for

⁵⁰ Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013), s. 92

⁵¹ Seehausen, Jesper (2011), s. 582

den kreditvurdering der foretages af en långiver.⁵² Det er dog vigtigt at erindre, at en blank påtegning ikke er lig med et fejlfrit årsregnskab. En blank påtegning gives, når der er opnået en høj grad af sikkerhed for, at årsregnskabet ikke indeholder væsentlig fejlinformation. Ligeledes kan revisor risikere, at ifalde erstatningsansvar, såfremt revisor har anvendt et for højt væsentlighedsbeløb til at udføre sit arbejde og dermed til at udforme sin konklusion. Revisors erstatningsretlige ansvar er således i direkte relation til revisors konklusion i påtegningen (og dermed revisors revisionsretlige ansvar), men de culpøse handlinger sker forinden revisor afgiver sin påtegning, nemlig i form af (eksempelvis) ikke at overholde god revisorskik, som eksemplerne ovenfor beskriver. I relation til revisors klient, kan der ligeledes opstå risiko for erstatningsansvar, hvis revisor leverer et mangelfuldt stykke arbejde i relation til revisionen og den aftale der foreligger mellem klienten og revisor. Der er dog ikke tale om et generelt fastsat mangelbegreb indenfor revisionsfeltet, da revisor ikke skal levere et bestemt resultat.⁵³

Der er som benævnt ovenfor ikke tale om et skærpet ansvar i relation til revisor, i form af professionsansvaret. Man vil, ved vurderingen af om der har foreligget uagtsomhed fra revisors side, sammenligne med en god og erfaren revisor. Der er med andre ord, tale om en skønsmæssig vurdering, hvor det hypotetiske (Bonus Pater) forløb sammenlignes med det faktiske forløb. Overtrædelse af flere af bestemmelserne i Revisorloven kan medføre erstatningsansvar, herunder eksempelvis tilsidesættelse af uafhængighedsbestemmelserne og god-skik reglen i RL §16. Vurderingen af, om der foreligger culpa foretages i praksis således, at det her blandt andet inddrages, hvorvidt "god revisorskik" er overholdt.⁵⁴ Der kan formentlig ikke pålægges erstatningsansvar, såfremt samtlige regler og standarder er fulgt til punkt og prikke, da man ikke vil kunne forvente mere af en Bonus Pater revisor, men omvendt er der ikke nødvendigvis erstatningsansvar, såfremt standarderne ikke er fulgt, jf. UfR1978.653H, hvor domstolene nævner "god-skik" reglen (men dog ej standarderne). Dommen er nævnt i afsnit 3.4.2. Det er derfor yderst relevant at fastlægge hvad der menes med "god revisorskik", hvorfor dette beskrives i det følgende afsnit.

2.8.1 God revisorskik

Den danske lovgivning er tavs omkring, hvordan selve revisionen skal udføres, det beskrives blot i RL §16, at:

⁵² Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013), kapitel 3.5

⁵³ Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013), s. 282

⁵⁴ Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013), s. 304

"Revisor er offentlighedens tillidsrepræsentant under udførelse af opgaver efter § 1, stk. 2. Revisor skal udføre opgaverne i overensstemmelse med god revisorskik, herunder udvise den nøjagtighed og hurtighed, som opgavernes beskaffenhed tillader. God revisorskik indebærer desuden, at revisor skal udvise professionel skepsis, integritet, objektivitet, fortrolighed, professionel adfærd, professionel kompetence og fornøden omhu ved udførelsen af opgaverne.

Stk. 2. Revisor skal under planlægningen og udførelsen af en opgave efter § 1, stk. 2, udvise professionel skepsis, i erkendelse af at der kan forekomme omstændigheder, der kan indikere væsentlig fejlinformation i erklæringsemnet. Ved udførelse af revision skal revisor navnlig udvise professionel skepsis ved gennemgangen af ledelsens skøn vedrørende dagsværdier og nedskrivning af aktiver, hensættelser og fremtidige pengestrømme, der har betydning for den reviderede virksomheds mulighed for at fortsætte driften".

Revisorloven uddyber ikke yderligere, hvad der menes med "god revisorskik", blot at i begrebet indgår nøjagtighed og hurtighed, som to elementer. Med disse to begreber menes, at revisor dels skal foretage de nødvendige undersøgelser og en præcis afrapportering samt gøre det med den hurtighed, opgaven tillader. Dette medfører, at revisor skal overveje hvilke poster der kan være væsentlige fejl i, og dermed ikke "vende hver sten".⁵⁵ Derudover nævnes det i RL §16, stk. 1, 3. pkt., at god revisorskik desuden indebærer, at revisor overholder de fem grundlæggende etiske principper, nemlig udviser integritet, objektivitet, fortrolighed, professionel adfærd samt professionel kompetence og fornøden omhu. Disse begreber er tidligere uddybet i afsnit 2.2. Der er altså med begrebet god revisorskik, tale om en retlig standard. Herved er det overladt til området selv at definere, hvad der menes hermed. Det er med andre ord, fagets normer der lægges til grund for begrebet. Det er indlysende, at revisor skal overholde den til enhver tid gældende lovgivning, for at iagttage god revisorskik. Dette gælder både bestemmelser der er straffelagte samt bestemmelser, hvortil der ikke er knyttet en straffebestemmelse. Langsted m.fl. (2013) anfører yderligere, at såfremt der er tale om en bestemmelse der fremstår som et lovpåbud eller lovforbud eller ligger tæt heropad, skal disse ligeledes overholdes for at iagttage og overholde god revisorskik. Såfremt de ikke overholdes, er der en formodning for, at god revisorskik ikke er opfyldt.⁵⁶ Det fremgår endvidere af Revisorkommissionens rapport af 18. september 2015, afsnit 5.7, at revisor, for at opfylde begrebet, skal iagttage standarderne, domme, kendelser, responsa, praksis og vejledninger.⁵⁷

Af lovbemærkningerne til Revisorloven er det desuden uddybet, hvad der menes med "god revisorskik". Heraf følger det, at god revisorskik er:

⁵⁵ Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013), s. 543

⁵⁶ Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013), s. 532 f.

⁵⁷ Revisorkommissionens rapport af 18. September 2015, s. 49

"Udtryk for den adfærd, som gode og omhyggelige, fagligt kompetente revisorer udviser, og som opfylder de faglige og etiske krav, der må opstilles på grundlag af lovgivningens regler om revisors funktioner. Der er tale om en retsstandard, som er udtryk for den kvalitet i udøvelsen af erhvervet, der må kunne forventes i en given situation og på et givet tidspunkt. Begrebet »god revisorskik« lader sig ikke fastlægge præcist, men vil være afhængigt af den til enhver tid rådende opfattelse, således at kravet til revisorers adfærd må tilpasses ændringer i samfundsforholdene. Begrebet rummer dog en fast kerne af normer, der vil være gældende til enhver tid"⁵⁸

Lovgiver har på denne måde sat en overordnet ramme for, hvad der i hvert fald er indeholdt i begrebet "god revisorskik", men samtidig overladt det til branchen selv, at fastsætte de nærmere regler for, hvad der må anses for at være i overensstemmelse med god revisorskik. Dermed har lovgiver gjort det muligt at lade begrebet være af dynamisk karakter, der ændres i takt med samfundsudviklingen på området. ovenstående forarbejder til RL §16, kan omsættes til at god revisorskik er udtryk for en Bonus Pater revisor, med hensyn til ordene: "gode og omhyggelige, fagligt kompetente revisorer", da dette netop er den målestok der anvendes i vurdering af, hvorvidt revisor har handlet culpøst.

I den for nyligt ændrede Revisorlov, blev begrebet "professionel skepsis" indsat i §16, som også er indeholdt i gengivelsen af bestemmelsen ovenfor. I §16, stk. 1, er der krav om, at revisor udviser professionel skepsis ved erklæringsopgaver med sikkerhed (RL §1, stk. 2-erklæringer), mens der i stk. 2, 1. pkt., er krav om, at det både er ved planlægningen og udførelsen af disse opgaver, at revisor skal udvise professionel skepsis. I stk. 2, 2. pkt. uddybes der, hvad revisor navnlig skal udvise professionel skepsis ved i sin revision, herunder gennemgangen af ledelsens skøn (dagsværdier, nedskrivninger, hensættelser samt vurderingen af fremtidige pengestrømme, der kan have betydning for virksomhedens evne til at fortsætte driften). Begrebet er dog ikke et nyt begreb, på trods af, at det først er kommet i den for nyligt ændrede Revisorlov. Begrebet professionel skepsis har hidtil eksisteret i den overordnede internationale begrebsramme, hvorfor det også har været at finde i standarderne, herunder ISA 200, hvor der i punkt 15 er fastsat krav om, at revisor udviser professionel skepsis i erkendelse af, at der kan forekomme væsentlige fejl i årsregnskabet. I det forklarende materiale hertil, forklares at der med dette menes, at revisor eksempelvis er opmærksom på, såfremt der er to revisionsbeviser der modsiger hinanden, forhold der kan være tegn på besvigelser, forhold der gør, at der kræves yderligere revisionsbeviser eller

⁵⁸ Lovbemærkninger til Lovforslag L 120

informationer der sætter tvivl ved revisors vurdering af pålideligheden af dokumenter, der skal lægges til grund for revisors konklusion.

Formålet med at revisor skal overholde dette krav er, at mindske risikoen for, at revisor overser usædvanlige forhold og risikoen for, at revisor overgeneraliserer på baggrund af de foretagne observationer samt at undgå, at revisor anvender forudsætninger der uhensigtsmæssige til at fastlægge sine revisionshandlinger og resultaterne af disse. Der er i ISA 200 ikke tale om en udtømmende opregning af, hvad der menes med professionel skepsis, men blot oplistet eksempler herpå. Udover denne standard, findes der i ISA 540, om revision af ledelsens skøn, dels krav om at revisor selv fastsætter sit skøn af det pågældende forhold og herefter sammenholder dette med ledelsens skøn og dels at revisor skal vurdere ledelsens skøn og i denne forbindelse, hvorvidt de forudsætninger der er lagt til grund for skønnet er realistiske. Udover at være angivet i standarderne, fremgår det af retningslinjerne for gennemførelse af den eksterne kvalitetskontrol, at to af fokuspunkterne netop er, at revisor kan dokumentere, at der er foretaget en going concern vurdering og at revisor har vurderet ledelsens regnskabsmæssige skøn.⁵⁹ At begrebet indføres i Revisorloven, som en del af god revisorskik, rykker således ikke på hvad der menes hermed, da revisor også hidtil har skulle udvise professionel skepsis.

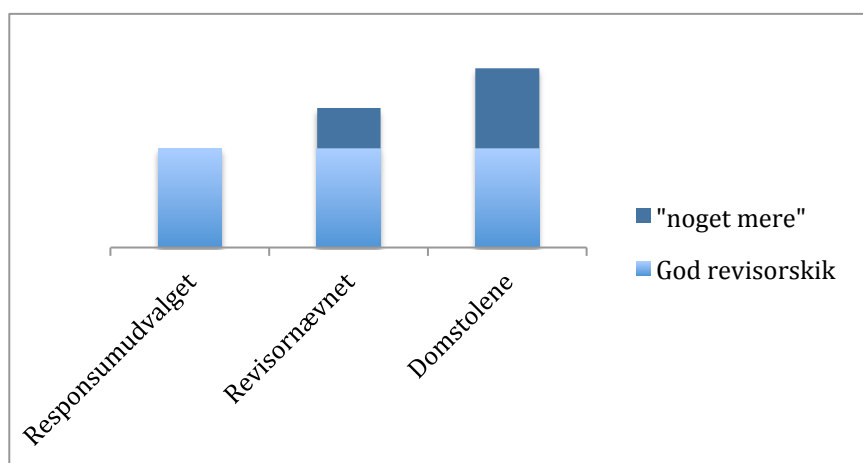
God revisorskik er ifølge ovenstående ikke et definitivt begreb. Det er en form for flydende begreb, der ændrer sig i takt med udviklingen på området. Der er heller ej tale om et begreb der er ens på alle de juridiske ansvarsområder. Det kan således tænkes at god revisorskik vurderes forskelligt, alt efter hvilken type ansvar der er tale om. Når det skal afgøres, hvorvidt revisor er erstatningsansvarlig, vil domstolene vurdere om der er handlet culpøst, herunder om god revisorskik er tilsidesat.⁶⁰ Der er flere organer, der vurderer og fortolker begrebet god revisorskik. Responsumudvalget er et udvalg under FSR – danske revisorer, der afgiver responsa og udtalelser om, blandt andet, hvorvidt god revisorskik er tilsidesat såfremt der forelægges en sag fra domstolene (hvilket dog også kan være af offentlige myndigheder eller FSR – danske revisors medlemmer).⁶¹ Revisornævnet er et uafhængigt organ, hvor medlemmerne udpeges af erhvervsstyrelsen, og hvor der behandles disciplinærsager angående godkendte revisorer. Disse sager omhandler ofte, hvorvidt der er sket tilsidesættelse af god revisorskik. Endelig er der domstolene, der, som beskrevet ovenfor, ofte indhenter responsa til brug for retssagen. Der er dog ikke pligt til, hverken at indhente dette

⁵⁹ Revisortilsynet, retningslinjer (2015)

⁶⁰ Langsted, Lars Bo (2004), s. 290 f.

⁶¹ FSR – danske revisorer (2013)

eller at lægge denne til grund for sagen. Derudover skal domstolene selv vurdere, hvorvidt revisor har handlet culpøst (eventuelt ved tilsidesættelse af god revisorskik). Det kan således udledes, at Responsumudvalget foretager den "rene" vurdering af, hvad der menes med god revisorskik, revisornævnets afgørelse skal vurdere tilsidesættelse af god revisorskik i sådan en grad, at der kan pålægges disciplinær straf, mens domstolene foretager vurderingen af, hvorvidt der er handlet culpøst, herunder om der er sket tilsidesættelse af god revisorskik. Dette kan illustreres ved følgende figur:

Figur 6: vurderingen af "god revisorskik" ved de forskellige organer
Kilde: egen tilvirkning

Domstolenes vurdering af, hvorvidt der er handlet culpøst indeholder ofte Responsumudvalget eller en skønsmand udtalelse, der har fastslået hvorvidt god revisorskik har været tilsidesat. Det er dog vigtigt at have for øje, at tilsidesættelse af god revisorskik ikke i sig selv medfører erstatningsansvar. Som beskrevet tidligere, kan man næppe forestille sig erstatningsansvar, såfremt god revisorskik er opfyldt (herunder samtlige standarder), omvendt er tilsidesættelse af god revisorskik ikke nødvendigvis lig med erstatningsansvar. God revisorskik er således en indirekte påvirkning af den culpanorm der lægges til grund for revisorer.⁶² Begrebet god revisorskik er desuden et samlebegreb for flere "god skik" pligter der påhviler revisor, herunder god revisions-skik, god rådgivningsskik og god revisoretik. Dette fremgår af FSR – danske revisoreres vedtægter, pkt. 11.5. Det fremgår ligeledes af disse bestemmelser i vedtægterne, at det er Responsumudvalget der afgiver et respons i de sager der omhandler god revisorskik.⁶³ Dette udløser spørgsmålet om, hvorvidt domstolene skal lægge en sådan udtalelse til grund for, hvorvidt god revisorskik må anses for overholdt eller ej. Domstolene er ikke bundet af, at træffe sin afgørelse på baggrund af responsa, men får

⁶² Bøggild, Frank og Kolja Staunstrup (2015a)

⁶³ FSR – danske revisorer (2015)

ofte indhentet responsa til brug for culpavurderingen. Domstolene lægger ofte responsa til grund for vurderingen af, om god revisorskik er overholdt, i erkendelse af, at Responsumudvalget besidder en højere faglig viden på området. Dette fremgår af afgørelsen UfR1956.379VL, hvor Landsretten udtalte:

"Idet det efter beskaffenheden af de ønskede oplysninger tiltrædes, at disse mest hensigtsmæssigt søges tilvejebragt ved spørgsmålenes forelæggelse for det i kendelsen nævnte udvalg, der må formodes at besidde den højeste sagkundskab på det heromhandlede område, og hvis fuldstændige upartiskhed der ikke findes at være tilstrækkeligt grundlag for at drage i tvivl"

Det fremgår ligeledes af to sager, FED1997.298ØL og FED 1997.1793VL, der begge omhandlede revisors erstatningsansvar, at domstolene i mangel af responsa er tilbageholdende med, at statuere ansvarsgrundlag. Der blev i begge sager udtalt, at grundet manglende indhentelse af faglige udtalelser (herunder responsa), fandtes det ikke bevist, at revisor havde tilsidesat sine pligter, hvorfor det ikke kan udelukkes, at udfaldet af dommene ville have været anderledes, såfremt der var blevet indhentet responsa. Det er dog vigtigt at erindre, at domstolene ej er bundet af, at lægge disse til grund. Såfremt domstolene ønsker at markere en vis holdning til revisorområdet, gennem en erstatningssag, er det således stadig muligt.⁶⁴ Det taler dog for, at lægge responsa til grund for culpavurderingen, at Responsumudvalget netop består af erfarne fagfolk indenfor branchen, og da det netop er disse man ved culpavurderingen, jf. afsnit 2.5.2, sammenligner med, kan man med andre ord sige, at det på denne måde er Responsumudvalget selv, der fortager culpavurderingen. Responsumudvalget sætter store krav til revisor og hvad man kan forvente af disse.⁶⁵ Dette gøres formentlig for at beskytte professionen og branchen, således at omverdenen stadig har tillid til revisor som værende offentlighedens tillidsrepræsentant. Responsumudvalget har dog ikke kompetence til at afgøre sagerne, men kan blot udtale sig om god revisorskik er tilsidesat eller ej, hvilket betyder at udvalget ikke har sanktionsmuligheder.

Revisornævnet træffer derimod afgørelser i sager om god revisorskik (disciplinærsager). Disse sager kan ankes til domstolene, hvilket følger af Grundlovens §63, stk. 2.⁶⁶ Det er således både Responsumudvalget og Revisornævnet der fortolker, hvad der er i overensstemmelse med god revisorskik og hvad der ikke er. Domstolene vil formentlig være mest tilbøjelige, til at lægge Responsumudvalgets udtalelser til grund for deres afgørelse, idet dette er udtryk for, erhvervets egen fastlæggelse af begrebet – den

⁶⁴ Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013), s. 314

⁶⁵ Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013), s. 538

⁶⁶ Såfremt afgørelsen vedrører frakendelse, findes der i RL §52, stk. 1 hjemmel til at forlange disse afgørelser indbragt for retten. I dette tilfælde skal begæring ske til Erhvervsstyrelsen, som herefter indbringer sagen for retten.

”rene” god-skik fortolkning, jf. figur 6, mens nævnets afgørelser fokuserer på, hvorvidt et konkret forhold er i strid med god revisorskik i sådan en grad at revisor kan pålægges et disciplinært ansvar. Domstolene vil derfor formentlig aldrig indhente en nævnsafgørelse til brug for sagen. Udvalget og nævnet foretager dets egen individuelle vurdering. Der kan således foreligge en situation, hvor Responsumudvalget udtaler sig om god revisorskik på én måde, og nævnet afgør en sag om samme forhold på en anden måde. Dette udgør et problem i forhold til hvordan revisor som vejledningssøgende skal forholde sig. Hvis revisor vil undgå en bøde i revisornævnet, er det klart, at det er deres fortolkning skal lægges til grund, mens Responsumudvalgets fortolkning er muligvis mere retvisende til vejledning, da dette netop er fagets egen generelle fastlæggelse af begrebet. Ovenstående problemstilling, hvorved begge organer er blevet forelagt samme sag til udtalelse og kendelse er ikke utænkeligt. Grunden hertil, er, at formålet med de to afgørelser er forskellig. Ved en disciplinærsag er det et ønske om at straffe den revisor der har handlet i strid med god revisorskik, mens en formålet med at søge erstatning, er at få genoprettelse for det lidte tab. Derudover bliver revisor ikke ramt personligt af erstatningsansvaret, grundet den lovpligtige ansvarsforsikring (dog bliver revisor ramt personligt, såfremt revisor har handlet groft uagtsomt eller med forsæt, da den lovpligtige garantiforsikring har regres mod revisor efter udbetaling af erstatning), mens revisor i en disciplinærafgørelse netop bliver ramt personligt, da forsikringen ikke dækker denne. Ved nævnets afgørelse, bliver der *ikke* indhentet responsa, da de ikke er berettiget hertil.⁶⁷ Ovenstående problemstilling vidner om, at der er tale om et begreb, der ikke kan fastlægges præcist.⁶⁸

Begrebets betydning i relation til going concern kommer til udtryk, idet det påhviler revisor, jf. ISA 570, at foretage en going concern vurdering samt at vurdere, hvorvidt ledelsens vurdering af going concern er realistisk. En forsømmelse af dette er dels tilsidesættelse af god revisorskik og dels muligvis erstatningspådragende, såfremt de grundlæggende erstatningsretlige betingelser er opfyldt.

2.9 Sammenfatning

Det fremgår af ovenstående afsnit, at der påhviler ledelsen og revisor forskellige pligter. Ledelsen skal for det første sikre sig, at årsregnskabet udarbejdes efter det korrekte princip og sikre sig, at såfremt der hersker usikkerheder om selskabets fortsatte drift, at disse oplyses i årsregnskabet. Desuden påhviler det selskabets ledelse løben-

⁶⁷ FSR's Responsumudvalg (2000), s. 36 f.

⁶⁸ Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013), s. 535 f.

de at foretage en going concern vurdering, da det kan være erstatningspådragende at fortsætte et selskab efter håbløshedstidspunktet er overskredet. Dette håbløshedstidspunkt er ikke et definitivt begreb, men derimod tidspunktet, hvor ledelsen bør indse, at selskabet ikke kan drives videre uden at forårsage tab hos selskabets kreditorer.

Revisor skal ligeledes foretage en going concern vurdering, både ved planlægningen, under revisionen samt ved afgivelse af sin påtegning af årsregnskabet. Den vurdering revisor skal foretage skal tidsmæssigt svare til ledelsens vurdering, hvilket betyder 12 måneder fra balancedagen. Såfremt revisor ikke selvstændigt foretager denne vurdering og selskabet er non-going concern kan dette medføre erstatningsansvar for revisor, såfremt dette resulterer i en fejlagtig blank påtegning. Både i relation til ledelsens- og revisors erstatningsansvar, kræves det dog at de grundlæggende betingelser for erstatningsansvar er til stede, da der ellers ikke kan statueres et erstatningsansvar. Revisor skal i øvrigt overholde god revisorskik, som ikke er et definitivt begreb, men derimod et dynamisk begreb der udvikler sig i takt med samfundsudviklingen. Såfremt revisor ikke overholder god revisorskik kan dette ligeledes medføre erstatningsansvar for revisor.

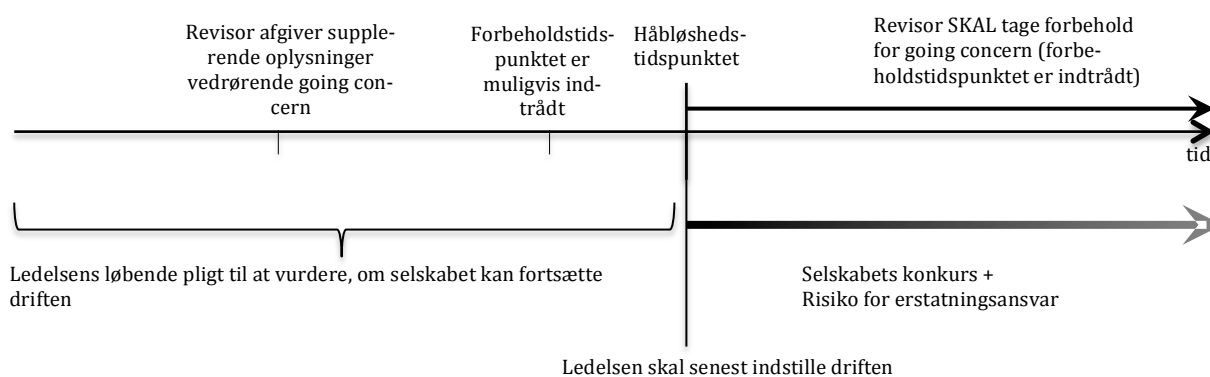
3. Analyserende del

Håbløshedstidspunktet, som relaterer sig til ledelsens vurdering af, hvorvidt selskabet kan fortsætte driften er dét tidspunkt der afgør hvorvidt det kan fastslås at ledelsen har handlet culpøst. Såfremt der er foretaget dispositioner efter håbløshedstidspunktet, til skade for selskabets kreditorer, er dette som udgangspunkt en culpøs handling. Going concern vurderingen relaterer sig både til ledelsen og revisor, idet det påhviler begge parter, at foretage en going concern vurdering af selskabet. I dette afsnit sammenholdes ledelsens- og revisors ansvar i relation til going concern, herunder i et tidsmæssigt aspekt, de vurderingsmæssige elementer samt de handlingsmuligheder ledelsen og revisor har ved going concern problemer. Herefter analyseres de valgte domme, for på denne måde at have grundlag for en besvarelse af opgavens problemformulering.

3.1 Sammenligning af det tidsmæssige aspekt

Det påhviler ledelsen at foretage en going concern vurdering, der minimum strækker sig 12 måneder fra balancedagen som tidligere nævnt (vurderingsperioden). Derudover påhviler det ledelsen at foretage vurderingen igen på tidspunktet for selve aflæggelsen af årsregnskabet (vurderingstidspunktet). Det er dog ikke nok, at ledelsen foretager en vurdering af selskabets drift ved balancedagen og aflæggelsesdagen, da der, jf. figur 5, påhviler ledelsen en løbende pligt til at vurdere selskabets mulighed for forsat drift. Dette følger af Selskabslovens §115, stk. 1, nr. 5 (§116, stk. 1, nr. 5 for tilsynsrådet og §118, stk. 2 for direktionen), hvorefter det påhviler ledelsen at sikre, at der altid er et forsvarligt kapitalberedskab, herunder tilstrækkelig likviditet således at selskabet kan opfylde dets nuværende og fremtidige forpligtelser. Ledelsen skal med andre ord, hele tiden følge op på, hvorvidt der foreligger indikatorer der kan true selskabets fortsatte drift og om selskabet dermed befinder sig i nærheden af håbløshedstidspunktet. Revisors vurdering af going concern skal ligeledes foretages 12 måneder frem fra balancedagen, jf. ISA 570, afsnit 13. Denne periode er således sammenfaldende med ledelsens vurderingsperiode. Revisor skal dog også være opmærksom på trusler mod selskabets fortsatte drift, igennem hele revisionsprocessen, lige fra planlægning til påtegning, jf. ISA 560. Der er således forskel på tidspunktet, hvor ledelsen skal foretage en going concern vurdering (løbende, hele året, efter selskabsloven "til enhver tid") og dét tidspunkt revisor skal foretage denne på (vurderingsperioden er tilsvarende ledelsen, men revisor har ikke samme "til enhver tid"-pligt, men skal dog vurdere forholdet både ved planlægningen, under udførelsen af revisionen samt ved afgivelse af sin påtegning).

I forhold til håbløshedstidspunktets tidsmæssige indtræden, må det nødvendigvis være sådan, at såfremt håbløshedstidspunktet er overskredet, vil revisor uden tvivl skulle tage forbehold for going concern i selskabets årsregnskab, såfremt dette er udarbejdet efter going concern princippet, hvilket vil sige, at forbeholdstidspunktet for revisor er indtrådt. I modsat fald må revisor have handlet culpøst. Når revisor skal tage stilling til going concern i forbindelse med afgivelse af sin påtegning, og selskabet på dette tidspunkt befinder sig tæt på håbløshedstidspunktet er der naturligvis større sandsynlighed for, at revisor vil tage forbehold for going concern end såfremt tidspunktet for afgivelse af påtegningen ligger langt fra håbløshedstidspunktet. Det interessante er herefter, hvornår man kan sige, at selskabet befinder sig "tæt nok" på håbløshedstidspunktet, til at revisor enten skal afgive supplerende oplysninger eller skal tage forbehold for going concern, for at undgå at blive erstatningsansvarlig. Dette kan illustreres, ved at placere revisor i den tidligere figur 5, jf. nedenfor i figur 7. Det skal bemærkes, at der ikke er en matematisk beregning bag de to steder, hvor revisors supplerende oplysninger er placeret og revisors brug af forbehold er placeret. Det søges blot illustreret, at revisors afgivelse af supplerende oplysninger kommer før revisors forbehold for going concern og at jo tættere selskabet befinder sig på håbløshedstidspunktet, jo større er risikoen for, at revisor afgiver et forbehold frem for en supplerende oplysning, altså at revisors forbeholdstidspunkt indtræder:

Figur 7: Tidslinje over forløbet for, hvornår selskabets ledelse kan risikere, at ifalde erstatningsansvar samt revisors afgivelse af supplerende oplysninger og forbehold i forhold til håbløshedstidspunktet
Kilde: Figur 5 + egen tilvirkning

Ovenstående illustrerer, at såfremt håbløshedstidspunktet er indtrådt vil dette være lig med forbehold for going concern (i form af en afkræftende konklusion), hvilket betyder at revisors forbeholdstidspunkt er indtrådt. Hvis håbløshedstidspunktet ikke er indtrådt, men forventes at indtræde (indenfor 12 måneder fra balancedagen), vil dette

ligeledes skulle udmønte sig i et forbehold, såfremt årsregnskabet er udarbejdet efter going concern princippet. Dette medfører at revisors forbeholdstidspunkt ligeledes er indtrådt. Hvis der er usikkerhed om, hvorvidt det vil indtræde, fordi ledelsen måske har diverse forhandlinger i gang, bør dette udmønte sig i en supplerende oplysning fra revisor, såfremt ledelsens oplysninger i regnskabet er tilstrækkelige. Her er revisors forbeholdstidspunkt således ikke indtrådt (medmindre revisor finder det usandsynligt, at disse forhandlinger vil falde ud til selskabets fordel, og håbløshedstidspunktet derfor i princippet er indtrådt). Hvis håbløshedstidspunktet ligger langt ude i fremtiden, således at revisor (eller ledelse for den sags skyld) ikke har en reel mulighed for at vide det vil indtræffe, vil dette ikke skulle udmønte sig i et forbehold for going concern (i givet fald ville revisor i teorien altid skulle tage forbehold for going concern, da det må formodes, at ingen selskaber kan eksistere for evigt). I de tilfælde hvor revisor SKAL tage forbehold for going concern, altså dér hvor håbløshedstidspunktet er passeret og årsregnskabet er aflagt efter en going concern princip, bør revisor i princippet ligeledes medtage en supplerende oplysning vedrørende andre forhold, da der jo foreligger et potentielt erstatningsansvar for selskabets ledelse, jf. EKL §7, stk. 2, da Årsregnskabsloven ikke er overholdt.

3.2 Sammenligning af elementerne i vurderingen

I relation til ledelsen skal vurderingen af going concern foretages på baggrund af et realismekriterium, som nævnt i det beskrivende afsnit, mens vurderingen for revisor skal foretages på baggrund af et sikkerhedskriterium. Der er således forskel på de to vurderinger, da det påhviler ledelsen at vurdere, hvorvidt selskabet realistisk kan fortsætte i 12 måneder fra balancedagen, mens det for revisor gælder, at der skal opnås høj sikkerhed for selskabet er going concern i 12 måneder fra balancedagen. Dette kan fejlagtigt opfattes således, at revisor skal være mere sikker på, at selskabet kan fortsætte end ledelsen. Det kan der på den ene side også argumenteres for, i kraft af the Business Judgement Rule der overlades til ledelsen. Omvendt kan det næppe tiltrædes, at revisor skal have større overbevisning for, at selskabet kan fortsætte, da ledelsen besidder væsentlig mere information om selskabet end revisor.

I forhold til ledelsen, er der ikke i IAS 1 oplistet faktorer der kan true selskabets fortsatte drift, men i IAS 10 om begivenheder efter balancedagen, er det anført:

"En nedgang i det driftsmæssige resultat og den finansielle stilling efter balancedagen kan indikere et behov for at vurdere, om going concern forudsætningen stadig er relevant for virksomheden"

Denne bestemmelse indikerer, at de ting der bør indgå i ledelsens vurdering af going concern er det driftsmæssige resultat i resultatopgørelsen, samt selskabets finansielle stilling, herunder selskabets gæld henholdsvis selskabets aktiver (likvider). Herudover er det ikke angivet hvilke elementer der skal inddrages i going concern vurderingen. Selskabslovens §115, stk. 1, nr. 5 anfører, at selskabets kapitalberedskab til enhver tid skal være forsvarligt, herunder at der er likviditet til at betale den nuværende og fremtidige gæld. Denne henviser således ligeledes til selskabets finansielle stilling, hvorfor det er disse elementer ledelsen skal være særlig opmærksomme på i deres vurdering af going concern. Kapitaltabskravet i SL §119 giver ligeledes en pligt til, at ledelsen er opmærksom på selskabets egenkapital, hvorfor også denne må indgå som element i going concern vurderingen. Derudover kan der være udefrakommende elementer, der spiller ind i vurderingen, herunder eksempelvis såfremt der indtræder ny lovgivning, der kommer til at påvirke selskabet i en sådan grad, at dette ikke kan videreføres (eksempelvis at de råstoffer der bruges i deres varer, bliver ulovlige at anvende). Der er således både interne og eksterne faktorer der bør vurderes ved ledelsens vurdering af going concern.

For revisors vedkommende, er der i ISA 570 oplistet en lang række faktorer, der kan true et selskabs fortsatte drift og som revisor derfor bør medtage i sin vurdering, herunder en negativ egenkapital, stor afhængighed til kortfristede lån, indikatorer på negative pengestrømme, ugunstige økonomiske nøgletal, manglende evne til at betale kreditorer, manglende evne til at opnå ny finansiering, nye konkurrenter, mangler på vigtige leverancer, manglende overholdelse af lovpligtige krav, verserende retssager, ændringer i lovgivningen m.fl. De økonomiske forhold er sammenfaldende med de forhold der er beskrevet i IAS 10, SL §115, stk. 1, nr. 5, omkring selskabets finansielle stilling og resultater samt SL §119 om selskabets egenkapital. Derudover er der i ISA 570 nævnt nogle ikke-økonomiske forhold der kan true selskabets fortsatte drift, hvilke må formodes at være tilsvarende faktorer, ledelsen skal være opmærksomme på i sin vurdering af going concern. På trods af, at der i ISA 570 er oplistet væsentligt flere faktorer, som benævnt i den beskrivende del, revisor bør være opmærksom på, er det de samme trusler ledelsen skal være opmærksomme på i deres vurdering, da det påhviler begge parter at foretage en vurdering af selskabets fortsatte drift, hvorefter det, uanset om der er bestemmelser om det, påhviler parterne selv at opspore samtlige trusler mod selskabets fortsatte drift og herefter vurdere disse på baggrund af realismekriteriet hvad angår ledelsen og sikkerhedskriteriet hvad angår revisor.

3.3 Sammenligning af handlingsmuligheder

Ledelsens handlingsmuligheder, såfremt der er opstået væsentligt going concern usikkerheder er, enten at foretage foranstaltninger der skal undgå en likvidation eller konkurs af selskabet, herunder eksempelvis forhandlinger med kreditorer eller omlægning af selskabets strategi. I denne forbindelse er det relevant at erindre, at såfremt ledelsen igangsætter foranstaltninger i relation til selskabets fortsatte drift, skal usikkerhederne om going concern oplyses i årsregnskabet. En anden, mere drastisk mulighed ledelsen har, er at indstille driften og dermed likvidere selskabet. Revisors muligheder i forbindelse med going concern usikkerheder er, enten at afgive supplerende oplysninger der henviser til ledelsens afgivelse af oplysninger om usikkerheder af going concern eller tage forbehold, såfremt revisor ikke er enig i ledelsens vurdering af selskabet som værende going concern.

Handlingsmulighederne for ledelsen og revisor er således ikke sammenfaldende, da revisor naturligvis ikke har kompetence til at likvidere selskabet. Revisors stærkeste redskab er i stedet at tage forbehold for going concern (afkræftende konklusion) og i denne forbindelse råde generalforsamlingen til ikke at godkende det aflagte årsregnskab efter EKLB §6, stk. 9.

3.4 Domsanalyse

Retspraksis udgør en vigtig retskilde på området for erstatning for revisorer og ledelsesmedlemmer i relation til going concern. Dette begrundes i, at ansvarsnormen herfor (culpa), ikke er et defineret endeligt begreb. Retspraksis har således en stor betydning for, hvornår det kan siges, at ledelsen har handlet culpøst ved at fortsætte driften af et håbløst selskab og har ligeledes stor betydning for, hvornår det kan fastlægges, at revisor har handlet culpøst ved ikke at tage forbehold, såfremt forbeholdstidspunktet er indtrådt. Derfor analyseres nedenfor domme fra domstolene i to afsnit for henholdsvis ledelsen og revisor. Analysen har til formål, at undersøge hvilke kriterier der lægges vægt på, når håbløshedstidspunktet anses for at være indtrådt samt hvilke kriterier der lægges vægt på i relation til revisors pligt til at tage forbehold for going concern. De udvalgte domme er valgt med respekt for den foretagne afgrænsning, hvilket betyder, at der alene inddrages afgørelser der angår kapitalsselskaber. Dommene er desuden udvalgt på baggrund af et ønske om, at inddrage domme med forskellig præjudikatværdi. Derfor er der inddraget både ældre og nyere domme, landsretsdomme og højesteretsdomme, domme med dissens samt domme hvor der har været uenighed i afgørelserne mellem 1.- og 2. instans. Derudover er dommene

udvalgt med henblik på både at inddrage domsfældelser og frifindelser både hvad angår ledelsens- og revisors erstatningsretlige ansvar. Endelig er dommene udvalgt med henblik på både at inddrage større skandaler i form af eksempelvis Memory Card Technology A/S, Calypso Verdensrejser A/S samt eHuset A/S, men også at inddrage konkursramte selskaber af mindre størrelser, således at der både er domme der angår mindre selskaber og domme der angår store børsnoterede selskaber for på denne måde at få et retvisende og generelt billede af retstilstanden.

Fremgangsmåden til analyse af dommene er først en beskrivelse af sagens faktiske omstændigheder, efterfulgt af anførelse af parternes anbringender hvorefter domstolenes afgørelser anføres. Herefter følger en kommentar til hver af dommene, hvor der vil blive fastlagt, hvad der kan udledes af den pågældende dom. I afsnit 3.4.4 følger et afsnit med resultatet af domsanalyserne, hvori resultaterne opsamles, således at det bliver muligt at konkludere på, hvilke faktorer, domstolene lægger vægt på, både hvad angår ledelsens erstatningsretlige ansvar i relation til fortsat drift og revisors erstatningsretlige ansvar, hvad angår going concern og dermed hvad der kan anses for at være retstilstanden i dag.

3.4.1 Ledelsens erstatningsretlige ansvar i relation til håbløshedstidspunktet

Der findes mange erstatningssager om ledelsens ansvar i relation til fortsat drift, der inkluderer både domsfældelse og frifindelse. Nedenfor beskrives og analyseres de udvalgte domme, fra både lands- og højesteret.

UfR1961.515H A/S Filotex

Sagens faktiske omstændigheder

Denne ældre sag angik en direktør samt tre bestyrelsesmedlemmer der blev sagsøgt af selskabets kreditor der havde solgt selskabet varer på kredit. Kreditor havde leveret varer til selskabet i september i 1958 for i alt 17.700 kr. der skulle betales i tre rater med 3 måneders mellemrum fra december 1958 og frem til midten af 1959. Direktøren havde været direktør siden selskabets stiftelse i 1957. De tre sagsøgte bestyrelsesmedlemmer var først indtrådt i denne d. 30. april 1958. Selskabet gik konkurs d. 17. juni 1959.

Anbringender

Sagsøger gjorde i retten gældende, at bestyrelsen og direktøren ved dette varekøb måtte have været klar over, at selskabet ikke kunne fortsætte driften og at dette varekøb således ville forårsage et tab hos sagsøger. Det blev gjort gældende, at besty-

relsen ikke havde afholdt bestyrelsesmøder og at bestyrelsens tilsynspligt efter den dagældende Aktieselskabslov var tilsidesat.

De sagsøgte bestyrelsesmedlemmer og direktør gjorde gældende, at kreditor måtte have haft viden om selskabets økonomiske situation og forhold, da handlen blev indgået, blandt andet fordi direktøren havde gjort kreditor opmærksom på, at selskabets finanser ikke var de bedste og dels fordi at de varer som kreditor så ivrigt forsøgte at afsætte til selskabet ikke var nemme for selskabet at sælge videre, hvilket udmøntede sig i, at selskabet fik en længere kredittid. Desuden fik sagsøger sikkerhed for betalingen i selskabets fast ejendom, hvilket ligeledes måtte indikere, at sagsøger var bekendt med, at der var risiko for, at han ikke ville få betaling for de pågældende varer. Direktøren anførte endvidere, at på trods af dårlige resultater indtil september 1958, mente han, at den økonomiske stilling kunne rettes op i efterårssæsonen. Da dette ikke blev tilfældet, blev han først her klar over, at selskabets økonomiske stilling var yderst dårlig. De tre bestyrelsesmedlemmer anførte forskellige meninger om selskabets økonomiske forhold: én mente at nogle forretninger var gode og andre dårlige, en anden havde en fornemmelse af, at det gik dårligt i selskabet mens den sidste fornemmede det gik godt.

Sø- og Handelsrettens afgørelse

Sø- og Handelsretten gav sagsøger medhold i, at direktøren på tidspunktet for handlen med kreditor burde vide, at selskabets økonomiske stilling var så ringe, at man ikke kunne videreføre selskabet. Det anføres i denne forbindelse: *"(...) findes sagsøgte at have udvist et så letsindigt forhold ved sit køb hos sagsøgeren, der ikke kunne vide hvor dårlige selskabets forhold var, at han må være personlig ansvarlig over for sagsøgeren for denne købssum"*. Dette blev konkluderet på baggrund af mangelfuld bogføring samt det faktum, at forretningen op til købet ved kreditor udviklede sig yderst dårligt. Derimod blev de tre bestyrelsesmedlemmer frifundet, da handlen med kreditor var af så speciel art, grundet af den lange kredittid og den afgivne sikkerhed, at de ikke burde have kompetence til at vurdere, om der var tale om en sund handel eller ej.

Højesterets afgørelse

Her blev afgørelsen afsagt med dissens. Fire ud af fem stadfæstede dommen mod direktøren, med samme begrundelser som Sø- og Handelsretten, mens den sidste dommer gjorde gældende, at grundet kreditors ivrige vilje til at ville handle (herunder den usædvanlig lange kredittid) på trods af viden om, at selskabet formentlig ikke ville kunne afsætte hele partiet, burde direktøren ikke ifalde erstatningsansvar overfor kre-

ditors tab ved selskabets konkurs, da det formentlig var købet af netop kreditors varer, der var årsag til, at selskabet gik konkurs (dommeren mente dog alligevel at direktøren skulle ifalde erstatningsansvar, for at have disponeret culpøst over ejerpantebrevet i relation til sikkerheden i den faste ejendom). Alle fem dommere stadfæstede endvidere dommen med en begrundelse om, at direktøren havde eneprokura og at bestyrelsesmedlemmerne var tiltrådt som ny bestyrelse i april 1958. Det blev anført, at selvom bestyrelsen havde udført tilsyn efter den dagældende Aktieselskabslov, ville dette ikke have hindret direktøren i at foretage den pågældende handel, grundet eneprokuraen.

Kommentarer

Det kan udledes af denne afgørelse, at det har betydning hvordan forretningen har udviklet sig op til et køb hos kreditor. Såfremt denne har udviklet sig meget ringe, tyder dette på, at man formentlig ikke skal købe varer på kredit. Desuden spiller den mangelfulde bogføring ind som en faktor. Det har desuden betydning for ansvaret, hvornår bestyrelsen er indtrådt. Såfremt bestyrelsen er tiltrådt kort forinden et selskabs konkurs tyder denne dom på, at bestyrelsen i så fald ikke skal ifalde erstatningsansvar, da det ikke er dennes "skyld", at selskabet går konkurs. For det andet tyder denne dom på, at såfremt direktøren har eneprokura har dette ligeledes betydning for ansvaret i forhold til bestyrelsen. En sådan eneprokura vil dog sandsynligvis blive føjet i revisors revisionsprotokol til øverste ledelse som værende en svaghed i de interne kontroller i dag og det er derfor tvivlsomt at en sådan eneprokura som denne vil foreligge i dag. Det er desuden interessant at der foreligger dissens hvad angår direktøren, da én ud af de fem dommere taler for en form for egen skyld hos leverandøren. Det har i relation hertil, betydning hvor ivrig kreditor har været for at få en handel i hus. Prædjukatværdien af denne afgørelse påvirkes af, at der for det første er dissens i Højesterets afgørelse, hvad angår direktøren og for det andet af, at der er tale om en ældre dom, hvor eksempelvis forhold som eneprokura formentlig ikke vil forekomme i dag.

UfR1977.274H Havemann Lyngby A/S

Sagens faktiske omstændigheder

I denne afgørelse stævnedes en kreditor, tre medlemmer af bestyrelsen, heriblandt formanden, med den begrundelse, at de burde have indstillet driften d. 17. februar 1975, da det hér burde stå klart for ledelsen, at man ikke kunne videreføre selskabet og at det skulle træde i likvidation. Selskabet bestilte imidlertid varer til levering af denne kreditor, der skulle leveres primo, medio og ultimo februar 1975. Der var tale

om køb på kredit. Varerne blev dog ikke leveret før d. 18. februar, hvilket var sammenfaldende med dén dato, hvor det på en generalforsamling om eftermiddagen blev erfaret at selskabet var insolvent og at det derfor skulle træde i likvidation. Leverancen skete om formiddagen, hvor selskabet endnu var i forhandlinger med banken.

Anbringender

Sagsøger gjorde gældende, at det burde stå klart for ledelsen dagen forinden dette bestyrelsesmøde, nemlig d. 17. februar, at det måtte være næsten sikkert, at selskabet ville træde i likvidation og at de derfor ikke måtte modtage de varer de modtog om formiddagen, d. 18. februar.

Formanden for bestyrelsen i selskabet gjorde gældende, at efteråret 1974 var dét tidspunkt, man blev klar over at selskabet ikke gik godt. Man regnede dog med at julehandlen ville rette op på dette. D. 14. februar 1975 var der forhandlinger i gang, der angik, at et storcenter muligvis ønskede at overtage Havemanns Magasin. Der var desuden forhandlinger i gang med selskabets bankforbindelse. Derfor skulle der afholdes et bestyrelsesmøde og generalforsamling hurtigst muligt, da det stod klart at såfremt disse forhandlinger ikke kom i hus, ville selskabet ikke kunne fortætte. Generalforsamlingen blev afholdt én dag før planlagt for netop at tage hensyn til kreditorerne, såfremt selskabet gik i likvidation.

Sø- og Handelsrettens afgørelse

Sø og Handelsretten frifandt bestyrelsesmedlemmerne, med dén begrundelse, at idet der var forhandlinger i gang dagen forinden likvidationen, tydede dette på, at selskabet ikke var håbløst og lagde desuden vægt på, at generalforsamlingen blev indkaldt så hurtigt som muligt af hensyn til kreditorerne.

Højesterets afgørelse

Afgørelsen blev anket til Højesteret, hvor 5 ud af 7 dommere ligeledes lagde til grund, at selvom den økonomiske situation var ringe og selvom udsigterne til fortsættelse af driften var ringe, frifandt bestyrelsen, grundet de seriøse forhandlinger der foregik dagen forud for likvidationen. Der skete altså forhandlinger indtil sidste øjeblik. De to sidste dommere var enige i, at bestyrelsesmedlemmerne skulle frifindes, men med dén begrundelse, at generalforsamlingen allerede blev afholdt dagen efter forhandlingsmødet d. 17. februar og at man fremskubbede denne, da det var meningen at denne først skulle afholdes dagen efter, altså d. 19. februar.

Kommentarer

Både Sø- og Handelsrettens og Højesterets præmisser tyder på, at det har betydning for ansvaret hvor længe der sker forhandlinger. Dette peger i retningen af, at såfremt der sker seriøse forhandlinger og at der er en vis realistisk mulighed for, at disse forhandlinger falder ud til selskabets favør, er der ikke tale om culpøs adfærd fra ledelsens side. Der er derimod tale om et fejlskøn, såfremt forhandlingerne ikke falder ud til selskabets fordel. Denne afgørelse tyder på, at der gives en relativt bred margin i forhold til "the Business Judgement Rule", altså det forretningsmæssige skøn der overlades til ledelsen, hvilket udledes af Højesterets konklusion om, at selvom selskabets situation var tæt på håbløs, var der stadig en realistisk mulighed for, at dette kunne fortsætte på baggrund af de igangværende forhandlinger.

UfR1998.1137H OKStimist A/S

Sagens faktiske omstændigheder

Denne afgørelse angik en professionel fodboldklub. Selskabets konkursbo havde rejst søgsmål mod bestyrelsen og spørgsmålet var hér, om visse medlemmer af bestyrelsen havde handlet culpøst, ved at fortsætte driften i 1989. Selskabet havde i 1988 haft negativ egenkapital og driftsmæssigt underskud. I revisionspåtegningen for regnskabsåret 1987, fremgik det, at selskabets fortsatte drift var betinget af, at indtægtsgrundlaget blev forbedret eller at der blev tilført selskabet yderligere kapital. I revisionspåtegningen for regnskabsåret 1988, fremgik det, at hele aktiekapitalen var tabt, og at en fortsat drift var betinget af, at en aftale (der var i forhandling på daværende tidspunkt) med en sponsor kom i hus. Selskabet var desuden bagud med lønudbetaling og bonusudbetalinger til spillerne i klubben. Spillerne indgav i december 1989 en konkursbegæring mod selskabet, som gik konkurs i starten af januar 1990.

Anbringender

Sagsøger gjorde gældende, at på baggrund at egenkapitalen var tabt blev kreditorerne påført tab, hvorfor der var tale om en culpøs handling. Desuden gjordes det gældende, at der i alle regnskabsårene var driftsmæssigt underskud samt intet likviditetsberedskab. Det anførtes, at en skærpende omstændighed var, at indtægtsførelsen var sket i modstrid med god regnskabsskik, hvilket camouflerede underskuddet og at det i øvrigt måtte være en skærpende omstændighed, at ledelsen ikke havde iagttaget reglerne om kapitaltab i den daværende Aktieselskabslovs §69a (i dag: SL §119). Sagsøgers anbringender var samlet set, at hvert af de nævnte forhold i sig selv var nok til at ifalde ansvar, og at der samlet set var tale om en ledelse der groft og konsekvent havde tilsidesat dennes pligter.

De sagsøgte ledelsesmedlemmer gjorde gældende, at konkursboet for det første var afskåret fra at rejse sag, da denne ikke var nævnt i den daværende aktieselskabslov som skadelidt og at flere af de enkelte kreditorer havde viden om selskabets økonomiske situation og derfor blev det gjort gældende, at disse ikke kunne kræve erstatning. Der blev desuden gjort gældende, at ledelsen havde iagttaget reglerne om kapitaltab, da der var afholdt generalforsamling indenfor tidsfristen. Det ene bestyrelsesmedlem gjorde gældende, at denne først kom i bestyrelsen i august 1988 og at han desuden havde en underordnet rolle i bestyrelsen.

Østre Landsrets afgørelse

Landsretten fandt her, bestyrelsesmedlemmerne var erstatningsansvarlige for at have fortsat driften, med en begrundelse om at bestyrelsen, senest d. 4. april 1989, burde have indset, at en fortsat drift ville være tabsgivende (håbløshedstidspunktet). Dette begrundes i, at der d. 6. marts blev afholdt bestyrelsesmøde, hvorfra der forelagde bestyrelsesmødereferater, hvori det fremgik, at problemet med mangel på likviditet var et problem der ofte opstod. Dernæst blev der afholdt et bestyrelsesmøde d. 4. april, hvor det blev aftalt, at selskabets økonomiske situation skulle drøftes på et senere tidspunkt, da man ønskede at vente på, at den omtalte sponsoraftale kom i hus. Landsretten udtalte, at forudsætningerne for at fortsætte selskabet på dette tidspunkt hvilede på et så spinkelt grundlag, at ledelsen blev ikendt erstatningsansvarlige for det yderligere tab, der efter d. 4. april blev påført kreditorerne i konkursboet og desuden erstatningsansvarlige overfor selskabet, med den begrundelse, at også selskabet var blevet påført tab ved fortsættelse af driften.

Højesterets afgørelse

Dommen blev anket til Højesteret, som stadfæstede Landsrettens dom, og fastlagde ligeledes håbløshedstidspunktet til d. 4. april 1989. De fem bestyrelsesmedlemmer blev dømt til at betale 1 mio. i erstatning (solidarisk hæftelse – dog hvor formanden betalte hele beløbet, grundet en ansvarsforsikring).

Kommentarer

Det første der kan udledes af denne dom, er at Landsretten og Højesteret for det første fastlagde, at et konkursbo godt kan anlægge erstatningssag, såfremt selskabet har lidt et tab ved at have fortsat driften efter håbløshedstidspunktet. At sagsøgte lagde selskabslovens bestemmelser om erstatning til grund har ingen betydning, da de almindelige danske erstatningsretlige regler stadig finder anvendelse og enhver skadelidt derfor kan anlægge sag om erstatning, hvad enten dette står i Selskabsloven eller

ej. Det kan desuden udledes, at det er af betydning for ansvaret, hvor længe selskabet har haft underskud og at et tilbagevendende problem om likviditetsmangel ligeledes taler for, at der er handlet culpøst. I forhold til selve håbløshedstidspunktets indtræden kan det udledes, at dette indtrådte på baggrund af, at der d. 6. marts 1989 blev fremlagt regnskab for 1988, hvilket indeholdte driftsmæssigt underskud samt en tabt egenkapital. Til dette udtalte Landsretten, at: *"selskabets økonomiske situation allerede på dette tidspunkt tilsagde, at bestyrelsen burde have gjort sig overvejelser vedrørende selskabets fortsatte drift, og i bekræftende fald måtte en forudsætning herfor være kapitaltilførsel af et betydeligt omfang, isæt på baggrund af det ganske utilfredsstillende resultat for 1988 (...)"* Dette tyder på, at dårlige regnskaber spiller ind som én faktor. Dette kan dog formentlig ikke stå alene, men må kombineres med andre faktorer for at statuere ansvarsgrundlag, herunder eksempelvis et tilbagevendende problem med hensyn til likviditet samt skyldig A-skat og indtægtsførelse i strid med god regnskabsskik. Der er således flere forhold der taler for, at bestyrelsen i dette tilfælde har været for "sløsed" og ikke iagttaget flere af selskabslovens pligter. At det ene sagsøgte bestyrelsesmedlem gjorde gældende, at han kun havde haft en underordnet rolle i bestyrelsen kan næppe tiltrædes (hvilket det heller ikke gjorde), da man ikke på denne måde kan "fraskrive" sig et ansvar – hvis man er i ledelsen har man ansvaret for de opgaver og pligter der påhviler denne, hvilket ligeledes udledes af nedenstående UfR2007.497H. Der fremgår af denne sag, at revisor havde henledt regnskabsbrugernes opmærksomhed på, at en yderligere drift var betinget af at en sponsoraftale kom i hus samt at egenkapitalen var tabt. Dette har formentlig været i en supplerende oplysning fra revisor i hans påtegning. Det kan i denne forbindelse undre hvorfor revisor ikke tog forbehold for fortsat drift i årsrapporten for 1988, når Højesteret stadfæstede Landsrettens afgørelse med begrundelse af, at håbløshedstidspunktet var indtrådt d. 4. april 1989. Revisor har således, hvad fremgår af dommen, ikke taget forbehold for fortsat drift i sin påtegning der er lavet kort tid inden håbløshedstidspunktet indtræder. Af figur 7 ses det, at revisor bør tage forbehold for fortsat drift, såfremt selskabet befinder sig tæt på håbløshedstidspunktet. Dét der kan tale imod, at revisor i netop dette tilfælde ikke har taget forbehold er de igangværende forhandlinger. Såfremt revisor har vurderet disse til med høj grad af sikkerhed, at kunne falde ud til selskabets fordel og dermed at selskabet kunne fortsætte sin drift, kan det næppe tilregnes revisor at de ikke falder ud til selskabets fordel. Hertil kommer, at selskabets ledelse har sløset, hvilket ligeledes taler for, at det er denne der bør ifalde ansvar. Prædjukatværdien af denne afgørelse er høj, da der ikke foreligger dissens eller forskellige afgørelser fra instanserne. På trods af, at der er tale om en

ældre sag, har denne stadig høj prædjukatværdi i dag, da de ting der kan udledes af dommen er generelle og dermed stadig gældende.

FED1999.428ØL – GH Støberierne A/S

Sagens faktiske omstændigheder

I denne sag blev et aktieselskabs bestyrelse stævnet af Skatteministeriet. Sagen angik et selskab der gik konkurs d. 4. marts 1993. Ved denne konkurs, var der ubetalte skatter og moms, hvorfor bestyrelsen blev stævnet for at være erstatningsansvarlige for ikke at have indstillet driften på et tidligere tidspunkt, da en fortsat drift havde medført tab for SKAT. Årsregnskabet for GH Støberierne A/S for regnskabsåret 1991/1992 viste et driftsmæssigt underskud samt en tabt aktiekapital. Derudover havde revisor i sin påtegning afgivet en supplerende oplysning om, at aktiekapitalen skulle reetableres samt at indtjeningen forbedres for at selskabet kunne fortsætte driften. Selskabets likviditet havde i hele perioden været vanskelig og banken havde ikke tiltrådt ny kreditgivning. I slutningen af 1992 tiltrådte banken dog en kreditaftale.

Anbringender

Sagsøger gjorde gældende, at bestyrelsen senest d. 1. december 1992 burde have indset, at det ikke kunne lade sig gøre at fortsætte driften af selskabet. Dette skyldes, ifølge sagsøger, at sagsøgte vidste at selskabet var insolvent på dette tidspunkt, at budgetterne ikke afspejlede den faktiske udvikling, at videreførsel af selskabet forudsatte at selskabets gæld blev akkorderet, at der på generalforsamlingen der afholdtes i forbindelse med konstateret kapitaltab ikke blev truffet beslutninger og at selskabets kapitalgrundlag var spinkelt.

Bestyrelsesmedlemmerne gjorde gældende, at der skal foreligge særlige omstændigheder for at pålægge et ledelsesansvar og henviste i denne forbindelse til det forretningsmæssige skøn. Der blev desuden gjort gældende, at salget var i positiv udvikling, en optimisme blandt selskabets største kunder var opstået, der var sket nedskæringer af lagre samt at der var tale om en sund virksomhed, der blot var i finansielle vanskeligheder, hvilket var begrundelsen for ikke at indstille driften. Dette fremgik af bestyrelsesreferat fra d. 19. december 1991. Der blev på en ekstraordinær generalforsamling d. 11. oktober 1992 redegjort for, at selskabet på trods af en tabt aktiekapital, havde positiv salgsudvikling og –resultatudvikling siden maj 1992, hvorfor bestyrelsen lagde til grund at der var en realistisk chance for selskabet kunne fortsætte sin drift og at kapitalgrundlaget kunne reetableres.

Byrettens afgørelse

I byretten blev der lagt vægt på de negative regnskaber med negativt driftsresultat og tabt egenkapital samt revisors supplerende oplysning. Der blev lagt til grund, at på generalforsamlingen d. 11. oktober 1992, forholdt bestyrelsesmedlemmerne sig alene til at en reetablering af aktiekapitalen skulle ske på baggrund af positive forventninger til salget. Bestyrelsesmedlemmerne blev derfor idømt erstatningsansvarlige.

Østre Landsrets afgørelse

I landsretten blev bestyrelsesmedlemmerne derimod frifundet. Dette skyldes, at omsætningen forbedres i sidste halvår af 1992, der var positivt driftsresultat i 3. kvartal 1992, hvilket indikerede, at der var håb for selskabet. Der blev desuden lagt vægt på at i slutningen af 1992 godkendte banken kredit til selskabet. Bestyrelsen havde således et *"begrundet håb"* om, at selskabet kunne videreføres.

Kommentarer

Af denne afgørelse kan det udledes, at det har betydning hvorvidt banken godkender eller afslår kredit. Såfremt banken ikke havde tiltrådt dette i slutningen af 1992, kunne det tænkes, at udfaldet af dommen var blevet anderledes, henset til de dårlige regnskaber, da dette ville indikere, at banken ikke havde tiltro til at selskabet kunne fortsætte. Begrundelse fra Landsretten om det forbedrede driftsresultat i 3. kvartal 1992, indikerer, at dette ligeledes har betydning for hvorvidt man kan sige, at der er *"begrundet"* håb for fortsat drift. Ledelsen skal ikke blot have et håb for at fortsætte driften, men dette skal ligeledes være begrundet af eksempelvis forbedringer i regnskabet og opnået kredit. At revisor har tilført supplerende oplysninger i sin påtegning tyder ligeledes på, at selskabet ikke befinder sig synderligt tæt på håbløshedstidspunktet, jf. figur 7, da revisor i modsat fald ville skulle tage forbehold for fortsat drift. Prædjukatværdien af denne afgørelse påvirkes af, at der er tale om en ældre dom samt dét faktum, at der er tale om en landsretsafgørelse.

UfR1999.591H – E.K. Jensen Biler ApS

Sagens faktiske omstændigheder

Denne dom angik et bilfirma med én indehaver, som ligeledes var direktør. Direktøren blev stævnet af Skatteministeriet og spørgsmålet angik, hvorvidt direktøren havde handlet culpøst ved at fortsætte driften på trods af driftsmæssige underskud. Selskabet blev erklæret konkurs d. 14. september 1992. Forinden dette, havde selskabet haft et driftsmæssigt underskud for regnskabsåret 1990/1991 samt en stor kortfristet gæld. Derudover fandtes det bevist, at selskabet ligeledes havde et driftsmæssigt un-

derskud i perioden januar-august 1992, hvilket fremgik af en oversigt udarbejdet af sagsøger, da der ikke forelagde et regnskab for dette år. Selskabet havde indtil sommeren én bankforbindelse, som forlangte indfrielse hvilket skete til ca. kurs 50, da der blev opnået akkord. Herefter fik selskabet en ny bankforbindelse. Selskabet solgte i juli 1992, 21 brugte biler, hvoraf 19 af disse blev solgt med tab.

Anbringender

Sagsøger lagde til grund for sin påstand, at direktøren havde handlet culpøst, ved at fortsætte driften efter juni 1992, da han hér måtte kunne indse, at selskabet var insolvent. Den culpøse handling lå, ifølge sagsøger i, at fortsætte med at indregistrere nye biler, på trods af at registreringsafgiften på disse ikke kunne betales. Det blev desuden anbragt, at sagsøgte allerede i sommeren 1991 måtte være klar over selskabets insolvens, da der hér blev opnået en akkord med banken og at banken ikke ville have godkendt denne akkord, såfremt selskabet havde mulighed for at betale hele dets gæld.

Direktøren lagde til grund for frifindelse, at han for det første erkendte at selskabet havde en vanskelig periode i 1991/1992, men at juli 1992 ikke var et særligt kritisk tidspunkt og lagde desuden til grund, at alt blev betalt frem til d. 20. august 1992 og at det først var hér direktøren fik mistanke om, at selskabet muligvis ikke kunne fortsætte.

Østre Landsrets afgørelse

Her fandt landsretten, at indehaveren havde handlet culpøst ved at fortsætte driften efter begyndelsen af juni 1992, hvor det måtte anses som insolvent. Der blev lagt til grund at selvom den opnåede akkord med selskabets bankforbindelse medførte en forbedring af selskabets egenkapital, opstod der relativt hurtigt et nyt lånebehov og at driften efter dette tidspunkt ikke var normal, da man havde et højt antal ny-indregistrerede biler, og fordi man solgte biler på auktion med tab, hvilket tydede på, at direktøren foretog usædvanlige dispositioner, der alene havde til formål at skaffe enhver mulig likviditet hurtigst muligt.

Højesterets afgørelse

Højesteret tiltrådte Landsrettens afgørelse med samme begrundelser, og indehaveren ifaldt erstatnings på 1,7 mio. til sagsøger.

Kommentarer

Det kan af ovenstående afgørelse udledes, at det har betydning for ansvaret at der er opnået en akkord, hvorefter et nyt lånebehov viser sig, på trods af, at akkorden medførte forbedret egenkapital. Det må i denne forbindelse tillige tillægges betydning at selskabet skiftede bank på baggrund af, at første bankforbindelse ønskede at opsiges engagementet på trods af, at denne led tab herved. Banken var således klar over at selskabet formentlig ikke ville være i stand til at betale hele dets fordring, hvilket klart taler i retningen af, at der allerede hér var tale om et insolvent selskab. Dét faktum, at selskabets drift ikke kan anses for værende normal har ligeledes betydning i relation til ledelsens ansvar, da dette taler for at ledelsen her udviste uagtsomhed ved at foretage usædvanlige dispositioner for at fremskaffe likviditet. At håbløshedstidspunktet bliver fastlagt til begyndelsen af juni 1992, betyder at dette forelægger ved regnskabsårets slutning, da dette selskab havde regnskabsår fra d. 1. juli – 30. juni. Dette betyder, at med hensyn til revisor, kan det næppe tilregnes at der ikke er taget forbehold for fortsat drift, da håbløshedstidspunktet ligger relativt langt fra revisors påtegning af årsregnskabet for regnskabsåret 1990/1991 og selvom tidspunktet ligger indenfor 12 måneders perioden, ligger det alligevel så langt væk, at der kan nå at ske meget i mellemtiden og at denne lange tidsperiode ligeledes taler for, at revisors forbeholdstidspunkt endnu ikke var indtrådt. Prædjukatværdien af denne afgørelse påvirkes ligeledes af, at der er tale om en ældre sag. Dog kan de præmisser der lægges til grund af Landsretten og Højesteret sige, at være af sådan en general karakter, at de må antages at kunne overføres til i dag, hvilket taler for en højere prædjukatværdi.

*UfR2000.188H – Maskinfabrik A/S**Sagens faktiske omstændigheder*

I denne sag blev bestyrelsesformanden for en maskinfabrik, stævnet af selskabets bank. Banken havde lidt tab ved at bestyrelsesformanden havde fortsat driften af selskabet. Selskabet blev d. 6. august 1993 erklæret konkurs. I et referat for et bestyrelsesmøde d. 30. november 1992 blev det oplyst, at selskabets driftsresultat var positivt, men at salget for 1992 ikke ville leve op til forventningerne herfor og at der således kun ville være likviditet frem til ultimo januar 1993. Der blev derfor d. 1. marts 1993 afholdt et møde mellem selskabets to direktører, bestyrelsesformanden samt selskabets revisor. I denne forbindelse blev der udsendt meddelelser til visse af selskabets kreditorer, hvori der blev gjort rede for, at det var vanskeligt for selskabet at opnå de budgetterede tal og at man i selskabet forsøgte med visse tiltag at forbedre produktionen. Derudover blev det angivet, at selskabet forventede at betale kredito-

terne i april 1993. Denne meddelelse blev dog ikke sendt til alle selskabets kreditorer, herunder sagsøger.

Anbringender

Sagsøger gjorde gældende, at bestyrelsesformanden havde handlet culpøst ved ikke at informere banken om, at selskabet var gået i stille betalingsstandsning (ved at udsende meddelelsen til visse kreditorer) fra d. 3. til d. 30. marts. Selskabet havde informeret flere af sine kreditorer, mens andre ingen besked fik. Det blev i denne forbindelse gjort gældende, at sagsøgte i begyndelsen af marts burde have viden om, at der var sandsynlighed for at selskabet ville bryde sammen økonomisk.

Bestyrelsesformanden gjorde modsat gældende at der ikke var tale om en stille betalingsstandsning på dette tidspunkt, da der ingen krise var og at selskabet desuden var solidt. Der var blot tale om en meddelelse der blev udsendt til de kreditorer der havde forfaldne krav, som selskabet ikke, på daværende tidspunkt, var i stand til at betale. Den eneste udfordring selskabet havde, var således likviditetsmæssig. Desuden gjorde han gældende, at det ikke var et bestyrelsesmøde, der blev afholdt d. 1. marts, men derimod blot et "formandsmøde" og at det kun var på et bestyrelsesmøde, der kunne indgås aftale om stille betalingsstandsning.

Østre Landsrets afgørelse

Landsretten frifandt bestyrelsesformanden med begrundelsen om, 1) at der ikke var tale om en meddelelse om en egentlig stille betalingsstandsning, da meddelelsen kun blev udsendt til de kreditorer der havde forfaldne krav og at selskabet ikke i øvrigt havde restancer og 2) at på det tidspunkt, han blev klar over selskabets økonomiske situation, sørgede sagsøgte med det samme for, at banken blev orienteret.

Højesterets afgørelse

Højesteret stadfæstede Landsrettens dom ligeledes med den begrundelse, at der ikke var tale om en betalingsstandsning og at det ikke var urealistisk, at de likviditetsmæssige problemer var forbigående (grundet et positivt driftsresultat for 1992 i udkastet til årsregnskabet samt en større egenkapital) samt at man forventede en øget ordretilgang.

Kommentarer

Af denne afgørelse kan det udledes, at der påhviler ledelsen en pligt til at informere diverse kreditorer, så snart det opdages at selskabets økonomiske situation ikke står til at redde. Derudover er det ikke erstatningsansvarspådragende, at have en insol-

vens der blot er forbigående, hvilket i øvrigt er i overensstemmelse med konkurslovens definition af insolvens i dennes §17, hvorefter en skyldner er insolvent hvis ikke han kan opfylde sine forpligtelser efterhånden som de forfalder, medmindre denne er forbigående. Der skal dog, jf. FED1999.428ØL være et begrundet håb om, at selskabets situation vender, hvilket i dette tilfælde understøttes af budgetter der viser positive driftsresultater og en større egenkapital (godkendt af revisor) samt en forventet om øget ordretilgang. Prædjukatværdien af denne afgørelse er, ligesom tilfældet med UfR1998.1137H høj, da der er overensstemmelse mellem Landsrettens- og højesterets afgørelse. Derudover kan der udledes generelle kommentarer fra domstolenes præmisser hvilket i øvrigt taler for en højere prædjukatværdi.

UfR2007.497H – Calypso Verdensrejser A/S

Sagens faktiske omstændigheder

Denne sag blev rejst af konkursboet mod seks ledelsesmedlemmer i selskabet. Bestyrelsen havde både danske og spanske medlemmer. Sagen angår spørgsmålet om, hvorvidt disse ledelsesmedlemmer kunne anses for at være erstatningsansvarlige for den gæld der blev oparbejdet i selskabet under deres ledelse. Den angår et rejseselskab, etableret i januar 1996, der gik konkurs allerede i oktober 1996. Revisor foretog anmeldte eftersyn i april 1996, hvoraf det fremgik af revisionsprotokollen, at der var uhensigtsmæssige mangler og fejl i bogholderisystemet samt i edb-systemet, hvilket medførte, at det ikke var muligt at danne sig et reelt billede af selskabets omsætning. Dette protokollat blev ikke underskrevet af bestyrelsen. D. 28. september blev der afholdt bestyrelsesmøde, hvoraf det fremgår af referatet, at 1) et bestyrelsesmedlem ikke deltog, 2) at der var akut brug for likviditet og at der var store problemer med pengestrømmen, 3) at der skulle afholdes et nyt møde i oktober 1996, fordi her mente man at revisor ville have dokumenter klar til at bevise tabet der var opstået, grundet de omtalte mangler og fejl ved det bogføringsmæssige- og edb-mæssige system. D. 14. oktober 1996 blev der ifølge et notat besluttet at kontakte en advokat med henblik på at lukke eller sælge selskabet. Tre dage efter, d. 17. oktober blev selskabet erklæret konkurs.

Anbringender

Sagsøger gjorde gældende, at ledelsesmedlemmerne havde tilsidesat deres pligter efter den daværende Aktieselskabslov, især dennes §54, stk. 3 som omhandlede, at bestyrelsen skulle tage stilling til selskabets kapitalberedskab og at dette til enhver tid var forsvarligt, altså den bestemmelse der svarer til den nuværende selskabslovs §115, stk. 1, nr. 5 og at selskabet generelt solgte rejser til en uforsvarlig pris, da om-

kostningerne oversteg omsætningen, hvilket resulterede i et stigende underskud. Desuden gjorde sagsøger gældende, at ledelsesmedlemmerne ikke havde udarbejdet budgetter, ledelsesrapporter eller afholdt bestyrelsesmøder med forsvarligt indhold og at ledelsesmedlemmerne desuden accepterede at de ovenfor nævnte mangler i edb-systemerne ikke gav et retvisende billede af selskabets status. Sagsøgeren angav håbløshedstidspunktet til sommeren 1996, da selskabet allerede hér ville være gået konkurs, såfremt der ikke var modtaget forudbetaling for rejser fra selskabets kunder. De sagsøgte ledelsesmedlemmer gjorde for det første gældende, at et erstatningsansvar ville medføre en personlig fallit for dem. Bestyrelsesformanden gjorde gældende, at han som bosiddende i udlandet havde svært ved at få oplysninger fra selskabets daglige ledelse (som udgjordes af to af de sagsøgte) og at han kun modtog få oplysninger og derfor ikke var bekendt med selskabets økonomiske situation før d. 13. oktober 1996. Han gjorde derfor gældende, at han ikke havde mulighed for at vurdere hvorvidt selskabets kapitalberedskab var forsvarligt. Et andet (menig) bestyrelsesmedlem gjorde gældende, at han ikke havde haft en aktiv rolle i selskabet og at han derfor ikke havde "ansvar for de beslutninger, ledelsen havde truffet". Han gjorde desuden gældende, at han ikke forstod dansk eller talte dansk og at han derfor ikke blev tilstrækkeligt oplyst om selskabets drift. Et tredje bestyrelsesmedlem gjorde gældende, at han ikke havde grund til at handle anderledes end der var gjort på baggrund af de oplysninger han fik fra den daglige ledelse. De fire af bestyrelsesmedlemmerne forsøgte således at "skyde skylden" på den daglige ledelse. De to resterende ledelsesmedlemmer, der indgik i den daglige ledelse gjorde gældende, at kreditorerne selv burde have undersøgt selskabets økonomi og at de i øvrigt handlede efter bestyrelsens retningslinjer og at disse havde kendskab til selskabets økonomiske forhold.

Østre Landsrets afgørelse

Sagen startede i landsretten, hvor det fandtes, at ledelsen burde have indstillet driften senest i sommeren 1996 og at ledelsesmedlemmerne derfor var erstatningsansvarlige for fortsat drift. Præmisserne der lå til grund for denne afgørelse var, at de sagsøgte i meget begrænset omfang udarbejdede budgetter, manglerne i de bogføringsmæssige- og edb-mæssige systemer, samt at indskudskapitalen var tabt i midten af juni 1996. Det blev desuden angivet, at ledelsens beslutning i løbet af sommeren i 1996, om at sælge længerevarende rejser til underskudspriser var utilstrækkelige til at kunne sikre selskabets fortsatte drift og at ledelsen burde have indset dette. Landsretten fandt at alle sagsøgte skulle ifalde erstatningsansvar, da det måtte bebrejdes alle og at det derfor var uden betydning af flere af ledelsens medlemmer opholdt sig i udlandet og ikke havde kendskab til de danske regler og at det ligeledes ikke kunne tillægges be-

tydning, at visse af ledelsesmedlemmerne kun var med i bestyrelsen "rent formelt" og havde en passiv rolle. Det blev i denne forbindelse fastslået, at alle bestyrelsesmedlemmerne havde en selvstændig pligt til at sikre sig de nødvendige oplysninger om selskabets forhold.

Højesterets afgørelse

Højesteret stadfæstede Landsrettens dom med begrundelse om, at selskabet fra start til konkurs havde oparbejdet et underskud på ikke mindre end kr. 38,4 mio., hvilket beviste at selskabets rejsepriser var uforsvarlige og at selskabets ledelse i det hele taget havde været uforsvarlig. Det blev desuden tillagt betydning, at selskabets start-budget beviste, at selskabets drift primært skulle finansieres gennem forudbetaling fra kunder og at en løbende og effektiv kontrol derfor var essentiel, men at en sådan ikke skete. Højesteret fandt ligeledes at håbløshedstidspunktet var sommeren 1996, og at samtlige sagsøgte skulle ifalde ansvar uden lempelse.

Kommentarer

For det første kan det udledes af denne afgørelse, at domstolene ikke lempede i erstatningsansvaret, på trods af anbringender om at et ansvar ville medføre personlig fallit for visse af ledelsesmedlemmerne. Dette kan tyde i retningen af, at der er handlet groft uagtsomt, i medfør af SL §363, stk. 1 om skadevolders skyldgrad. Retten har med andre ord vurderet skyldgraden til at være for stor, til at ville lempe erstatningsansvaret. I denne afgørelse er der flere af de selskabsretlige pligter, ledelsen har tilsidesat. I den dagældende Aktieselskabslovs §56, stk. 6, fremgik det at revisionsprotokollen skulle fremlægges på ethvert bestyrelsesmøde og at denne skulle underskrives af samtlige bestyrelsesmedlemmer. Der påhvilede endvidere revisor en pligt efter den dagældende Aktieselskabslovs §85, at påse, at bestyrelsen overholdte sine pligter, herunder at underskrive protokollen. Altså en regel der svarer til den nuværende SL §147, stk. 2. Det kan derfor undre, at revisor ikke har påset dette, da det fremgik af dommen at protokollen netop *ikke* blev underskrevet af bestyrelsen.

Ydermere kan det udledes af dommen, at selskabets bestyrelse ikke havde iagttaget de selskabsretlige regler om til enhver tid at sørge for at kapitalberedskabet er forsvarligt samt at sikre, at bogføringen foregik på en forsvarlig måde. Der er således flere af ledelsens selskabsretlige pligter der er tilsidesat mens Højesteret lægger vægt på at selskabet oveni købet blev drevet med driftsmæssigt underskud i hele dens levetid. Denne afgørelse tyder på, ligesom tilfældet med UfR1998.1137H, at selskabets ledelse har "sløset" for meget. Såfremt selskabet havde eksisteret frem til regnskabsårets udløb, ville revisor formentlig have taget forbehold i sin påtegning på baggrund

af de mange mangler og i denne forbindelse have fortaget supplerende oplysninger om ledelsesansvar. Forbeholdstidspunktet for revisor ville med andre ord være indtrådt. Prædjukatværdien af denne afgørelse må antages at være høj, idet der ikke foreligger dissens, dommen er ikke synderligt gammel og de ting der kan udledes heraf er generelle konklusioner.

3.4.2 Revisors erstatningsretlige ansvar i relation til going concern

På dette område foreligger der ikke mange afgørelser fra domstolene. Dette *kan* begrundes i, at det er svært at bevise årsagssammenhæng og at bevise, at revisor har handlet culpøst, når det er selskabets ledelse der har ansvaret for udarbejdelsen og aflæggelsen af årsregnskabet. Derudover kan en anden forklaring være, at revisorer er dækket af en lovpligtig forsikring og at der, grundet denne, ofte indgås forlig mellem parterne inden sagen kommer for domstolene. Nedenfor er analyseret relevante domme på området for erstatningsansvar for revisor i relation til going concern.

UfR1978.653H A/S Tradetex

Sagens faktiske omstændigheder

I denne sag blev et revisionsfirma stævnet af en kreditor til et selskab, som revisionsfirmaet reviderede. Sagen angik en koncern, med i alt 4 selskaber. I 1973, i en bankudtalelse, blev det konkluderet, at koncernens regnskaber ikke havde været tilfredsstillende i de sidste par år. Sagsøger havde tidligere leveret varer til ét af selskaberne i koncernen, selskab F, men begyndte i 1973, at levere varer til Tradetex i stedet for, på normale kreditvilkår. I denne forbindelse blev sagsøger forelagt Tradetex' årsrapport, hvori revisionspåtegningen var blank. Det fremgik ligeledes ikke af denne, at Tradetex havde nogen kautionsforpligtelser, hvilket de reelt set havde, nemlig overfor et selskab i koncernen. D. 19. juli 1974 gik hele koncernen i likvidation, hvilket for Tradetex' vedkommende udelukkende var på baggrund af denne kautionsforpligtelse. Til brug for retssagen blev der indhentet responsa, hvori udvalget besvarede, at en regnskabsbruger måtte forvente, at der ikke forelagde væsentlige forpligtelser ud over årsregnskabet, såfremt dette ikke er oplyst i revisionspåtegningen. Derudover svarede udvalget på, at det var et led i en normal revision, at revisor foretog bankafstemninger for mellemværender og sikkerhedsstillelser, og at revisor burde indhente en engagementsforespørgsel på koncernniveau, således at alle mellemværender kunne opsnuses. Endelig angav udvalget, at revisor altid måtte anse det for muligt, at leverandører lægger årsregnskabet til grund for sine dispositioner.

Anbringender

Sagsøger gjorde gældende, at revisor havde handlet culpøst ved en mangelfuld revision i årene 1971, 1972 og 1973 og at dette var skyld i, at leverandøren led tab ved at yde kredit til selskabet, da påtegningen var blank og ikke indeholdt oplysninger om kautionsforpligtelsen. Leverandøren lagde til grund, at det var et led i normal revisionsudøvelse, at undersøge sikkerhedsstillinger. Undladelsen ved at gøre dette, mente leverandøren, at være ansvarspådragende, da dette førte til en blank påtegning i årsrapporten for 1973 og at dette var årsag til sagsørgtes tab.

Sagsøgte gjorde gældende, at der ikke var handlet culpøst, da der ikke var anledning til at foretage yderligere handlinger end de udførte. Desuden gjordes det gældende, at leverandøren selv måtte bære tabet, da leverandøren havde udvist uforsigtighed ved udelukkende at benytte det reviderede årsregnskab som grundlag for kreditgivningen til selskabet, når leverandøren vidste, at koncernens resultater de seneste år ikke havde været tilfredsstillende.

Østre Landsrets afgørelse

Landsretten frifandt revisor med begrundelsen, at en blank revisionspåtegning er af begrænset værdi, da den ikke udelukker muligheden for, at et regnskab er urigtigt, herunder at den ikke indeholder oplysninger om kautionsforpligtelser. Landsretten fandt det således ikke godtgjort, at revisor havde udvist en sådan forsømmelighed ved afgivelsen af påtegningen, at der kunne idømmes erstatningsansvar.

Højesterets afgørelse

Dommen blev anket til Højesteret, hvor ni ud af tolv dommere stadfæstede Landsrettens afgørelse med samme begrundelse. Én dommer begrundede herudover frifindelsen med, at leverandøren selv havde udvist uforsigtighed. De to sidste dommere ville dømme revisor erstatningsansvarlig med henvisning til Responsumudvalgets udtalelse, samt dét faktum, at revisor havde været koncernrevisor i mange år, og således var bekendt med de økonomiske vanskeligheder i selskaberne heri.

Kommentarer

Landsrettens præmis for at frifinde revisionsfirmaet var: *"Det må efter den af responsumudvalget afgivne erklæring lægges til grund, at en »blank« revisionspåtegning som den af sagsøgte benyttede påtegning på regnskabet er af begrænset værdi, idet den ikke udelukker muligheden for, at regnskabet er urigtigt, blandt andet derved at det ikke indeholder oplysninger om kautionsforpligtelser"*. At revisor ikke havde foretaget yderligere revisionsmæssige undersøgelser eller indhentet en fuldstændigheds-

erklæring var således ikke nok til, at revisor kunne ifalde ansvar, på trods af at Responsumudvalget havde svaret bekræftende på, at det bør være et led i revisionen. Der forelagde således ikke ansvarsgrundlag. Ifølge responsa var god revisorskik tilsidesat, men det har altså ikke været tilsidesat i tilstrækkelig grad, jf. figur 6. I Højesteret anfører 9 dommere, at: *"det må være en betingelse for at pålægge en revisor erstatningsansvar, at han i udførelsen af sit arbejde har handlet i strid med god revisionskik"*. Revisor findes ikke at have handlet tilstrækkeligt i strid hermed for at kunne ifalde ansvar. Dette begrundes med, at revisor "kun" havde tilsidesat god revisorskik på ét punkt, nemlig den manglende bankforespørgsel. Herefter blev der lagt vægt på, at man på daværende tidspunkt ikke anvendte fuldstændighedserklæringer i revisionsfirmaet, men at dette var noget "nyt" der var indført i firmaet. Dette er interessant, da det ved afgørelsen af, hvorvidt revisor har handlet culpøst skal tages i betragtning hvad man vidste på daværende tidspunkt. Responsumudvalget udtaler sig på tidspunktet for afgørelsen, hvilket kan skabe en vis problematik, da Responsumudvalget i dette tilfælde mener, at det er god revisorskik at bede om en fuldstændighedserklæring, mens det på tidspunktet for revisionen af Tradetex ikke var almindeligt, at man bad om en sådan. Det er desuden interessant, at der foreligger dissens i Højesteret, da to dommere finder at revisor havde handlet culpøst, ved ikke at foretage yderligere handlinger. Det anføres i denne forbindelse, at når revisor har været koncernrevisor i så mange år som i dette tilfælde og derved har indgående kendskab til virksomheden og koncernens alvorlige økonomiske vanskeligheder må det være *"overvejende sandsynligt"* at der er kautioneret for hinandens gæld i koncernen og at revisor kunne have opdaget kautionen ved *"blot"* at foretage et telefonisk opkald. Dette tyder således på, at længden på revisors forhold til virksomheden har en vis betydning, og at såfremt en revisionshandling er simpel og hurtig at udføre for at finde eventuelle garantistillelser, bør disse foretages. Denne dissens påvirker dommens prædjukatværdi. Desuden påvirker det prædjukatværdien at der er tale om en ældre sag, hvilket udmønter sig i, at praksis for god revisorskik på daværende tidspunkt var anderledes end i dag, blandt andet i forhold til fuldstændighedserklæringen. Et spørgsmål der i denne afgørelse kan stilles er, hvorfor det er revisor og ikke selskabets ledelse der stævnes, da selskabets ledelse må have udvist uagtsomhed ved at udarbejde selskabet på going concern basis, på trods af, at selskabet få måneder efter aflæggelsen af regnskabet træder i likvidation.

UfR1982.1062ØL Poul Schnack A/S

Sagens faktiske omstændigheder

I denne dom, blev revisor stævnet af likvidationsboet med anbringender om at have handlet culpøst, ved at afgive en blank påtegning, på trods af at flere poster var urigtige, herunder varelager og debitorer. Revisor havde afgivet en blank påtegning på årsregnskabet for 1975/1976. Selskabet gik konkurs d. 26. september 1977. Der blev ligeledes i denne dom, indhentet udtalelse fra Responsumudvalget samt en syn og skønsvurdering, der blandt andet angik spørgsmål om, hvilke handlinger revisor burde foretage på de pågældende poster. Til dette svarede udvalget, at revisor skulle være overbevidst om tilstedeværelsen af aktiverne, værdiansættelsen heraf samt tilhørsforholdet til selskabet. Udvalget udtalte ligeledes, at en regnskabsbruger måtte kunne fæste lid til at de angive aktiver eksisterer, når årsregnskabet var revideret og havde en blank påtegning. Udvalget udtalte endelig, at de pågældende handlinger ikke var i overensstemmelse med god revisorskik, da der ikke blev opnået begrundet overbevisning.

Anbringender

Sagsøger gjorde gældende, at revisor havde tilsidesat god revisorskik ved at undlade at foretage de revisionshandling der var nødvendige for at nå en begrundet overbevisning vedrørende værdiansættelserne af visse aktiver, ved at lade sin opgørelse basere på oplysninger fra selskabets bogholder og direktør. Desuden blev det gjort gældende, at såfremt regnskabet ikke havde været behæftet med disse betydelige fejl, ville dette have resulteret i en negativ egenkapital.

Revisor gjorde gældende, til støtte for sin frifindelsespåstand, at der var foretaget de nødvendige handlinger, blandt andet gennemgang af fakturaer, arbejdssedler, debitor masse (hvilken blev gennemgået med selskabets bogholder og direktøren) og at en værdiansættelse af aktiver altid må være behæftet med usikkerheder, da de er baseret på et skøn, hvilket er grunden til, at de blandt andet må baseres på samtaler med ledende medarbejdere.

Østre Landsrets afgørelse

Landsretten fandt, at revisor var erstatningsansvarlig for at tilsidesætte god revisorskik på baggrund af responsa samt syn og skønsvurderingen og at et forbehold i påtegningen ville have medført, at selskabet ville have indstillet driften på et tidligere tidspunkt, således at kreditorerne ikke ville have lidt yderligere tab.

Kommentarer

I denne sag, er Landsrettens præmisser for at statuere erstatningsansvar, at 1) det er bevist at årsregnskabet er behæftet med en række fejl, hvorved nogle aktivposter er værdiansat for højt og 2) der lægges syn og skønsvurderingen til grund for at god revisionsskik er tilsidesat. Der fandtes med andre ord, at foreligge et ansvarsgrundlag i form af uagtsomhed. Der fandtes endvidere at være årsagssammenhæng, da et mangelfrit regnskab ville have medført, at selskabets drift ville være standset på et tidligere tidspunkt, således at yderligere tab ikke ville have fundet sted. Dét revisor i denne forbindelse tilsidesatte var sin professionelle skepsis i forhold til ledelsens skøn. På den anden side kan det igen undre, at ledelsen ikke er sagsøgt, da ledelsen selv er ansvarlig for udarbejdelsen og aflæggelsen af årsregnskabet, herunder også de regnskabsmæssige skøn. Såfremt ledelsen havde opgjort skønnene rigtigt, ville dette formentlig medføre, at revisor ville tage forbehold for fortsat drift da selskabet i så fald ville være tæt på eller muligvis have passeret håbløshedstidspunktet. Prædjukatværdien af denne afgørelse påvirkes af, at der er tale om en Landsretsafgørelse og at der er tale om en ældre sag.

FED1998.124VL XApS

Sagens faktiske omstændigheder

En bank havde sagsøgt et revisionsfirma, der havde udført revision og foretaget blanke påtegninger i et selskab som gik konkurs i december 1992. Selskabet havde regnskabsåret 1. maj – 30. april. Problemet var, at der forelagde forpligtelser, der ikke fremgik af årsregnskaberne. Der blev til brug for sagen indhentet responsa, hvoraf det fremgik, at en regnskabsbruger kunne gå ud fra, at der ikke fandtes væsentlige forpligtelser ud over dé, der fremgik i årsregnskabet, samt at en fuldstændighedserklæring på at alle forpligtelser var optaget i årsregnskabet, ikke kunne stå alene som dokumentation for begivenheder, indtruffet i løbet af det pågældende regnskabsår. Endelig svarede Responsumudvalget, at det var i strid med god revisorskik, at revisor ikke havde taget forbehold eller gjort opmærksom på, at der forelagde de pågældende forpligtelser, såfremt revisor var bekendt med disse.

Anbringender

Sagsøger gjorde gældende, at revisorerne havde handlet culpøst ved ikke at tage forbehold i påtegningen for årsregnskabet 1990/1991, da dette ifølge Responsumudvalget var i strid med god revisorskik. Sagsøger gjorde desuden gældende, at såfremt banken havde haft viden om disse forpligtelser, havde man ikke ydet kredit (årsags-

sammenhæng). Endelig gjorde sagsøger gældende, at sagsøger ikke havde haft mulighed for at begrænse sit tab, før man fik viden om forpligtelserne.

Sagsøgte gjorde gældende, at god revisorskik ikke var overtrådt, da udkastet til regnskaberne blev udsendt inden, forpligtelserne blev stiftet. Desuden blev det gjort gældende, at sagsøger havde udvist egen skyld ved ikke selv at undersøge sagen nærmere.

Byrettens afgørelse

Byretten dømte revisorfirmaet og de to ejere heraf til at betale erstatning (solidarisk hæftelse), begrundet med, at revisorerne ikke havde overværet bankmødet, hvor selskabet forpligtede sig, samt ikke at have indhentet fuldstændighedserklæring ved regnskabs underskrivelse. Endelig begrundes domsfældelsen med, at der burde have været taget forbehold for disse forpligtelser (som revisorerne burde have opdaget), idet banken ikke ville have ydet de pågældende lån til selskabet, såfremt de havde viden om forpligtelserne. Byretten fandt ikke, at sagsøger havde udvist egen skyld.

Vestre Landsrets afgørelse

Landsretten fandt ligeledes revisorerne erstatningsansvarlige, på grundlag af, at der burde have været taget forbehold i revisionspåtegningen, såfremt revisorerne var bekendt med de pågældende forpligtelser. Spørgsmålet angik således om revisorerne havde handlet culpøst ved ikke at dykke længere ned i den engagementsoversigt der blev indhentet fra banken i forbindelse med udførelsen af revisionen. Dette fandt Landsretten at der var, idet man let kunne have opdaget forpligtelserne ved yderligere handlinger, og at man burde have sat spørgsmålstegn ved engagementsoversigten, da denne indeholdt 2 opbevaringsdepoter, hvilke revisorerne netop gjorde. Derudover blev der ikke indhentet en skriftlig fuldstændighedserklæring efter regnskabsårets udløb, hvor selskabet pådrog sig forpligtelserne. God revisorskik var således tilsidesat på to punkter. På trods af, at banken udelukkende baserede sin kreditgivning på et ældre årsregnskab, fandtes der ikke at have været udvist egen skyld, da revisorenes uforsigtighed var af en så høj grad, at det ikke kunne bebrejdes banken ikke at have foretaget yderligere undersøgelser, og at man som regnskabsbruger bør kunne fæste lid til et årsregnskab med en blank påtegning.

Kommentarer

Som i dommen UfR1978.653H A/S Tradetex, angik dette spørgsmålet om, hvorvidt revisor burde have opdaget visse forpligtelser, der påhvilede selskabet. I modsætning til A/S Tradetex, blev revisorerne i denne sag dømt erstatningsansvarlige på grund af

samme præmis som dissens lagde til grund i A/S Tradetex, nemlig at blot en simpel revisionshandling kunne have afsløret forpligtelsen OG at der ikke var indhentet en fuldstændighedserklæring. Forskellen til denne dom, er imidlertid, at revisorerne havde modtaget den benævnte engagementsoversigt, hvorved revisorerne burde have stillet spørgsmålstegn og dykket yderligere ned i sagen. Der er således antydning af en form for "ond tro" hos revisorerne, da de havde fået en fært af, at der muligvis kunne foreligge forpligtelser, men alligevel valgte ikke at dykke længere ned i sagen. Derudover er denne sag af nyere dato end A/S Tradetex, hvilket medfører, at begrebet god revisorskik har ændret sig over tid. Dengang var det ikke normalt at indhente en fuldstændighedserklæring, hvilket det i denne dom var og en undladelse heraf var således i strid med god revisorskik. Revisor tog ikke forbehold for going concern i årsregnskabet for 1990-1991, selvom selskabet gik konkurs i december 1992, altså indenfor 12 måneders vurderingsperioden for revisor. Igen må ledelsen inddrages, da der ligeledes påhviler denne at foretage denne vurdering og da årsregnskabet er udarbejdet efter et going concern princip, kan spørgsmålet om, hvorfor ledelsen ikke er stævnet, igen stilles. Prædjukatværdien af denne afgørelse påvirkes af, at der er tale om en landsretsafgørelse.

Ufr2001.781H – VMHH A/S

Sagens faktiske omstændigheder

I denne sag blev revisor stævnet af en bank, fordi banken mente, at revisor havde handlet culpøst ved at have tilsidesat god revisorskik, da revisor ikke havde foretaget en forsvarlig vurdering af det reviderede selskabs tilgodehavender hos et søsterselskab og hertil foretaget yderligere revisionshandling og at der derfor burde have været taget forbehold i revisors påtegning. Banken havde lidt tab ved, at udvide kreditten til selskabet, som d. 23. november 1995 gik konkurs. Der blev til brug for sagen indhentet responsa, hvoraf det blev konkluderet, at revisor havde tilsidesat god revisorskik. Responsumudvalget mente, at revisor burde have taget forbehold i sin påtegning, da der ikke havde været nogen form for udvikling i tilgodehavendet hos søsterselskabet og at revisor burde have afkrævet mere dokumentation fra ledelsen herom. Inden sagen kom for domstolene havde sagsøgte været indklaget til Revisornævnet, der fandt at revisor *ikke* havde tilsidesat god revisorskik i tilstrækkelig grad til at ifalde et disciplinært ansvar.

Anbringender

Sagsøger gjorde gældende, at revisor havde handlet culpøst ved ikke at foretage en forsvarlig vurdering af tilgodehavendet i regnskabsårene 1993 og 1994 og ved ikke at

foretage disse, foretaget en blank påtegning i årsrapporten. Det blev desuden gjort gældende, at revisor burde have haft en *skærpet opmærksomhed* omkring tilgodehavendet, da revisor vidste at sagsøgeren fortsatte sin kreditgivning til VHMM.

Revisor gjorde gældende, at banken havde viden om de faktiske forhold af selskabets tilgodehavender, hvilket de bestred. Revisor gjorde i øvrigt gældende, at han foretog en forsvarlig vurdering af aktiverne i selskabet og at han blev bekendt med, at de økonomiske forhold i selskabet var forsvarlige og at revisor havde handlet i overensstemmelse med god revisorskik. Desuden havde revisor i udkastet til årsregnskabet for 1993 taget forbehold for værdiansættelsen for tilgodehavendet, grundet utilstrækkelig dokumentation. Lederen for selskabet spurgte, hvad der skulle til for at fjerne dette forbehold, hvortil revisor svarede, at han skulle have yderligere dokumentation, hvilket han fik, hvorfor det endelige årsregnskab blev uden forbehold. Årsregnskabet for 1994 blev ligeledes uden forbehold. Endelig gjorde revisor gældende, at der ikke forelå årsagssammenhæng mellem den blanke revisionspåtegning og bankens kreditgivning og at der i øvrigt forlagde egen skyld.

Østre Landsrets afgørelse

Landsretten frifandt revisor med begrundelse af manglende årsagssammenhæng, da man ikke fandt at banken havde tillagt de reviderede årsregnskaber en sådan betydning for kreditgivningen, at disse lagde til grund for kreditgivningen. Præmissen herfor var, at sagsøger var bekendt med forholdende i selskaberne (både VHMM og søsterselskabet, hvor VHMM havde et tilgodehavende), og deres likviditetsmæssige problemer.

Højesterets afgørelse

Højesteret stadfæstede dommen og frikendte derfor revisor med samme begrundelse som Landsretten, altså manglende årsagssammenhæng.

Kommentarer

Denne sag er interessant, for det første fordi at på trods af, at Responsumudvalget fastslår, at god revisorskik er tilsidesat, bliver revisor ikke idømt erstatningsansvar og for det andet fordi der er forskel på Responsumudvalgets "god skik" fortolkning og Revisornævnets. Responsumudvalgets opfattelse var, at revisoren burde have indhentet yderligere dokumentation, mens revisornævnets kendelse fandt, at revisors revision ikke var i strid med god revisorskik, da det ikke kunne bevises, at revisor ikke havde skaffet sig yderligere oplysninger og at skønnet for værdiansættelsen for tilgodehavendet derfor var vurderet på forsvarlig vis. Ovenstående kan relateres til figur 6,

idet Responsumudvalgets vurdering af tilsidesættelse af god revisorskik hverken er lig med et disciplinært ansvar eller et erstatningsansvar. Det kan derfor argumenteres for, at i denne sag er "den rene" god revisorskik tilsidesat, men revisor har ikke tilsidesat den i tilstrækkelig grad til, at der kan ifaldes hverken disciplinært- eller erstatningsretligt ansvar. Prædjukatværdien af denne afgørelse er i den høje ende, da der ikke foreligger dissens og der er tale om en Højesteretsafgørelse, hvorefter der kan udledes generelle konklusioner.

UfR2014.1346H – eHuset A/S

Sagens faktiske omstændigheder

I denne sag gjorde et konkursbo og en bank krav gældende mod to revisionselskaber, med begrundelse om, at der var sket tilsidesættelse af god revisionsskik. Der var tale om et selskab der i 1984 blev børsnoteret og som i 2001 gik konkurs. I regnskabsåret 1998/1999 var årsregnskabet revideret og der var afgivet en blank påtegning. Derudover var det anført i revisionsprotokollen, at revisionen var udført i overensstemmelse med god revisionsskik. Revisorerne gav direktionen et management letter, hvori de anbefalede dem, at behandle lønudgifterne i forbindelse med igangværende arbejder anderledes end der hidtil var gjort, at tilgodehavende fra salg burde etableres på en aldersfordelt debitorliste samt at selskabet skulle præcisere kriterierne for indtægtsførelse skriftligt. Der var dog ingen af disse forhold der blev anset for så væsentlige, at de skulle føres i revisionsprotokollen til selskabets øverste ledelse. På et møde med en ny potentiel bank, blev der fra selskabet fremlagt det omtalte årsregnskab (samt budgetter for igangværende regnskabsår, der var godkendt af bestyrelsen), hvilket endte med at selskabet fik flyttet sin kassekredit på 20 mio. til denne nye bank. Selskabet fik i regnskabsåret 1999/2000 igen en blank revisionspåtegning. I 2000 begyndte det at gå galt for selskabet, der oplevede store underskud hver måned, hvorfor der i februar 2001 blev afholdt et bestyrelsesmøde, hvori revisorerne deltog. På dette møde blev der diskuteret hvorvidt der havde forelagt tvivlsomme fakturaer, hvilket resulterede i at flere medlemmer af direktionen blev idømt straf, blandt andet for kursmanipulation og insiderhandel. D. 7. juli 2001, blev selskabet erklæret konkurs.

I denne sag, blev der ligeledes indhentet udtalelse fra Responsumudvalget, der blandt andet udtalte, at årsregnskaberne ikke var aflagt i overensstemmelse med god regnskabsskik, da man havde valgt at periodisere indtægter på en måde der ikke var i overensstemmelse med god regnskabsskik, men understregede dog, at dette var ledelsens ansvar. Derudover udtalte udvalget, at på trods af at revisionen var udført i

overensstemmelse med god revisionsskik, er dette ikke en garanti for, at alle væsentlige fejl og mangler i årsregnskabet vil blive opdaget.

Anbringender

Banken gjorde, til støtte for sin påstand om erstatningsansvar gældende, at revisor havde handlet i strid med god revisionsskik, grundet at der ikke var konstateret væsentlige fejl i årsregnskaberne for 1998/1999 og 1999/2000. Dette begrundede sagsøger med, at revisor er underlagt et *"strengt professionsansvar"* og at de derfor burde have opdaget de væsentlige fejl i årsregnskabet (primært en stor mængde forudfakturering). Banken lagde derfor til grund, at revisors påtegning var: *"forkert, misvisende og erstatningspådragende"*. Desuden angav banken, at de ikke var bekendt med, at den forhenværende bank ville ud af dennes aftale med selskabet og at deres lån var ydet udelukkende på baggrund af de to reviderede årsregnskaber for 1998/1999 og 1999/2000 og at der derfor var årsagssammenhæng.

Revisor gjorde gældende til støtte for sin frifindelsespåstand overfor konkursboet, at revisor ikke havde mulighed for at opdage at disse forudfaktureringer var begrundet i et strafbart forhold hos ledelsen, og at denne forudfakturering desuden ikke var skyld i selskabets konkurs, men at dårlige resultater var skyld heri. Overfor banken gjorde revisor gældende, at der ikke forelå et ansvarsgrundlag og ligeledes heller ej årsagssammenhæng.

Østre Landsrets afgørelse

Landsretten begrundede, at der ikke havde været handlet i overensstemmelse med god revisionsskik, da der ikke havde været nok fokus på dokumentation af indtægter, herunder periodiseringen af disse. Desuden begrundes dette med, at de ting der blev skrevet i management letter om anbefalinger til de interne kontroller, burde have været anført i protokollen til øverste ledelse. Landsretten fandt dog, at der ikke var årsagssammenhæng mellem revisors fejl og tabene – det blev således ikke bevist, at eHuset ikke ville være gået konkurs og at banken ikke ville have ydet kredit, såfremt revisor havde levet op til god revisionsskik, hvorfor revisor frifandtes.

Højesterets afgørelse

Dommen blev anket til Højesteret der stadfæstede Landsrettens dom, ligeledes med begrundelse om manglende årsagssammenhæng, da det ikke fandtes godtgjort, at såfremt revisorerne havde levet op til god revisionsskik, ville dette ikke have haft betydning for årsresultaterne med betydelige beløb. Desuden nævner Højesteret, at revisors fejl ikke kunne anses for "grove".

Kommentarer

Denne sag er speciel, fordi den omhandler et børsnoteret selskab der pludselig går konkurs. Det har således ikke alene interesse for sagsøger, men ligeledes for aktionærene, at finde ud af hvad der gik galt. At banken gjorde gældende, at revisor er underlagt et *strengt professionsansvar* og derfor burde have opdaget de væsentlige fejl i regnskabet kan næppe tiltrædes, jf. afsnit 2.5.2, da professionsansvarsbegrebet blot er et begreb uden reelt indhold. At revisor burde have opdaget, at der var sket en stor mængde forudfakturering kan diskuteres, da disse skyldtes besvigelser hos et ledelsesmedlem. Det er, jf. ISA 240 ledelsens primære ansvar, at forebygge og opdage besvigelser. Revisors ansvar ifølge ISA 240, er at opnå en høj grad af sikkerhed for at årsregnskabet er uden væsentlig fejlinformation, hvad enten disse skyldes fejl eller besvigelser. Det nævnes endvidere heri, at risikoen for ikke at opdage væsentlig fejlinformation der skyldes besvigelser er højere end risikoen for ikke at opdage væsentlig fejlinformation der skyldes fejl. Dette må skyldes, at de der udøver besvigelserne forsøger at skjule disse vældigt godt, hvorfor det også bør være ledelsens primære opgave at opdage og forbygge disse, da de er i virksomheden oftere end revisor. Man kan således næppe bebrejde revisor for ikke at have opdaget disse, når ikke ledelsen selv havde opdaget dem.

Både Landsretten og Højesteret fandt, at revisor ikke havde levet op til god revisorskik på baggrund af responsa, men at fejlene ikke kunne anses som "grove", hvilket skyldes en begrundelse om, at såfremt fejlene havde været rettet havde dette resulteret i at årsresultaterne var blevet få mio. kr. mindre. Dette tyder på, at det beløbsmæssige har indflydelse på, hvorvidt retten finder at god revisorskik er tilsidesat "groft nok". Det kan afsluttende vis udledes af denne dom, at såfremt både en særskilt kreditor (her banken) og konkursboet er sagsøgere, har bankens krav forrang da det anføres i begrundelsen at *"konkursboets sagsanlæg ikke kan afskære Jyske Bank fra særskilt at rejse krav om erstatning for det tab, som banken gør gældende ved at have ydet kredit til eHuset i tillid til de revisorpåtegnede regnskaber for 1998/1999 og 1999/2000, idet kravet angår erstatning for en skade, som direkte og individuelt har ramt denne kreditor"*. Prædjukatværdien af denne afgørelse må i relation til at der ikke foreligger dissens og at der er tale om en omfattende sag, vurderes som værende høj, hvilket også understøttes af at der er tale om en nyere dom.

3.4.3 Ledelsens- og revisors erstatningsansvar i relation til selskabets fortsatte drift

Nedenfor beskrives en erstatningssag, der indeholder både afgørelse om ledelsens erstatningsretlige ansvar og revisors erstatningsretlige ansvar.

UfR2015.2075H Memory Card Technology

Sagens faktiske omstændigheder

Denne erstatningssag, kom i kølvandet på en straffesag mod selskabets direktør, John R. (hvor han blev idømt 6 års fængsel). Der var tale om et børsnoteret selskab, der i 2001, pludselig gik konkurs. Der var i sagen tre grupper af sagsøgte, herunder direktøren (John R.), alle tre bestyrelsesmedlemmer samt revisionsselskabet og dets to revisorer for selskabet. Sagen blev anlagt af konkursboet. Da direktøren havde handlet forsætteligt, var der ingen tvivl om at han skulle dømmes erstatningsansvarlig, hvorfor spørgsmålet herefter blev hvorvidt revisorerne og bestyrelsesmedlemmerne havde handlet uagtsomt, da de ikke havde opdaget, at regnskaberne var misvisende, da direktøren havde manipuleret disse, således at varelageret var opgivet til en for høj værdi og at direktøren havde angivet fiktive tilgodehavender. Bestyrelsesmedlemmerne deltog i bestyrelsesmøderne, hvor de deltog aktivt og var velforberedte. Derudover stillede de ofte spørgsmål på møderne. Bestyrelsen fik dog på et bestyrelsesmøde d. 5. oktober viden om, at der var usikkerheder forbundet med varelagerets størrelse. Revisionen havde, ved en stikprøvekontrol, dog konkluderet, at varelagerets værdi var forsvarlig. I forhold til tilgodehavendet, var bestyrelsen ligeledes meget engagerede og aftalte på samme møde at dette tilgodehavende skulle drøftes på hvert møde fremover.

Anbringender

Konkursboet gjorde gældende, at direktøren groft havde tilsidesat sine forpligtelser og derfor var erstatningsansvarlig. Der blev overordnet gjort gældende, at bestyrelsen var erstatningsansvarlig på baggrund af at de havde forsømt deres forpligtelser ved at undlade at sikre, at virksomheden blev drevet på forsvarlig vis. I forhold til revisionen, blev det overordnet gjort gældende, at revisor er underlagt "*et professionsansvar, der indebærer en skærpet culpavurdering*", og at kendelsen fra revisornævnet, der konkluderede, at god revisionsskik var tilsidesat og derfor var "*ansvarspådragende*".

Bestyrelsen gjorde gældende, at deres opgaver ikke var blevet tilsidesat, da der blev afholdt bestyrelsesmøder ofte, at de var velforberedte hertil og seriøse samt at bestyrelsen handlede korrekt og ud fra en begrundet overbevisning om, at man handlede i virksomhedens interesse lige indtil konkursen.

De sagsøgte revisorer angav, at revisornævnets kendelse ikke kunne udgøre grundlag for erstatningsansvar, da denne ikke beviste, at de manglende forbehold havde medført tab. Desuden blev der lagt vægt på, at det er ledelsen der har ansvaret for udarbejdelsen af regnskaberne. Endelig blev det gjort gældende, at banken måtte have udvist egen skyld, da det måtte påhvile banken selv at undersøge selskabets økonomiske stilling, da de ligeledes fik perioderegnskaber herfra.

Vestre Landsrets afgørelse

Landsretten var første instans til at afgive en dom (Vestre Landsrets Dom af 1. juli 2013), hvorved de menige bestyrelsesmedlemmer blev frifundet, med den begrundelse, at de ikke burde have viden om, at årsregnskaberne var manipulerede, at bestyrelsen sørgede for, at selskabet blev organiseret på en forsvarlig måde, således at der var en klar ansvarsfordeling mellem organerne, at der blev udarbejdet en forretningsorden, hvori det fremgik, at revisor skulle rapportere til bestyrelsen såfremt der blev fundet svagheder, uregelmæssigheder mv. På trods af, at bestyrelsen blev vidne om, at der i revisionen havde været diskussion om varelagerets størrelse, men at denne, efter flere beregninger og stikprøver, blev kategoriseret som værende forsvarlig, havde bestyrelsen ikke handlet culpøst ved at fortsætte driften, da de ingen viden havde om, at selskabets økonomiske stilling var ringe. Desuden iværksatte bestyrelsen, efter et udvist underskud, handlinger der skulle rette op herpå. Bestyrelsesformanden blev også frifundet, men med en anden præmis. Dette skyldes, at han, efter den tidligere økonomidirektør fratrådte, fik en advarsel om, at der var sket opskrivninger af varelageret der var alvorlige. Landsretten anførte, at han burde have delt dette med de andre bestyrelsesmedlemmer, men frifindes på baggrund af, at undladelsen af dette ikke kunne bebrejdes formanden, idet selskabet på dette tidspunkt blev *"gennemgået af revisorer med henblik på børsnotering"* og at formanden derfor kunne gå ud fra at direktøren ikke kunne foretage sig noget der var i strid med selskabets principper.

Den manipulerende direktør, John R., blev dømt til at betale 100 mio. kr. i erstatning til konkursboet, hvilken ikke blev anket. Begrundelsen for, at John R. blev idømt erstatning, var at han havde vildledt kreditorer og derigennem skaffet selskabets kreditter, han havde som nævnt handlet med forsæt.

Endelig dømte landsretten revisionsselskabet og revisorerne for at være solidarisk erstatningsansvarlige med John R., med en begrundelse om, at der var sket tilside-sættelse af god revisionsskik og henviste i denne forbindelse til Revisornævnets kendelse. Dette begrundes med, at der ikke var taget forbehold for flere forhold, blandt andet for værdiansættelsen af varelageret og tilgodehavender for regnskabsåret 1998/1999. Desuden begrundes det med, at revisorerne havde anført i deres arbejds-

papirer, at der var væsentlige svagheder i revisionsbeviserne. Landsretten begrundede årsagssammenhængen med, at bankerne ikke ville have ydet lån, såfremt årsregnskaberne var påført et forbehold i revisionspåtegningen og at virksomheden dermed ville være forsøget tilpasset på et tidligere tidspunkt. Landsretten tiltrådte ikke revisorernes anbringender om, at der forelagde egen skyld, da bankerne lagde både årsregnskaber, perioderegnskaber samt fondsbørsmeddelelser til grund for sin kreditgivning.

Højesterets afgørelse

I Højesterets dom, blev den ankede bestyrelsesformand, som i Landsrettens afgørelse, frifundet med henvisning til, at han ikke havde handlet culpøst og at han havde varetaget sit hverv som formand. I forhold til revisorerne frifandtes disse også af Højesteret. De tiltrådte først, at revisorerne, af samme grunde som Landsrettens anførelser, havde handlet ansvarspådragelse – der forelagde altså culpa. Begrundelsen for frifindelsen blev i stedet fundet i manglende årsagssammenhæng. Højesteret anførte, at der ikke var årsagssammenhæng mellem påtegningen og indstilling af driften. Det blev herved anført, at det ikke fandtes godtgjort, at bestyrelsen ville have indstillet driften, såfremt der var taget forbehold for værdiansættelserne og at det ligeledes ikke fandtes godtgjort, at bankerne ikke ville have ydet lånene, såfremt der havde været forbehold i påtegningen for 1998/1999.

Kommentarer

I henhold til bestyrelsesformanden, begrundes det at formanden havde handlet culpøst ved ikke at videregive oplysningerne til de resterende bestyrelsesmedlemmer eller ved ikke at have iværksat undersøgelser. Præmissen for frifindelse er mærkværdig, da Landsretten på en måde "overfører" ansvaret til revisorerne, da disse er ved at undersøge selskabet i relation til en børsnotering.

Det kan konkluderes af denne dom, at det er vigtigt, at bestyrelsen "følger godt med" og stiller spørgsmål, da det i modsat fald kan medføre at der foreligger culpa. At konkursboet henviser til, at revisorerne er underlagt professionsansvar og at dette medfører at culpavurderingen er skærpet kan næppe tiltrædes, jf. tidligere. Desuden er deres anførelse af, at Revisornævnets kendelse med konklusion af overtrædelse af god revisionsskik er lig med erstatningsansvar ikke en realitet, netop fordi erstatningsansvaret skal begrundes i de grundlæggende betingelser og desuden fordi at en tilside-sættelse af god revisorskik ikke er lig med at der har været handlet culpøst, jf. figur 6. Det kan heraf udledes, at en culpøs handling kan blive "gratis" i form af, at såfremt der ikke foreligger en årsagssammenhæng, er det uden betydning hvorvidt der er

handlet culpøst eller ej, da der i givet fald ikke kan statueres erstatningsansvar. På trods af, at revisorerne i dette tilfælde havde handlet i strid med god revisorskik (og endda ifaldet en disciplinær straf for dette hos Revisornævnet) og at omverdenen derfor formentlig mente, at revisor klart havde ydet et mangelfuldt arbejde, blev manglen på årsagssammenhæng således grund til at der skete frifindelse. Det havde formentlig ligeledes betydning for denne afgørelse, at direktøren havde bedraget i stor stil, da man må forvente, at ledelsen er nærmest til at opdage dette bedrageri frem for revisor.

3.4.4 Resultat af domsanalysen

Både i forhold til ledelsens- og revisors erstatningsretlige ansvar kan det udledes at de ovenfor nævnte domme spænder vidt, fra situationer hvor ledelsen har iagttaget alle de selskabsretlige regler og har "gjort alt de kunne", som var gældende i Memory Card Technology dommen, til situationer hvor ledelsen klart har tilsidesat de selskabsretlige regler og har været mere eller mindre "ligeglade" med selskabet, som eksempelvis i OKStimist og Calypso dommene. I forhold til revisor spænder sagerne ligeledes vidt fra situationer, hvor revisor klart har handlet uforsvarligt som eksempelvis i XApS dommen til sager hvor revisor har fulgt (næsten alle) de pågældende retningslinjer, som eksempelvis i Tradetex dommen. En grund til, at revisor inddrages i disse sager, kan begrundes af den lovpligtige ansvarsforsikring, da skadelidte ved, at revisor kan honorere kravet, mens et konkursramt selskabs ledelse som regel ikke kan honorere et sådan erstatningskrav. Mere om dette i specialets vurderende del.

Ledelsens erstatningsansvar

I forhold til ledelsens erstatningsansvar kan det udledes af ovenstående domme at der er visse elementer der går igen i flere af afgørelserne. I UfR1961.515H, UfR1998.1137H og UfR2007.497H hvor der i alle tre tilfælde blev statueret erstatningsansvar, blev det tillagt betydning, at bogføringen enten havde været mangelfuld eller at denne var sket i strid med "god regnskabsskik". Da to ud af disse tre domme har en høj prædjukatværdi må dette kriterium vurderes som værende vigtigt ved fastlæggelsen af, hvorvidt ledelsen har handlet culpøst. Det tillægges ligeledes betydning i UfR1998.1137H og UfR1999.591H (hvor der ligeledes blev statueret erstatningsansvar), at det likviditetsmæssige problem var tilbagevendende. I flere af dommene, hvor der statueres erstatningsansvar havde der desuden været driftsmæssigt underskud samt tabt egenkapital, hvorfor også dette må anses som værende et vigtigt kriterium i vurderingen af, hvorvidt håbløshedstidspunktet er indtrådt og der dermed er

handlet culpøst. Dette er ligeledes nogle af de kriterier der nævnes i IAS 10, jf. afsnit 3.2.

I de domme der ikke statueres erstatningsansvar blev det tillagt vægt, at håbet for selskabet ikke var urealistisk, herunder i UfR1977.274H, hvor der skete forhandlinger helt indtil likvidationen. Dette tyder i retningen af, at før det kan statueres at håbløshedstidspunktet er indtrådt kræves det at banken definitivt har afslået forhandlingerne, da denne dom har en vis prædjukatværdi. I UfR2000.188H blev det ligeledes tillagt betydning, at det ikke var urealistisk at det likviditetsmæssige problem var forbigående på baggrund af positive driftsresultater i udkast til årsregnskabet. Da ovenstående afgørelse vurderes til høj prædjukatværdi, er et likviditetsmæssige problem som er forbigående således ikke nok til, at ledelsen har handlet culpøst, hvilket desuden er i tråd med den tidligere nævnte Konkurslovs §17, hvorefter en skyldner ikke kan anses som insolvent, såfremt betalingsudygtigheden er forbigående. Denne konklusion støttes endvidere af en dom, dog med lavere prædjukatværdi, FED1999.428ØL, hvor frifindelsen ligeledes begrundes med, at en forbedring af driftsresultaterne gav et begrundet håb for selskabet. Såfremt ledelsen er i stand til at vende det negative driftsresultat til et positivt, tyder dette således på, at man ikke kan anføre, at selskabet er "håbløst" og at ledelsen derfor ikke kan ifalde ansvar for at have fortsat selskabet. Dette kan desuden begrundes i det forretningsmæssige skøn – at ledelsen skønner, at selskabet kan fortsætte på grundlag af forbedrede resultater og at dette skøn herefter viser sig som et fejlskøn, er med andre ord med i den skønsmargin der overlades til selskabets ledelse. Det må på denne baggrund derfor konkluderes, at denne skønsmargin er relativt bred og at der, begrundet i de domsfældende afgørelser, skal en mere "sløset" tilgang fra ledelsen til, at der ifaldes erstatningsansvar, herunder tilside sættelse af Selskabslovens pligter. Det er sammenfattende typisk undladelser eller passivitet der resulterer i et erstatningsansvar, mens ledelsens aktive tiltag for at få selskabet på rette kurs ikke er ansvarspådragende, såfremt der er en realistisk mulighed for at dette kan lade sig gøre og at håbløshedstidspunktet derfor ikke er indtrådt.

Revisors erstatningsansvar

I de fleste af dommene er årsagen til frifindelsen manglende årsagssammenhæng, hvilket tyder i retningen af, at det for skadelidte er svært at bevise, at det lige præcis er revisors blanke påtegning der er årsag til, for eksempelvis at en bank yder kredit til et selskab. Dette kan formentlig forklares af, at kreditorer ofte selv foretager en vurdering af selskabet, inden de yder lån eller kredit. Især i de nyeste større afgørelser om eHuset og Memory Card Technology har skadelidte ikke formået at løfte bevisbyrden med hensyn til årsagssammenhæng.

I de afgørelser, hvor revisor er fundet erstatningsansvarlig er dette på baggrund af, at revisor har tilsidesat god revisorskik i høj grad, herunder i UfR1982.1062ØL, hvor visse aktivposter var værdiansat for højt og hvor dette burde være blevet opdaget af revisor samt i FED1998.124VL, hvor revisor burde have sat spørgsmålstegn ved en engagementsoversigt. Disse to afgørelser har tilsammen en vurderet høj prædjukativ værdi, hvorfor der tyder på, som er gældende for ledelsen, at der skal relativt "meget til", før der kan statueres erstatningsansvar for revisor. Selvom revisor har tilsidesat god revisorskik på flere punkter og selvom revisor har handlet klart uagtsomt, er domstolene alligevel tilbageholdende med at statuere erstatningsansvar for revisor, hvilket som oftest begrundes med en manglende årsagssammenhæng. Det synes desuden ved en sammenholdelse af ovenstående afgørelser, at i flere af disse er revisor blevet ført bag lyset, af enten et eller flere ledelsesmedlemmer i form af bedrageri. Dette gjorde sig blandt andet gældende i Memory Card Technology og eHuset, hvor revisor blev ført bag lyset af ledelsesmedlemmer, der manipulerede med regnskabet. I dette tilfælde, er det da heller ikke rimeligt at lade revisor bære tabet, for det første fordi revisors primære opgave ikke er at afdække besvigelser, jf. tidligere og for det andet fordi den resterende ledelse eller intern revision er tættere til at opdage sådan svindel og for det tredje fordi det netop er ledelsens ansvar at aflægge regnskabet, hvorfor de ligeledes er først til at opdage mistænkelige poster heri. På trods af, at dansk erstatningsret ikke bygger på et rimelighedsgrundlag, giver ovenstående alligevel revisionsbranchen en vis positiv retsfølelse.

Ligheder og forskelle

Den største lighed mellem de to erstatningsansvar er, at der skal relativt meget til, før dette kan statueres. Det er således ikke "nok" at ledelsen har fejlskønnet, eller at revisor har handlet i strid med god revisorskik. Det "mere" der skal til er, at ledelsen eller revisor har udvist en adfærd der udviser en vis lemfældig udførelse af deres hverv. Den største forskel på de to erstatningsansvar er, at mens ledelsen har en række pligter i relation til selskabets drift i medfør af Selskabsloven, er revisor udførelse af revisionen overladt til standarderne, som domstolene ikke inddrager i deres afgørelse – de inddrager derimod responsa der udtaler sig om god revisorskik, hvilken ofte vil være tilsidesat, såfremt standarderne ikke er fulgt. Domstolene har således Selskabsloven at støtte sig op af, i relation til ledelsens erstatningsretlige ansvar da det fremgår direkte heraf hvilke pligter der påhviler selskabets ledelse og kan derfor lægge denne til grund såfremt ledelsen ikke har fulgt denne. Domstolene vil aldrig lægge standarderne til grund for et erstatningsansvar i relation til revisor. Dette skyldes, at disse ikke er "gældende ret" efter domstolenes mening. Domstolene har såle-

des ikke grundlag for at vide, hvad der påhviler revisor i samme omfang som er gældende med selskabets ledelse. Der foreligger dog en vis forskel i ansvarsgrundlaget hos ledelse og revisor, da baren for, hvornår revisor ifalder erstatningsansvar er relativt høj, da det ikke er tilstrækkeligt for at statuere et ansvarsgrundlag, at revisor har handlet i strid med god revisorskik. Der kræves således "noget mere", også jf. figur 6. Revisor kan således tilsidesætte sine pligter og dermed tilsidesætte god revisorskik i en vis grad, da der skal yderligere til, før det kan siges, at revisor har handlet culpøst. I forhold til ledelsen er en tilsidesættelse af de selskabsretlige pligter indikator for, at ledelsen har handlet culpøst. En yderligere forskel der relaterer sig hertil er, at bevisbyrden der påhviler skadelidte for at bevise, at revisor har handlet culpøst er vanskelig at løfte, såfremt der ikke foreligger responsa eller lignende der fastlægger, at revisor har tilsidesat god revisorskik.

På ledelsesområdet er kriterierne der lægger til grund for at denne kan siges at have handlet ansvarspådragende i stedet ved de pligter og opgaver som selskabsloven foreskriver samt om ledelsen har udvist nok "interesse" og "vilje" i forhold til at videre drive selskabet. Det kan med de øgede krav til ledelsen således lettere fastlægges, hvad der forventes af et "bonus-pater" ledelsesmedlem. Jo flere lovfæstede regler der findes til ledelsen, jo "lettere" vil det formentlig også blive at pålægge et erstatningsansvar, såfremt disse er tilsidesat. Omvendt kan de øgede regler ligeledes medføre, at såfremt disse er overholdt, er det svært at bevise, at der er et ansvarsgrundlag til stede. Dette er til forskel for revisor, hvor der ikke forelægger lovfæstede regler om dennes opgaver (da standarderne jo ikke er lovgivning ifølge domstolene). Det er således formentlig lettere at pålægge ledelsen et erstatningsretlige ansvar, end hvad er tilfældet med revisor i relation til at tilsidesætte pligter. En yderligere forskel i de to erstatningsansvar er, at mens ledelsen inddrages i erstatningssager er dette på baggrund af selve vurderingen af going concern, mens det for revisors vedkommende er rapporteringen af denne, der anlægges sag på baggrund af (altså påtegningen), på trods af, at revisors egentlige culpøse handlinger ligger før dette tidspunkt (ved eventuelt undladelser i revisionsprocessen).

Endelig kan det anføres, at på trods af, at håbløshedstidspunktet relateres til ledelsen, kan det ifølge Werlauff (2015), i en vis grad relateres til revisor. Dette skyldes, at dette punkt kan være sammenfaldende med et såkaldt "tilpasningstidspunktet", der eksisterer i relation til revisor. I forhold til ledelsen er spørgsmålet hvornår ledelsen burde have indstillet eller tilpasset driften (såfremt dette overskrides forelægger der culpa) mens det i forhold til revisor er spørgsmålet hvornår ledelsen ville have standset driften, såfremt revisor ikke havde begået ansvarspådragende fejl. I forhold til ledelsen er

der således tale om et "culpa-punkt", mens der i forhold til revisor er tale om et "kausalitetspunkt". Dét der kobler håbløshedstidspunktet sammen med revisor er herefter, at selskabets fortsatte drift skal være på baggrund af revisors fejl, eksempelvis for højt værdiansatte aktiver, der fejlagtigt ikke er opdaget af revisor. Såfremt selskabet i god tro fortsætter selskabet i en tro om, at aktiverne er mere værd end hvad de reelt set er, og at kreditorerne eller selskabet derfor bliver påført et større tab end de/det ville, såfremt selskabet havde været standset på baggrund af de "rigtige" størrelser, kobles håbløshedstidspunktet således sammen med revisors fejl. Ovenstående er dog kun såfremt tilpasningstidspunktet er sammenfaldende med håbløshedstidspunktet. Såfremt håbløshedstidspunktet ligger på et andet tidspunkt end tilpasningstidspunktet, relaterer håbløshedstidspunktet sig således ikke til revisor, men alene til ledelsen.⁶⁹

Dette kan henledes til domsanalysen, til de tilfælde, hvor revisor ikke har taget forbehold for ledelsens fejlagtige skøn, herunder i Poul Schnack dommen. Her bør der ligeledes sættes spørgsmålstegn ved ledelsens ansvar, da det er denne det påhviler at udarbejde regnskabet efter det retvisende billede i ÅRL §11. I disse tilfælde vil håbløshedstidspunktet og tilpasningspunktet være sammenfaldende, da det må formodes, at selskabets ledelse ville have indstillet driften, såfremt revisor havde opdaget, at de pågældende poster var forkerte og dermed have indstillet driften, hvilket da også var tilfældet i den ovenfor nævnte dom, hvor revisor ifaldt erstatningsansvar.

⁶⁹ Werlauff, Erik (2015)

4. Vurderende del

I dette vurderende afsnit, vil det kort blive vurderet hvilken betydning en lovpligtig ansvarsforsikring har, og om der burde indføres en sådan for ledelsen. Herefter vil der kort blive vurderet om der bør indføres en ansvarsbegrænsning både i henhold til revisor og ledelse. Der er, som nævnt, tale om en kort vurdering, hvorfor yderligere diskussion overlades til en mundtlig behandling.

4.1 Ansvarsforsikringen

Revisor har to typer af lovpligtige forsikringer i dag. Den ene er ansvarsforsikringen og den anden er garantiforsikringen. Forskellen mellem disse to er, at ansvarsforsikringen dækker de tab, revisor pådrager skadelidte, som følge af simple uagtsomme forhold. Garantiforsikringen dækker derimod revisors grove uagtsomme handlinger og fortsættelige handlinger, hvorefter forsikringsselskabet har regres mod revisor personligt, hvilket betyder, at revisor i sidste ende selv bærer tabet for sådanne handlinger. Dette medfører, at skadelidtes mulighed for erstatning ikke påvirkes af, hvorvidt revisor har handlet simpel eller groft uagtsomt eller med forsæt.⁷⁰

I relation til ansvarsforsikringer hos ledelsen, er der ikke tale om en lovpligtig forsikring. Der er med andre ord tale om en frivillig forsikring, der enten kan tegnes af det enkelte ledelsesmedlem eller besluttes som en kollektiv aftale. Problemet med den individuelle forsikringsaftale er, at såfremt kun ét eller få ledelsesmedlemmer har tegnet sådan en forsikring, vil det være disse, der i første omgang skal dække tabet, såfremt ledelsen som helhed påfører skadelidte et tab, hvilket følger af EAL §25, stk. 2. Dette medfører, at forsikringsselskabet kommer til at dække for skader, udført af andre end den forsikringsdækkede, hvilket naturligvis ikke er hensynsmæssigt. Werlauff (2010) anfører, at en sådan forsikring skal dække alle ledelsesmedlemmer, så det ikke risikeres, at sagsøger kan spekulere i, hvilket ledelsesmedlem der skal sagsøges på baggrund af muligheden for at få erstatning. Dette taler for en kollektivt dækkende forsikringsaftale der omfatter samtlige bestyrelses- og direktionsmedlemmer. En ledelsesansvarsforsikring dækker som regel ikke ledelsens forsættelige handlinger, hvilket kan have betydning for skadelidte, da denne i så fald påvirkes af, hvorvidt ledelsesmedlemmet har handlet groft uagtsomt eller med forsæt.⁷¹ Der bør således indføres en ordning, ligesom der findes for revisor, hvor der er to søjler af forsikringer, således at skadelidte ikke påvirkes af dette forhold. Herefter bør der indføres en klausul i

⁷⁰ Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013), s. 370 ff.

⁷¹ Werlauff, Erik (2010), kapitel 10

forsikringens betingelser om, at i så fald der er tale om forsæt hos ledelsesmedlemmet, har forsikringsselskabet regres hos skadevolder, da det er hensigtsmæssigt, at ledelsesmedlemmet i givet fald rammes personligt, hvilket begrundes i skadelidtes retsfølelse. Det er dog, ifølge Andersen (2011) vigtigt, at en ledelsesforsikring dækker både forlig og dom, da mange erstatningssager ender med forlig og derfor ikke når for domstolene. Han anfører ligeledes, at et ledelsesansvar kan udmønte sig i en personlig konkurs, hvorfor en sikring i form af en ledelsesansvarsforsikring bør tegnes.⁷²

For at undgå "the deep pocket" effekt, hvor revisor bliver sagsøgt, fordi skadelidte ved at dette er den eneste mulighed for at få erstatning, grundet den lovpligtige ansvarsforsikring, bør der på denne baggrund etableres en lovpligtig ledelsesansvarsforsikring for ledelsen.⁷³ Det kan næppe anses for retfærdigt, at revisor bliver stævnet på baggrund af et selskabs konkurs der skyldes ledelsens uagtsomme adfærd. Da det ligeledes er ledelsen der har ansvaret for udarbejdelsen af årsregnskabet, er det derfor også mest retfærdigt, at ledelsen ifalder ansvar, såfremt der er fejl heri. Revisors opgave skal dog ikke på denne baggrund undermineres, for såfremt revisor ikke risikerede nogen former for ansvar, ville hele eksistensen af revision være i fare, da revisor i givet fald ikke førte værdi til regnskabet. Spørgsmålet er herefter om der på baggrund af denne deep pocket effekt, bør indføres en begrænsning for, hvor meget revisor kan risikere at skulle betale i erstatning og i denne relation om der ligeledes bør indføres en begrænsning i erstatningsansvaret for ledelsen. Dette vurderes straks nedenfor.

4.2 Bør der indføres en ansvarsbegrænsning for ledelse og revisor?

I relation til revisor, fremsatte EU-kommissionen i 2008 en henstilling til medlemslandene angående revisors ansvarsbegrænsning.⁷⁴ Henstillingen er soft-law i EU-regulering og er dermed ikke bindende, jf. Traktaten om de Europæiske Unions Funktionsmåde artikel 288. Med denne påhviler der således ikke medlemslandene nogen retlig forpligtelse, men kan formentlig være med til at skabe debat på et specifikt område i det pågældende medlemsland. I denne henstilling argumenteres der for, at der bør indføres en ansvarsbegrænsning i revisor og revisorfirmaets erstatningsansvar, medmindre der er tale om forsættelig misligholdelse fra revisors side. Dette begrundes med, at et større udsving i selskabernes markedsværdi har gjort risikoen for at

⁷² Andersen, Klaus Stubkjær (2011), Kapitel 4

⁷³ Bøggild, Frank og Kolja Staunstrup (2015a)

⁷⁴ Kommissionens henstilling af 5/VI/2008 om begrænsning af lovpligtige revisorer og revisorfirmaers civilretlige ansvar

revisor pådrager sig erstatningsansvar større. I henstillingen foreslås tre metoder til, hvordan en sådan begrænsning kan indføres:

- "a) fastsættelse af et maksimumsbeløb eller af en metode til beregning af et sådant beløb*
- b) fastsættelse af en række principper, hvorved en lovpligtig revisor eller et revisionsfirma ikke hæfter ud over det faktiske bidrag til den skade, som en skadesanmelders krav vedrører, og således ikke hæfter solidarisk med andre skadevoldere*
- c) indførelse af en bestemmelse, som tillader et selskab, der skal revideres og den lovpligtige revisor eller det lovpligtige revisionsfirma ved aftale at fastsætte en begrænsning af erstatningsansvaret"*⁷⁵

Ad a)

Der er her tale om et decideret maksimumbeløb, som revisor kan risikere at blive erstatningsansvarlig for, der er uafhængig af den indtrådte skade. Dette er derfor formentlig den mest ugunstige fastlæggelse af revisors begrænsning af erstatningsansvaret, set fra skadelidtes side, da det risikeres at tabets størrelse overstiger det pågældende maksimumbeløb. Fordelen ved en sådan form for begrænsning er, at beløbet netop er uafhængig af tabet. Dette medfører, at revisor ikke skal frygte at påtage sig opgaver for "store" kunder i relation til at risikere, at betale en større erstatning jo større selskabet er. Derudover er fordelene, at kurator, efter selskabets konkurs, muligvis ikke længere vil spekulere i, hvem der skal sagsøges. Uden begrænsning i erstatningsansvaret vil kurator ofte gå efter revisor dels fordi der altid vil være penge at hente, grundet revisors lovpligtige ansvarsforsikring, jf. forrige afsnit og dels fordi erstatningsansvaret er ubegrænset. Såfremt en sådan begrænsning kun indføres for revisor og ikke for ledelsen, vil dette resultere i, at skadelidte kan have mulighed for at få en større erstatning fra ledelsen (hvis denne vel og mærke kan honorere kravet). En ulempe er, at det ikke er muligt at fastlægge et maksimumbeløb der synes rimeligt for alle. Hvad kan synes stort for én revisionsvirksomhed, kan synes lille for en anden. Endelig skal det anføres, at en sådan indførelse risikerer at ramme skadelidte, som muligvis ikke vil kunne få dækket sit tab tilstrækkeligt.

Ad b)

Her er der tale om at fastlægge en række principper, der gør, at revisor ikke risikerer at dække ud over "dét revisor er skyld i". I Danmark foreligger dette princip allerede i en vis grad, da revisor ikke kan blive erstatningsansvarlig for tab der lægger udover

⁷⁵ Kommissionens henstilling af 5/VI/2008 om begrænsning af lovpligtige revisorer og revisorfirmaers civilretlige ansvar

forhold der kan tilregnes hans handlinger. Dette medfører naturligvis en fordel i at revisor opnår en retssikkerhedsfølelse.

Ad c)

Her er der tale om en aftalemæssig begrænsning. I Danmark er der som udgangspunkt aftalefrihed, hvorfor dette ville være en option. I relation til denne mulighed for begrænsning, fastlægges der i henstillingen krav til denne aftale, herunder at: 1) aftalen skal kunne underkastes en retlig prøvelse, 2) at aftalen godkendes af ledelsen OG generalforsamlingen og 3) at aftalen offentliggøres i selskabets noter i årsregnskabet. Fordelen ved denne form for begrænsning er, at begrænsningen kan fastlægges ud fra virksomhedens risikoprofil. Såfremt revisor vurderer, at der er tale om en risikofyldt virksomhed, kan revisor forsøge at fastsætte begrænsningen til et lavere niveau end ellers. Ulempen ved denne form er, at ledelsen kan udnytte dette og intimidere revisor til at indgå en ugunstig aftale om begrænsningen af ansvaret. Denne ulempe imødekommes dog i et vist omfang af kravet om, at aftalen skal offentliggøres i selskabets årsrapport.

I eksempelvis Tyskland findes der en begrænsning for revisors ansvar. Denne er fastsat til et loft på 1 mio. EUR ved revision af unoterede selskaber og 4 mio. EUR ved revision af noterede selskaber. En sådan regel findes ligeledes i Belgien.⁷⁶ Danmark bør derfor følge disse lande og henstillingen fra EU og dermed skabe en form for begrænsning i revisors ansvar. Walter et al. (2008) foreslår, at der indføres en ordning, hvor der på baggrund af en generalforsamlingsgodkendt aftale, sker begrænsning af revisors ansvar. Det anføres dog, at ansvaret kun kan begrænses såfremt beløbet er fair og rimeligt. I denne forbindelse foreslås det, at der bør fastlægges et Europæisk "Framework", der fastlægger kriterier for hvad der menes med fair og rimeligt, hvor revisionshonoraret og størrelsen af den reviderede virksomhed har betydning. Hertil foreslås, at domstolene skal anse aftalen som værende ugyldig, såfremt ansvaret er begrænset til, hvad der ikke kan anses for fair og rimeligt og at der ved vurderingen af aftalen i denne forbindelse skal inddrages det ovenfor nævnte Framework.⁷⁷

Philipsen (2014) anfører, at den øgede regulering på EU-retligt niveau (PIE-forordningen og det 8. Selskabsdirektiv) er med til, på den ene side at unødvendiggøre en begrænsning af revisors erstatningsansvar, da en revisor der følger disse skærpede krav vil være mindre tilbøjelig til at blive sagsøgt. Den øgede regulering kan således anvendes som en beskyttelse af revisors ansvar, mens Philipsen (2014), på den

⁷⁶ Langsted, Lars Bo (2010)

⁷⁷ Walter, Doralt et al. (2008), p. 68

anden side argumenterer for, at de øgede regler ligeledes er med til at udvide ansvarsrammen for revisor, netop fordi der påhviler revisor flere pligter og tilsidesættelse af disse kan medføre erstatningsansvar og at der derfor er behov for en ansvarsbegrænsning.⁷⁸

Såfremt der indføres begrænsning i revisors erstatningsansvar, opstår spørgsmålet, om der ligeledes bør indføres begrænsning i ledelsens. I modsat fald vil skadelidte, i et tilfælde hvor der foreligger en ansvarsforsikring for ledelsesmedlemmet, formentlig sagsøge dette, da skadelidte vil kunne få mere ud af dette. Såfremt der ikke indføres en begrænsning i både revisors og ledelsens erstatningsansvar, skabes der således en skævvridning, hvor man risikerer en situation, hvor skadelidte ofte vil gå efter ledelsen i stedet for revisor. En sådan situation foreligger i en vis grad i dag, blot omvendt, da skadelidte, grundet revisors lovpligtige ansvarsforsikring, ofte går efter revisor. Hvis der indføres en lovpligtig ansvarsforsikring for ledelsen men ingen begrænsning, vil skadelidte formentlig oftere gå efter disse, da det, jf. det analyserende afsnit, er lettere at bevise årsagssammenhængen og at der er handlet culpøst, såfremt Selskabslovens regler er tilsidesat. På den anden side, kan det argumenteres, at en sådan skævvridning ikke er uretfærdig, da det, som mange gange nævnt, netop er ledelsens ansvar at sørge for at selskabet kan fortsætte sin drift og ligeledes ledelsens ansvar at sørge for at udarbejde årsregnskabet efter et realisationsprincip, såfremt forudsætningerne for going concern ikke er til stede. Dette taler for, at der kun bør indføres en begrænsning i revisors erstatningsansvar og ikke ledelsens.

⁷⁸ Philipsen, Niels (2014), p. 595

5. Konklusion

Dette speciale har beskæftiget sig med ledelsens- og revisors erstatningsretlige ansvar i relation til going concern. Specialets problemformulering lød:

”Hvilke ligheder og forskelle er der på ledelsens erstatningsretlige ansvar for at indstille driften inden håbløshedstidspunktet og revisors erstatningsretlige ansvar for at tage forbehold for going concern?”

Projektets første del havde til formål at beskrive først og fremmest hvad revisors og ledelsen ansvar er, i forhold til henholdsvis årsrapporten og årsregnskabet, herunder en beskrivelse af de relevante retskilder. Det blev hér beskrevet, at det udelukkende påhviler ledelsen at udarbejde årsrapporten, mens revisors opgave i relation til årsregnskabet er, at revidere denne og i denne forbindelse udarbejde en korrekt påtegning enten med eller uden modifikationer i form af forbehold eller/og supplerende oplysninger. Herefter blev der redegjort for going concern både i regnskabsmæssig- og revisionsmæssig henseende. I denne forbindelse blev det fastlagt, at der ikke findes en direkte selvstændig regel der pålægger ledelsen af foretage en going concern vurdering. Denne vurdering følger dog indirekte af IAS 1, afsnit 23, ÅRL §13, stk. 1, nr. 4 samt af Selskabslovens regler, hvorfor ledelsen skal foretage en sådan vurdering og at ledelsen i øvrigt skal gøre dette løbende i overensstemmelse med Selskabsloven. I relation til going concern som revisionsmæssigt begreb, påhviler det revisor at foretage en vurdering af selskabets fortsatte drift. Dette følger dels af EKLB §5, hvorefter revisor skal påse, at den regnskabsmæssige begrebsramme er overholdt, dels af den ”nye” påtegning, hvori revisor skal medtage et særskilt afsnit såfremt der er væsentlige usikkerheder om fortsat drift. I denne forbindelse skal revisor tage forbehold i form af en afkræftende konklusion, såfremt ledelsen har aflagt regnskab med forudsætningen going concern og revisor ikke finder, at dette er det relevante valg (uenighed med ledelsen). Dette bør dog ligeledes give anledning til en supplerende oplysning om ledelsesansvar, da ÅRL §13 ikke er overholdt fra ledelsens side.

Selvom ledelsen eller revisor har handlet culpøst, enten med uagtsom adfærd eller med forsæt er dette ikke nødvendigvis lig med erstatningsansvar, da der er yderligere betingelser for at dette kan statueres, herunder et krav om årsagsforbindelse.

Endelig blev det i projektets første del beskrevet på hvilke områder ledelsen og revisor kan risikere, at ifalde erstatningsansvar, herunder at der påhviler ledelsen et ansvar for selve årsregnskabet, herunder at dette er udarbejdet efter det korrekte princip og at der er de nødvendige oplysninger, såfremt der er væsentlige usikkerheder i forbindelse med going concern. Derudover påhviler der ledelsen et ansvar til at indstille eller

tilpasse driften af et selskab, inden håbløshedstidspunktet indtræder, da gældsstiftelse efter dette tidspunkt er en culpøs handling. I relation til revisor blev det fastlagt, at det påhviler revisor at udføre sin revision i overensstemmelse med god revisorskik og at en tilsidesættelse heraf ligeledes kan være ansvarspådragende.

I projektets del 3, blev det tidsmæssige aspekt for vurderingen af going concern analyseret for helholdsvis ledelsen og revisor. Resultatet heraf blev, at selve vurderingsperioden er sammenfaldende (12 måneder fra balancedagen), men der er dog den forskel, at det påhviler selskabets ledelsen løbende at vurdere selskabets going concern mulighed i kraft af Selskabslovens regler, hvor det derimod påhviler revisor, at foretage vurderingen ved planlægningen, under revisionen samt ved afgivelse af sin påtegning. Det blev desuden sammenlignet hvorvidt de elementer der indgår i vurderingen ved ledelsens og revisors vurdering af going concern er sammenfaldende, hvilket er tilfældet. På trods af, at der er flere elementer oplistet i ISA 570 end i IAS 10, er der ikke i IAS 10 tale om en udtømmende opremsning, hvorfor det må være de samme elementer der skal inddrages ved vurderingen. Det ville da heller ikke give megen mening, såfremt der skulle inddrages forskellige elementer, da det er det samme selskabs mulighed for fortsat drift der jo skal vurderes. I denne relation blev det fastslået, at ledelsens vurdering bygger på et realismekriterium, mens revisors bygger på et sikkerhedskriterium, hvilket var forskellen i den vurderingsmæssige del af going concern. Handlingsmulighederne for ledelsen og revisor er derimod forskellige. Såfremt selskabet ikke befinder sig tæt på håbløshedstidspunktet og der ikke er indikatorer for at dette vil indtræde, skal der ingen handlinger foretages fra hverken revisor eller ledelse. Såfremt selskabet befinder sig tæt på håbløshedstidspunktet skal ledelsen tage skridt til at dette ikke indtræder, enten ved at tilføre kapital, lave forhandlinger der forbedrer selskabets situation og i denne forbindelse oplyse om dette i deres årsregnskab hvortil revisor skal medtage en supplerende oplysning i sin påtegning. Såfremt håbløshedstidspunktet er overskrevet, skal ledelsen indstille driften og revisor skal nødvendigvis tage forbehold for going concern i en afkræftende konklusion.

Til brug for løsning af denne problemformulering blev der desuden inddraget empiri i form af erstatningsdomme, til at analysere, hvilke kriterier der lægges vægt på både i domsfældende- og frifindende afgørelser i relation til ledelsen og revisor. Dommene omhandlede, hvad angår ledelsen, spørgsmålet om hvornår ledelsen ifalder erstatningsansvar for at have fortsat driften af et selskab for længe. Hvad angår revisor, angik dommene spørgsmålet om, hvornår revisor ifalder erstatningsansvar for ikke at have taget forbehold i sin påtegning i et selskabs årsrapport, når selskabet kort tid

efter går konkurs. Af domsanalysen fremgik det, at domstolene, på trods af, at det lægges til grund at en ledelse eller revisor har handlet culpøst, alligevel ikke ifalder ansvar på grund af manglende årsagssammenhæng, hvilket indikerer, at domstolene lægger megen vægt på, at samtlige af de grundlæggende betingelser for at statuere erstatningsansvar er til stede og dømmer ikke erstatningsansvar i modsat fald. Især i relation til revisor blev det fundet, at der skal relativt meget til, før bevisbyrden for årsagssammenhæng kan løftes. Sammenfattende kan det konkluderes, at der foreligger visse ligheder mellem ledelsens- og revisors erstatningsretlige ansvar i relation til going concern. Først og fremmest kunne udledes, at der gives ledelsen er relativt bred margin for det forretningsmæssige skøn og at et fejlskøn således ikke er lig med ansvar. Det kunne desuden udledes, at det er i situationer, hvor ledelsen har "sløset" og tilsidesat dennes selskabsretlige pligter, at der typisk idømmes erstatningsansvar. I forhold til revisors erstatningsretlige ansvar blev det af dommene udledt, at der ligeledes her skal relativt meget til, før der statueres ansvar, hvilket som oftest begrundes i manglende årsagssammenhæng mellem skadelidtes tab og den culpøse handling, hvilket kan være begrundet af, at domstolene netop ved, at det er ledelsens ansvar at udarbejde årsregnskabet, da dette fremgår direkte af Årsregnskabsloven. Desuden kan årsagen hertil være, at med hensyn til revisor, er det svært for domstolene direkte at udlede hvilke pligter der påhviler denne, grundet manglen på lovgivning på området, da domstolene ikke inddrager standarderne. Derfor bliver der ofte indhentet responsa, hvoraf det fremgår hvorvidt god revisorskik har været tilsidesat, hvilket er en nødvendig men ikke tilstrækkeligt betingelse for, at revisor kan siges at have handlet culpøst. Derudover er det svært for skadelidte at bevise årsagssammenhængen, grundet at kreditorer som oftest ikke kun lægger en blank revisionspåtegning til grund for kreditgivning, men i stedet foretager en selvstændig vurdering af selskabets økonomiske situation før der gives kredit. Den største lighed mellem de to former for ansvar er, således at der ofte frifindes i sagerne, hvor det for ledelsens vedkommende er begrundet i forretningsmæssige skøn, mens revisor ofte frifindes på baggrund af manglende årsagssammenhæng. Den største forskel er, at der for ledelsen påhviler denne nogle lovfæstede løbende pligter i medfør af Selskabsloven mens det for revisors vedkommende er baseret på en retlig standard, god-skik, som domstolene har svært ved at fortolke og derfor får faglig ekspertise i form af responsa. Tilsidesættelse af standarder vil således ikke være noget domstolene vil lægge til grund for ansvars-vurderingen, mens tilsidesættelse af Selskabslovens pligter, hvad angår ledelsen, vil blive inddraget i culpavurderingen.

Ovenstående kan rejse spørgsmålet om hvordan fremtidens retspraksis vil vise sig. I fremtiden kan det på baggrund af tidligere domme og besværligheden i, at løfte be-

visbyrden for årsagssammenhæng i forhold til revisor, tænkes at revisor sjældnere vil blive inddraget i erstatningssager, hvorfor skadelidte formentligt vil vurdere hvad chancen er, for at løfte bevisbyrden både for tab, ansvarsgrundlag og årsagssammenhæng på baggrund af tidligere domme. Dette understøttes ligeledes med, at det er omkostningstungt at føre en retssag. Det kan således på denne baggrund tænkes, at skadelidte oftere vil inddrage selskabets ledelse i en erstatningssag, da det er "lettere" at løfte bevisbyrden for en culpøs handling, såfremt ledelsen eksempelvis har tilsidesat selskabslovens regler. Dette spørgsmål relaterer sig ligeledes til projektets vurderende del, hvor det blev vurderet hvorvidt den lovpligtige ansvarsforsikring i relation til revisor er hensigtsmæssig og hvorvidt en sådan bør indføres for ledelsen.

Af dette konkluderes, at det først og fremmest er problematisk, at skadelidte kan spekulere i, om det er revisor eller ledelsen der skal sagsøges, på baggrund af en vurdering af, hvem der kan honorere erstatningskravet. Derudover er den nuværende retstilstand uhensigtsmæssig, da ledelsens valgmulighed for at tegne en ansvarsforsikring, risikerer at gå ud over skadelidte, såfremt en sådan ikke er tegnet og ledelsesmedlemmet ikke kan honorere skadelidtes krav. Dette taler for en lovpligtig kollektiv ansvarsforsikring, der dækker både de simple uagtsomme handlinger, men ligeledes de grove uagtsomme handlinger samt de forsættelige, dog med mulighed for, at forsikringsselskabet kan kræve regres mod det pågældende ledelsesmedlem, såfremt der er tale om grov uagtsomhed eller forsæt.

Endelig blev det vurderet, hvorvidt der bør indføres en begrænsning af revisors og ledelsens erstatningsansvar. Her blev Kommissionens henstilling inddraget, hvilken foreslår tre metoder til begrænsning i forhold til revisors erstatningsansvar, herunder en fastsættelse af et maksimumbeløb, fastlæggelse af principper der sikrer at revisor ikke idømmes mere end det "han er skyld i" og endelig en aftalebaseret model mellem revisor og selskabets ledelse. Den mest hensigtsmæssige model af disse tre vurderes til at være den sidste, dog med dén ulempe at det risikeres, at ledelsen intimiderer revisor til at indgå en, for revisor, ugunstig aftale. I henhold til indførelse af ansvarsbegrænsning for ledelsen må dette på den ene side anses for hensigtsmæssigt på baggrund af, at skadelidte ikke kan spekulere i, hvem der skal sagsøges, men på den anden side uhensigtsmæssig i erkendelse af, at ledelsen om værende ansvarlig for selskabets (fortsatte) drift og selskabs årsregnskab, må det anses som retfærdigt, at disse kan ifalde et ubegrænset ansvar. At indføre en sådan begrænsning på visse områder af erstatningsansvaret risikerer ligeledes at rykke på den grundlæggende erstatningsret, da denne bygger på, at skadelidte skal opnå genoprettelse, hvilket muligvis ikke kan ske, såfremt der indføres ansvarsbegrænsning, hvilket også taler for, at en sådan ikke bør indføres for ledelsen.

6. Executive Summary

This paper is written as part of the Cand.Merc.Aud-education at Aalborg University.

The purpose of this paper is to compare the liability of a company's management and its auditor in terms of going concern. When a bankruptcy of a big listed company occurs the public often tries to blame the company's management or auditor. While the management have the opportunity to excuse itself, the auditor is left with no such opportunity because of auditors' confidentiality. Another problem is that the auditors compulsory insurance often results in a lawsuit against the auditor, because the plaintiff knows, that the auditor can cover the claim. The question is how this is fair since it rely on the company's management to ensure the going concern for the company and besides rely on the management to prepare the company's annual report.

It is concluded in this paper, that both the management and the auditor have a responsibility to evaluate the going concern existence of the company but that the management has an ongoing responsibility to ensure that the capital resources of the company are always sufficient. The auditor on the other hand has no such responsibility, but instead the auditor must ensure that 1) the managements evaluation of going concern is adequate and 2) compose an independent evaluation of the company as going concern, which must be completed during the preparation of the audit and ongoing in all of the audit procedure and also by the time when the auditor signs the audit opinion. This paper also found that by the time, the Company is found as being hopeless (*håbløshedstidspunktet*), a point where the Company is unable to continue its operations without causing its creditors losses, the auditor must make an adverse opinion. When the company is found to be close to this point, this can result in an adverse opinion as well or additional information, if the management has given sufficient information regarding the uncertainties of the going concern and the auditor agrees that the Company is going concern. When there is no sign of the company being close to this point, the auditor makes an unqualified opinion (unless other circumstances give reason for an adverse opinion or additional information).

By comparing the management's liability to the liability of the auditor in a judgement analysis, it is concluded that it is very difficult to place liability on the auditor because of a lack of causality. It is also concluded that when the auditor is held responsible this is due to a lack of auditing due diligence and in the judgement of the culpa of the auditor, the court often obtains Responsa from the Responsumudvalg. It is also found that management often is held responsible when there has been a lack of fulfilment of

the duties that are found in the Danish Selskabslov. Due to the lack of regulation for the auditor and his duties in his audit, it is more difficult for the judges to hold the auditor responsible, than it is to hold to management responsible, since their duties are printed in the Selskabslov and therefore to override these duties is a sign which states that there is a great opportunity, that the management has acted with culpa.

In this paper it is also discussed whether or not Denmark should implement a compulsory insurance for management similar to the one that exists for the auditor. An implementation of this will solve the situation described above, where the auditor is sued due to his insurance. It is however important that the implementation of such an insurance must be in form of a collective insurance, considering that otherwise there is a risk that the plaintiff can speculate as to which member of the management that should be sued.

It is also discussed whether there should be implemented a limitation on the responsibility for the management as well as for the auditor. This discussion is based on a recommendation from the EU, which suggest that the states implement a limitation of auditors' responsibility. In this recommendation it is suggested that one of three models is implemented: a given maximum for the liability, principles that ensure that the auditor is not held responsible for more than what can be ascribed to his mistakes and finally a model where the responsibility relies on an agreement between the auditor and the management. It is concluded that the third model is most appropriate because of the opportunity to set an adequate level of responsibility, which considers the company's assumptions. It is, however, concluded that increasing regulation can function as a shield against the auditors' liability owing to the auditor being less likely to be held responsible if the regulation is respected, but on the other hand increased regulation can also result in a situation where the auditor is more likely to be held responsible if the auditor fails to not respect the regulation.

Forkortelser

EAL	Erstatningsansvarsloven
EKLB	Erklæringsbekendtgørelsen
FED	Forsikrings- og Erstatningsretlig Domssamling
IAS/IFRS	International Accounting Standards / International Financial Reporting Standards
ISA	International Standards on Auditing
SL	Selskabsloven
RL	Revisorloven
UfR	Ugeskrift for Retsvæsen
ÅRL	Årsregnskabsloven

Henvisninger

Retskilder

Aktieselskabsloven, historisk – Lovbekendtgørelse 2006-06-15, nr. 649

Erklæringsbekendtgørelsen – Bekendtgørelse 2016-06-17, nr. 736

Erklæringsvejledningen – Version 1.0, marts 2009

Erstatningsansvarsloven – Lovbekendtgørelse 2014-03-21, nr. 266

FSR danske revisorer - Etiske regler for revisorer

IFRS-bekendtgørelsen – Bekendtgørelse 2016-06-01, nr. 560

IFRS-forordningen – Europaparlamentets og Rådets Forordning, Nr. 1606/2002 af 19. juli 2002 om anvendelse af internationale regnskabsstandarder

Internationale Regnskabsstandarder

Internationale Standarder om Revision

Kommissionens henstilling af 5/VI/2008 om begrænsning af lovpligtige revisorer og revisorfirmaers civilretlige ansvar

Konkursloven – Lovbekendtgørelse 2014-01-06, nr. 11

Lovbemærkninger til lovforslag L 120 – Forslag til lov om godkendte revisorer og revisionsvirksomheder (revisorloven), FT2007-08 (2.samling)

Lovbemærkninger til lovforslag L 117 – Forslag til Lov om ændring af Årsregnskabsloven og forskellige andre love, FT2014-15

PIE-forordningen – Europa Parlamentets og Rådets Forordning (EU), nr. 537/2014 af 16. April 2014

Revisorloven – Lov 2008-06-17, nr. 468, som ændret ved L 2016-06-08, nr. 631

REVU's udtalelse om modifikationer til konklusionen i den uafhængige revisors erklæring, Revisionsteknisk udvalg, december 2011

REVU's udtalelse om supplerende oplysninger i den uafhængige revisors erklæring, Revisionsteknisk udvalg, Januar 2012, ajourført juli 2012

Selskabsloven – Lovbekendtgørelse 2015-09-14, nr. 1089, som ændret ved L 2016-06-08, nr. 631

Årsregnskabsloven, historisk – Lovbekendtgørelse 2013-11-01, nr. 1253

Årsregnskabsloven – Lovbekendtgørelse 2015-12-10, nr. 1580

Domsliste

FED1998.124VL

FED1997.298ØL

FED1997.1793VL

FED1999.428ØL

UfR1956.379VL

UfR1961.515H

UfR1977.274H

UfR1978.653H

UfR1982.1062ØL

UfR1998.1137H

UfR1999.591H

UfR2000.188H

UfR2001.781H

UfR2007.497H

UfR2014.1346H

UfR2015.2075H

Vestre Landsrets Dom af 1. Juli 2013

Litteraturliste

- Andersen, Klaus Stubkjær (2011): *Ledelsesansvar og ledelsesansvarsforsikring*, Karnov Group Denmark A/S, København, ISBN: 978-87-619-3119-1
- Bisgaard, Anders (2013): Going concern, konkursramte selskaber og revisors ansvar – nu og i fremtiden, i: *Revision & Regnskabsvæsen* nr. 01
- Bøggild, Frank og Kolja Staunstrup (2015a): Adgangen til revisors dybe lommer, i: *Revision & Regnskabsvæsen* nr. 11
- Bøggild, Frank og Kolja Staunstrup (2015b): Seneste tendenser i retspraksis om ledelsesansvar, i: *Revision & regnskabsvæsen* nr. 12
- Elling, Jens (2014): *Finansiell Rapportering – teori og regulering*, 3. Udgave, 2. Oplag, Gjellerup/Gads Forlag, ISBN: 978-87-13-05036-9
- Eyben, Bo Von og Helle Isager (2011): *Lærebog i erstatningsret*, 7. udgave, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, ISBN: 978-87-574-2453-9
- Flint, David (1988): *Philosophy and Principles of Auditing – An Introduction*, Macmillan Education, London, ISBN: 0-333-31115-9
- Foged-Ladefoged, Lise Kolding (2014): Revisors erstatningsansvar – særligt med henblik på metoder til begrænsning af udstrækningen, i: *Revision & Regnskabsvæsen* nr.9
- FSR – danske revisorer (2009): Notat om oplysning om usikkerheder om going concern, usikkerhed ved indregning og måling, usædvanlige forhold og efterfølgende be-
givenheder
- FSR – danske revisorer (2013): *Forretningsorden for FSR – danske revisorer's Responsumudvalg*, d. 03.12.2013
- FSR – danske revisorer (2015): *Vedtægter vedtaget d. 25. Juni 2015*, København
- FSR's responsumudvalg (2000): *75 års jubilæumsskrift 1925-2000*, Thomson A/S, København, ISBN: 978-87-619-0143-1
- Füchsel, Kim, Peter Gath, Lars Bo Langsted og Jens Skovby (2015): *Revisor – regulering & rapportering*, 3. Udgave, Karnov Group Denmark A/S, København, ISBN: 978-87-619-3698-1
- Hansen, Søren Friis og Jens Valdemar Krenchel (2011): *Dansk Selskabsret 2 - kapital-selskaber*, 3. Udgave, Thomson Reuters Professional A/S, København, ISBN: 978-87-619-3016-3
- Langsted, Lars Bo (2004): *Rådgivning I – det professionelle erstatningsansvar*, 1. udgave, Forlaget Thomsen A/S, København, ISBN: 978-87-619-0974-2

Langsted, Lars Bo (2010): Mindre ansvar til revisorer, i: *Jyllandsposten-Erhvervsjura*, d. 28. maj

Langsted, Lars Bo, Paul Krüger Andersen og Lars Kiertzner (2013): *Revisoransvar*, 8. Udgave, Karnov Group Denmark A/S, København, ISBN: 978-87-619-3453-6

Neergaard, Ulla og Ruth Nielsen (2010): *EU ret*, 6. Reviderede udgave, 2. Oplag, Karnov Group Denmark A/S, København, ISBN: 978-87-619-2854-2

Philipsen, Niels (2014): Limiting Auditors' Liability: The Case for (and Against) EU Intervention, i: *Geneva Papers on Risk & Insurance*, July, vol. 39 (3)

Revisorkommissionens rapport af 18. september 2015: *Revisorlovgivningen – styrkelse af revisionskvalitet, uafhængighed og konkurrence*

Revisortilsynet, retningslinjer (2015): *Retningslinjer 2015*, bilag 4, arbejdsprogram til gennemgang af en konkret revisionsopgave. Lokaliseret d. 03.06.2016 på: <https://erhvervsstyrelsen.dk/revisortilsynets-retningslinjer>

Samuelsson, Morten (2008): Bestyrelsens ansvar, i: *Børsen ledelse - Ledelseshåndbogen*, september 2008, opdateret i 2013

Seehausen, Jesper (2011): *Going concern i retligt perspektiv – ledelsens og revisors ansvar*, Thomson Reuters Professional A/S, København, ISBN: 978-87-619-2918-1

Ulfbeck, Vibe (2010): *Erstatningsretlige grænseområder – professionsansvar, produktansvar og offentlige myndigheders erstatningsansvar*, 2. Udgave, Jurist- og økonomforbundets Forlag, ISBN: 978-87-574-1874-3

Walter, Doralt et al. (2008): Auditors' Liability and its impact on the European Financial Markets, i: *Cambridge Law Journal*, march, pp. 62-68

Weerd, John van der (2011): Revisors erstatningsansvar: grænser for ansvar – ret og rimeligt. I: *Revision & regnskabsvæsen* nr. 10

Werlauff, Erik (2010): *Bestyrelsens arbejde og ansvar – håndbog for bestyrelser i selskaber, foreninger, andelsvirksomheder, fonde, institutioner og menighedsråd*, 2. Reviderede udgave, Gjellerup, ISBN: 978-87-13-05018-5

Werlauff, Erik (2013): *Selskabsret*, 9. Udgave, Karnov Group Denmark A/S, København, ISBN: 978-87-619-3395-9

Werlauff, Erik (2014): *Werlauffs kompendier – Selskabsret, Civilproces, Obligationsret, Kreditret, Kontraktudarbejdelse, Vedtægt og ejerftale, Ledelses- og ejeransvar, Menneskerettigheder*, 3. Udgave, Ex Tuto Publishing A/S, København, ISBN: 978-87-92598-30-1

Werlauff, Erik (2015): *Selskabserstatningsrettens »tilpasningspunkt«*, Karnov Group Denmark A/S, UfR.2015B.244